

VETENSKAP BILDNING TRADITION

AXESS

AXESS MAGASIN NR 7 OKTOBER 2014 PRIS: 89:-

25 år efteråt

Muren är borta.
Finns kommunismen kvar?

TORBJÖRN ELENSKY, ANDREAS JOHANSSON HEINÖ, JOJJE OLSSON,
LENA JONSON, BENJAMIN KATZEFF SILBERSTEIN och
KJELL ALBIN ABRAHAMSON om vad som återstår av en totalitär ideologi.

INTERPRESS 2804-07

7 388280 408901

RETURVECKA V 47

RECENSIONER

KIM SALOMON

fascineras av
hissens historia.

KRÖNIKA

MARIELOUISE SAMUELSSON

om högskolepolitikens
stora tystnad.

FRIZON

CARL-JOHAN MALMBERG

om WB Yeats entusiasm för
Mälardrottningen.

DET ELISABETANSKA ENGLAND

En omtalad tid, skildrad ett flertal gånger i filmer och teveserier. I denna dokumentära serie handlar det dock om verklighetens 1500- och 1600-tal. Historikern och författaren Ian Mortimer visar hur människor faktiskt levde under Tudortiden och det Elisabetanska England. Han berättar om vardagsliv: om matlagning, medicinering och hygien. Och om villkoren för både fattiga och rika.

Del 1: De flesta Elisabetaner var fattiga. Hur överlevde de i ett ofta hårt och grymt samhälle präglad av religiösa motsättningar?

Del 2: Den Elisabetanska överklassen och hovet hade sina egna hemliga sociala koder. Det var en värld full av spioner och intriger där ingen gick säker.

Del 3: Den nya modiga världen

På Axess TV med premiär
söndagar kl 20.30

PÅ AXESS TV
OCH AXESS.SE
NÄR DET PASSAR

Klassisk bildning på

AXESS TV

M som gapar över mycket

PJ Anders Linder

Ivern att vinna "alla" fick M att rusta ned även sitt eget försvar, och gjorde det hart när omöjligt att få fram offensiva frågor med riktigt innehåll.

När detta skrivs har den första talmansrundan efter valet precis avslutats. Moderaterna företråds av sin gruppleadare Anna Kinberg Batra. Fredrik Reinfeldt har tagit sin Mats ur skolan.

Tajmningen är svårbegriplig men viljan att gå är det inte. Efter elva år som partiledare, varav åtta som statsminister, känns det säkert måttligt lockande att nöta oppositionsbänken.

Oavsett vart Reinfeldt går vidare i vår kan han se tillbaka på en regeringstid med många goda resultat: Sverige har klarat den ekonomiska krisen bättre än jämförbara länder, statsskulden är låg, skatetrycket har blivit mer uthärdligt och sysselsättningen är hög. Just i samband med valet kom en undersökning från den tyska Bertelmannstiftelsen, som placerar Sverige främst i Europa även vad gäller social rättvisa. Valrörelsens hårda ord om hur kallt Sverige blivit och hur hemskt mycket sönder det gått, stämmer inte med verkligheten (vilket också bekräftas av det svaga valresultatet för S, MP och V, som excellerat i uttjutelser om hur välfärden gröpts ur).

Fast om nu Reinfeldt och M har skött sig så väl, varför gick det så dåligt för dem i valet? En första förklaring är att väljarna efter åtta år helt enkelt hade tröttnat och ville pröva något nytt. Få europeiska regeringar blir omvalda nuförtiden. En andra är att alliansen förlorade sin majoritet 2010 och därefter fick mycket svårare att ta och behålla det politiska initiativet. En tredje är att man satsade på fagra fraser och fromma förhoppningar istället för integrationspolitik, vilket fick missnöjda väljare att gå till SD. Vanskötseln av försvaret gjorde knappast saken bättre.

Inför att det största oppositionspartiet ska börja finna sin väg i en värld utan Reinfeldt, Borg och regeringsmakt vill jag dock föreslå ännu en tänkbar orsak till motgången den 14 september: *Den som gapar efter mycket mister ofta hela stycket*. Att M har blivit så mycket mindre beror inte minst på att de försökt bli så mycket större.

Hösten 2011 var en avgörande tid. Håkan Juhols korta smekmånad var över och hans ledarskap kändes redan bra svajigt jämfört med duon Reinfeldt-Borg. I oktober var det dags för moderat partistämma i Örebro och statsministern lade i en högre växel. Nu skulle det inte längre vara nog för M att vara jämbördig konkurrent till S, utan nu skulle M ta över hegemonin och bli det nya samhällsbärande partiet.

I en fantastisk DN-intervju (21/10 2011) signalerade Fredrik Reinfeldt att det var dags att bli något mycket större än ett stort borgerligt parti.

På frågan hur stort M kunde bli, lade han ribban på världsrekordhöjd: "Moderaternas uppgift måste vara att vara ett attraktivt erbjudande för alla väljare. Det ska i grunden inte finnas någon väljare som ska säga mindre än att 'ja, jag skulle kunna rösta på Moderaterna'."

Alla väljare med. Inte någon väljare vid sidan om. Hela folkets parti.

Vad krävdes då för att komma dit? Jo, dörrarna måste öppnas på vid gavel: "Att dela upp rätt från fel idéer går emot min idé om att man måste förena detta med pragmatism och lyssnande."

Ingen skulle känna sig exkluderad för att man hyste en viss åsikt. Alltsammans gick ändå bara ut på att lösa praktiska problem. I hela folkets parti.

Självklart gick inte alla moderater, ej heller Reinfeldt, fullt så här långt i praktiken. Men tankefiguren har levt kvar och fått stort genomslag. Att vara ett idéburet parti var för oambitiöst och exkluderade. Om M skulle bli riktigt stort var det annat som måste gälla: ansvarstagande, kompetens, allmänintresse och fokus på gemensamma nämnare. Tuffa debatter skulle man hålla sig långt borta ifrån, ifall man inte var säker på att vinna snabbt. De skulle bara bekräfta en förlegad bild av partiet som särintresse för vissa, inte allmänintresse för alla.

Tre veckor efter partistämman kom så *Dagens Nyheter*s artiklar om blöjvågning på Caremas äldreboenden, och från M hördes tystnad. I bästa fall. Att stå upp för valfrihet och företagsamhet tog emot. Risken var överhängande för att man skulle ha dragits ned från sin nya piedestal. Drevet fick formera sig ostört, och M kom hopplöst på defensen och har varit där sedan dess. Allmänheten var inte helt övertygad om att idélösheten hade segrat inom partiet utan trodde att det fortfarande gillade mångfald och privata alternativ men att företrädarna hade blivit för fega för att säga det.

Ivern att vinna "alla" fick M att rusta ned även sitt eget försvar, och gjorde det hart när omöjligt att få fram offensiva frågor med riktigt innehåll. För i verkligheten är allt innehåll mer eller mindre kontroversiellt. Det här var Fredrik Reinfeldts stora misstag, och de nya ledarna gör klokt i att tänka lika mycket på det som på hans framgång.

PJ Anders Linder

Vi vill ha **ETT VÄLKOMNANDE SVERIGE**

Sverige är ett fantastiskt och nytänkande land. Vi ligger i topp när det gäller innovationsförmåga, konkurrenskraft och kreativitet. Allt detta har vi uppnått, inte trots, utan tack vare vår öppenhet mot omvärlden. I dag ser vi krafter som vill hindra utvecklingen. Försvåra, förminska, stänga in. Nu säger vi ifrån.

Vi menar att mångfald, oliktankande och öppenhet är en förutsättning för att vi ska fortsätta växa.

Att få handla fritt och rekrytera människor från andra länder är en nyckelfråga för Sverige.

Det är avgörande för de tusentals företagsamma människor som har byggt vårt land, och för alla de som kommer att hjälpa till att bygga vår framtid.

Företagsamma människor för ett välkomnande Sverige.
Vi har redan skrivit under...

Anna Bråkenhielm
grundare Scandinavian Studios

Anna Stenberg
grundare Womens Executive Search

Anna-Lena Bohm
VD UniGuide

Boris Lennerhov
VD Gekås Ullared

Carola Lemne
VD Svenskt Näringsliv

Emma Wiklund
grundare Emma S

Jacob Wallenberg
styrelseordförande Investor

Jens Spendrup
styrelseordförande Svenskt Näringsliv

Karoline Lind
grundare LIND

Leif Johansson
styrelseordförande AstraZeneca

Leila Khammari
VD Lichron teknik AB

Michael Treschow
styrelseordförande Unilever

Michael Wolf
koncernchef Swedbank

Per Strömberg
VD ICA Gruppen

Robert Lyngman
grundare Sqore

Sana Alajmovic
VD Sigrid Therapeutics

Sofia Appelgren
grundare Mitt Liv

Sofia Falk
grundare Wiminvest

10 SAMHÄLLE

- Ukraina* Henrik Hallgren och Hanna Söderbaum granskar Ukrainas oligarker **10**
Jämställdhet Niklas Ekdal ser hur statusen försvagas när jämställdheten ökar **12**
Medier Joel Halldorf fruktar en värld där alla texter flyter samman **14**
Politik Anna Brodow Inzaina noterar att Matteo Renzi börjar bli vanlig **16**
Krönika Anne Brynolf om död och misstro i fattig mans land **18**
Inspel Mats Wiklund om Kate Bush och Turner **18**
I korthet Resebrev från Argentina och Chile **19**

20 FRIZON

Carl-Johan Malmberg begrundar Stadshusets inflytande på WB Yeats **20**

24 OPINION

Lars Hallén och Ingemund Hägg bekymras över urholkad akademisk kollegialitet

TEMA: KOMMUNISMEN 25 ÅR EFTERÅT

28 Problemet är alla offren

Kommunismens utopi är skapandet av en ny människa. Men förverkligandet av utopin förutsätter alltid våld mot den som inte fogar sig. **Av Torbjörn Elensky**

33 K-märkta

Idag är kommunismen i stort sett utdöd i Europa. Redan före 1989 års omvälvning hade den förlorat sin politiska och ideologiska kraft. **Av Andreas Johansson Heinö**

38 Ett land i förfall

Kinas kommunistparti har fortfarande ett hårt grepp om makten. Men repressionen leder till kulturell utarmning och ökade protester mot regimen. **Av Jojje Olsson**

42 Nostalgitrippen

Vladimir Putin utnyttjar nationella och konservativa krafter för att stärka sin makt. Samtidigt uteblir uppgörelsen med den kommunistiska eran. **Av Lena Jonson**

46 Makten framförallt

Nordkorea har mot alla odds lyckats överleva. En självvald isolering och hemsnickrad statsideologi ligger bakom. **Av Benjamin Katzeff Silberstein**

50 Tyranniets apologeter

Sverige hyser en välvillig och överslättande inställning till kommunismen. Neutralitetspolitiken och en utbredd konflikträdsla är ett par av förklaringarna. **Av Kjell Albin Abrahamson**

”

Sverige har haft många anti-kommunister men aldrig någon riktig antikommunistisk front.

Kjell Albin Abrahamson, sid 53

54 INTERVJU

Peter Luthersson lyssnar på argentinska röster

58 TRADITION

Carl Rudbeck läser madame de Sévigné's brev

62 CIVILISATION

- Sagor* Ellinor Skagegård firar Tove Jansson **62**
Litteraturhistoria Johan Stenström läser Karlfeldt **64**
Litteraturhistoria Margareta Melén granskar myten om Chatterton **66**
Teater Torsten Rönnerstrand om Lars Norén **68**
Forskning Mattias Severin om naturvetenskapens värde **70**
Krönika MarieLouise Samuelsson om hur medierna låter universiteten komma undan **71**
I korthet Peter Landelius läser om första världskriget **71**

72 RECENSIONER

- Martin Lagerholm ser frankerriket breda ut sig under en stor härskare **73**
Anna-Lena Renqvist blickar filosofiskt på den vita duken **77**
Kim Salomon tar hissen **79**
Tommy Olofsson inventerar en litterär skandal **81**
Jan Söderqvist tappar reslusten **83**
Ninna Rösiö konstaterar penningens seger över politiken (och allt annat) **84**
Ivar Arpi lystrar förgäves efter kyrkklockor i Mosul **86**
Staffan Ulfstrand jämför människor med apor **88**
Eli Göndör vädrar feministisk vår i den muslimska världen **90**
Carl Cederström följer en kritisk tänkare i spåren **92**
Jens Riis frottar sig med en inavlad elit **94**
Bengt E Y Svensson uppdagar hemliga sidor hos Newton **96**

98 VÄRLDENS GÅNG

Johan Hakelius funderar över tecken i tiden.

AXESS

Chefredaktör och vd:

PJ Anders Linder

Redaktörer: David Andersson,
Jan Söderqvist och Mats Wiklund

Redaktionsråd: Niklas Ekdal,
Peter Elmlund, Thomas Gür,
Peter Luthersson, Nathan Shachar
och Isabella Thomas

Korrektur: Catharina Lewenhaupt

Redigering: John Losciale och

Petter Carnhagen

Ansvarig utgivare: Peter Elmlund

Nästa nummer: 11 november 2014

Annonser: redaktionen@axess.se

Material: Redaktionen tar inte ansvar
för insänt obeställt material. Den som
skickar material till Axess anses medge
elektronisk lagring och publicering.

Ekonomiansvarig: Linda Bengtsson

Postadress: Jakobsbergsgatan 2, 5 tr.
111 44 Stockholm

E-post: redaktionen@axess.se

Telefon: 08-788 50 50

Omslagsbild: Gerard Malie/
TT Nyhetsbyrå

Prenumerationsärenden:

Helår 9 nummer: 674 kr.

Kontakta Pressdata: tfn 08-799 63 31,
e-post: axess@pressdata.se

Typsnitt: Freight (Display,
Sans, Text & Big), Archer

ISSN: 1651-0941

Repro och tryck: Allduplo

**Kjell Albin
Abrahamson**
Författare och
utrikesreporter

Ivar Arpi
Fri skribent

**Anna Brodow
Inzaina**
Konstkritiker i *SvD* och
doktorand i konsthistoria

Anne Brynolf
Leg läkare

Carl Cederström
Fil dr i informatik och lektor
i företagsekonomi vid
Stockholms universitet

Niklas Ekdal
Författare och journalist

Torbjörn Elensky
Författare och kritiker

Eli Göndör
Fil dr i religionshistoria med
inriktning på islamologi och
Mellanöstern

Johan Hakelius
Skribent

Joel Halldorf
Teol dr och lärare i historisk
teologi vid Teologiska
högskolan i Stockholm

Lars Hallén
Professor emeritus

Henrik Hallgren
Ordförande och analytiker,
Forum Eurasien

Ingemund Hägg
Professor emeritus

**Andreas Johansson
Heinö**
Fil dr i statsvetenskap och
senior fellow vid Timbro

Lena Jonson
Rysslandsforskare vid
Utrikespolitiska institutet

**Benjamin Katzeff
Silberstein**
Studerar vid Johns Hopkins
School of Advanced
International Studies i
Washington

Martin Lagerholm
Litteraturkritiker och
kulturskribent

Peter Landelius
Författare, kulturskribent
och före detta ambassadör

Peter Luthersson
Docent i litteraturvetenskap,
ingår i *Axess* redaktionsråd

**Carl Johan
Malmberg**
Författare och kritiker

Margareta Melén
Översättare och
kulturskribent

Tommy Olofsson
Professor i kreativt
skrivande vid
Linnéuniversitetet i Växjö

Jojje Olsson
Journalist och författare

**Anna-Lena
Renqvist**
Fil dr i filosofi

Jens Riis
Journalist och kritiker

Carl Rudbeck
Fil dr i litteraturvetenskap

**Torsten
Rönnerstrand**
Docent i litteraturvetenskap

Ninna Rösiö
Fri skribent, tidigare
minister på UD

Kim Salomon
Professor i historia vid
Lunds universitet

**MarieLouise
Samuelsson**
Journalist och författare

Mattias Severin
Docent i teoretisk fysik vid
Linköpings universitet

Ellinor Skagegård
Kulturjournalist

Johan Stenström
Professor i litteratur-
vetenskap i Lund

Bengt E Y Svensson
Professor emeritus i
teoretisk fysik

Hanna Söderbaum
Doktorand i ekonomisk
historia vid Uppsala
universitet

Jan Söderqvist
Författare och redaktör
i *Axess*

Staffan Ulfstrand
Professor emeritus i
ekologisk zoologi

Mats Wiklund
Redaktör i *Axess*

Bäst om politiker förstår politik

NUMMER 6 AV AXESS kom ut strax före den svenska valdagen den 14 september.

När jag dagen efter valet läser om chefredaktören PJ Anders Linders intervju med *The Spectator* chefredaktör Fraser Nelson slår det mig hur han träffsäkert pekar på det som kanske är den faktor som gjorde att "åtta år räcker"-effekten slog igenom med så stor kraft.

Jag har prenumererat på *The Spectator* i många år och lyssnar troget varje vecka på tidskriftens podcast *The view from 22*.

Om man ska göra en jämförelse inte bara med Axess utan med all svensk samhällsdebatt så är det för mig uppenbart att det brittiska temperametet är hetsigare och, för att vara helt ärlig, ofta så mycket mördande elak. Det är väl främst Johan Hakelius som i Axess är lika bitskt elak som en del av kolumnisterna i *The Spectator*.

PJ Anders Linders intervju med Fraser Nelson är betydligt snällare och den brittiske chefredaktören anpassar sig till en saklighet som egentligen är en smula vid sidan om hur Nelson brukar skriva – i synnerhet i hans krönikor i *Daily Telegraph*.

MEN VISST FRÄSER DET TILL! Nelson säger till exempel om den brittiske finansministern George Osborne att han "förstår sig inte något vidare på ekonomi, men han ser den rent maktpolitiska poängen".

Den poängen är att det är en politisk tillgång att man inte lyckats lösa problemet med budgetunderskottet. Budskapet till väljarna är lättbegripligt: "Vårt jobb är halvfärdigt, så låt oss nu slutföra det."

Om någon i alliansen ens vågat antyda för Anders Borg att han inte i stort sett löst alla Sveriges – och förmodligen därigenom världens –

ekonomiska problem skulle han blivit rasande och börjat kasta saker omkring sig.

Trots att undersökningarna inför det svenska riksdagsvalet pekade på att väljarna tröttnat på att höra om ekonomiska problem eftersom de inte upplevde några sådana fortsatte alliansen – och Borg – envetet att driva sin framgångssaga.

Kanske är det så att Borg till skillnad från Osborne förstod sig alltför bra på ekonomi.

Då går det som det gick.

PJ Anders Linder pekar i sin intervju på just detta med den bortglömda krisen som en förklaring till den svenska opinionsförskjutningen.

Men när man nu efter valet tittar på det svenska valresultatet är väl den egentliga slutsatsen en annan. Det hände ju ingenting.

Alla partier låg kvar där de låg 2010. Med två undantag. Ett stort antal tidigare moderatväljare hade övergett sitt parti till förmån för Sverigedemokraterna.

Jag tror inte det enbart handlade eller ens främst handlade om främlingsfientlighet eller något i detta härad.

FRÅGAN ÄR OM DET INTE i grunden handlade om något annat som också var en produkt av Anders Borgs härskarmakt: att Moderaternas sekellånga förtroende i försvarspolitiken knäcktes när Borg helt i onödan 2007 körde över försvarsminister Mikael Odenberg så att denne tvingades avgå.

Moderaterna sände signalen att de hade slutat slå vakt om Sverige.

Så slutsatsen är att det är bäst om politiker förstår sig på politik.

Och det är nog detta Fraser Nelson borde pekat på i stället för att hylla Anders Borg för hans ekonomiska fögderi som ju i slutänden mest handlat om att det svenska näringslivet klarade krisen 2008/09 så bra. Inte minst tack vare det unika avtalet mellan IF Metall och Teknikföretagen.

Tacka Stefan Löfven för det...

Janerik Larsson

UKRAINA

Farväl till oligarkerna?

Ukrainas oligarker har länge format landet. Med en av dem som nybliven president är frågan om de ska hjälpa eller stjälpa demokratiutvecklingen, skriver **Henrik Hallgren** och **Hanna Söderbaum**.

POLITIKERN OCH STORFÖRETAGAREN Petro Porosjenko vann det tidigarelagda presidentvalet i Ukraina i första omgången efter att demonstrationerna på Självständighetstorget i Kiev tvingat Viktor Janukovytsj att lämna presidentposten i slutet av februari. Majdanrörelsen har av sina förespråkare kallats "värdighetens revolution". Hur kunde väljarna efter det att Janukovytsj kleptokratiska excesser gjort tydligt hur den politisk-ekonomiska eliten skott sig på medborgarnas bekostnad rösta fram en känd oligark till president? Är nödvändiga, allvarligt menade reformer möjliga under detta styre?

De ukrainska oligarkgrupperna såg sina tillgångar växa främst under privatiseringsvågen 2000–2004 under Leonid Kutjmas presidenttid. De kunde då forma privatiseringsprogrammen genom sina partier i parlamentet. President Kutjma försökte behålla maktsystemet han hade byggt upp genom att ge så många oligarkgrupper som möjligt fördelar i syfte att få dem att stödja systemet. Uppfattningen bland den ukrainska befolkningen av den ekonomiska eliten som samhällseliga parasiter som står ovan lagen formades under den här tiden. Medborgarna började inte bara granska oligarkerna kritiskt, även förtroendet för Kutjma sjönk drastiskt efter en politisk skandal år 2000. De första stora protesterna under självständigheten startade nu och kom att skapa utrymme för en politisk opposition.

Många av oligarkgrupperna stödde Janukovytsjs kandidatur i presidentvalet 2004 som ledde fram till den orangea revolutionen. Petro Porosjenko stödde dock Viktor Jusjtjenko och förändringskrafterna. I och med maktskiftet omformulerade oligarkgrupperna sina intressen så att de skulle passa in hos den nya regeringen. En tid

av politisk konkurrens vidtog, där affärsintressen blandades in i den personliga maktkampen mellan dåvarande premiärministern Julia Tymosjenko och president Jusjtjenko. Efter att Janukovytsj valts till president 2010 accelererade penningflödet till lojala oligarkgrupper genom bland annat konkurrensbefriade upphandlingar och andelar i statliga inköp. För alla utom de största, som Ihor Kolomojskyj vars PrivatBank blivit en viktig komponent i landets finanssystem, blev lojaliteten viktigare än någonsin. Mindre magnater tvingades liera sig med den politiska makten.

UNDER HELA UKRAINAS självständighet har den ekonomiska eliten fått kämpa för sina positioner i makthierarkin. Oligarkerna är per definition "överlevare" som anpassar sig till förändrade omständigheter och besitter den flexibilitet, uppfinningsanda och hänsynslöshet som krävs för att driva verksamhet över längre tid. Inte alla har lyckats – Pavlo Lazarenko, tidigare Julia Tymosjenkos nära allierade, tvingades fly landet men dömdes till fängelse i USA. Affärsmannen och maffiabossen Achat Bragin dödades i en bombexplosion på Donetsk's fotbollsstadion. Det faktum att de flesta större oligarker höll låg profil ända till det dramatiska slutet på Janukovytsjs styre, medan samtliga mer eller mindre tydligt tagit parti för Porosjenko sedan utgången blev klar, talar sitt tydliga språk. Oligarkerna är enligt detta synsätt rationella aktörer som agerar inom ett specifikt, men föränderligt, institutionellt ramverk. Fortsatt att landet nu inleder verkliga reformer, skulle detta alltså kunna innebära att oligarkerna härnäst blir demokrater i ett nytt Ukraina?

Det råder förhoppningar om att stor-

Bakhalt i fädrens spår

12 Niklas Ekdal ser hur statusen försvagas när jämställdheten ökar

Texter utan läsare

14 Joel Halldorf fruktar en värld där alla texter flyter samman

Italiensk bokföring

16 Anna Brodow Inzaina noterar att Matteo Renzi börjar bli vanlig

Krönika

18 Anne Brynolf om misstro och död i fattig mans land

Inspel

18 Mats Wiklund om Kate Bush och Turner

I korthet

19 Resebrev från Argentina och Chile

Petro Porosjenko. Systembevarare eller systemförsvarare?

FOTO: MYKOLA LAZARENKO/AP/TT NYHETSBYRÅN

företagare och oligarker kan fungera som en positiv kraft. Enligt en opinionsundersökning genomförd av ukrainska vetenskapsakademien 2007 svarade 81 procent att företagare hade tillräckliga finansiella medel att genomföra reformer, 61 procent menade att de även har den intellektuella potentialen och 51 procent att de har nödvändiga strategier och planer. Men detta förutsätter att nuvarande affärselit verkligen kan anpassa sig till ett system, där ekonomin inte bara frikopplas från politiken, utan blir mer regelbaserad och transparent.

Avgörande för Ukrainas framtid blir om man lyckas fylla de existerande institutionerna med innehåll, så att inte relativt fria val fortsätter att legitimera demokratiska brister. Ett rättvisare och mer effektivt socialsystem skulle öka förtroendet för staten, samtidigt som behovet av

Avgörande för Ukrainas framtid blir om man lyckas fylla de existerande institutionerna med innehåll, så att inte relativt fria val fortsätter att legitimera demokratiska brister.

privatfinansierad välgörenhet – och därmed affärskonglomeratens inflytande – minskar. Rättssäkerhet och likhet inför lagen har varit omöjliga med nuvarande oligar-

kiska system. Problemen i rättssystemet är av två typer: politisering av domstolar och åtal samt korruption. En av den nya regeringens första åtgärder var att inleda en förnyelse av kåren (*lustration*) för att avlägsna politiserade domare, i linje med de omfattande reformerna efter rosenrevolutionen i Georgien 2003. Ett problem är att förändringsmandatet inte är lika starkt i hela det ukrainska samhället och nya utnämningar riskerar att av stora grupper ses som favorisering, om inte lustrationen kombineras med trovärdiga åtgärder mot korruption.

STRAX EFTER ATT EN minister och chefen för nationella antikorrupcionskommittén avgått i missnöje med regeringens reformvilja utlyste Porosjenko som väntat nyval till parlamentet (*radan*) till slutet av oktober. Vissa av affärsmagnaterna, som Vadim >>

När det begav sig på
Självständighetstorget.

FOTO: ANADOLU AJANSI /
TT NYHETSBYRÅN

Novinskij och Kostiantyn Zjevago, har idag själva en plats i parlamentet, vilket inte bara ger dem inflytande utan också åtalsskydd. Det antas allmänt att stora parlamentsfraktioner i verkligheten kontrolleras av de mäktigaste oligarkerna. Trots Majdanrörelsens förhoppningar om förnyelse verkar det dock troligt att de etablerade partierna i någon konstellation behåller makten, eftersom inga nya krafter under rådande omständigheter hunnit bredda sitt stöd tillräckligt för att bli en maktfaktor i radan.

KIEVS MEST AKUTA utmaning just nu är att hålla samman landet. Porosjenko har sedan han blev president förordat en decentralisering av makten i landets östligaste regioner för att uppnå ökat ansvarsutkrävande på regional och lokal nivå. En viktig faktor i det sammanhanget är den starka regionala förankringen hos Ukrainas oligarker. Interimsregeringen erbjuder snabbt kända oligarker guvernörsposter i syfte att säkra deras sympatier och ekonomiska resurser. Ihor Koloymojskij, som tog över Dnipropetrovsk, har agerat kraftfullt för att behålla lugnet i regionen, men dessa utnämningar kan också ses som en omfördelning av resurser inom oligarkin från Janukovyts "familj".

I den skärpta konflikt med rysk inblandning som blev effekten av maktskiftet förlorade oligarkerna sina möjligheter att styra förloppet i Donbas. Där har den verkliga makten länge ansetts ligga i industrimagnaten Rinat Achmetovs händer, men hans balansgång under Majdan och den efterföljande krisen har urholkat hans auktoritet. Stålmagnaten Serhij Taruta accepterade motvilligt att bli guvernör i Donetsk. "Gaskungen" Dmytro Firtasj, som arresterades i Österrike

på amerikansk begäran, har i sin frånvaro demonstrativt agerat till stöd för den nya presidenten och Ukrainas armé. Hur ägandeförhållandena i de östra industriregionerna ser ut den dag lugnet återvänder beror i hög grad på hur de inblandade sköter sina kort.

UKRAINA HAR ETT grundläggande val om man vill inleda en ombildning till en fungerande, demokratisk rättsstat. Antingen försöker man gå den "georgiska" vägen, där en viktig komponent är att rensa i kadrerna och förnya ledarskapet inom alla nyckelområden. Det finns tecken på att detta är den nya regeringens strategi, men det finns flera problem med den. Det fordras stora ekonomiska resurser, men det krävs även en beslutsamhet i ledningen och en förändringsvilja hos befolkningen. Så länge den akuta instabiliteten i landets östra delar fortgår finns en förståelse för att manöverutrymmet är begränsat, men den georgiska erfarenheten visar att tidsfristen för att uppnå märkbara reformresultat är kort.

Den andra tänkbara vägen är att få existerande maktspelare delaktiga i ombildningen. Tillsättningen av inflytelserika affärsmän på guvernörsposter och bland Porosjenkos närmaste rådgivare är tecken på denna trend.

POROSJENKOS VINNANDE slogan i presidentkampanjen var "Att leva på nytt sätt" och dagen efter segern sade han att Ukraina nu ska starta "en ny tradition", där den som blir vald till en hög politisk post måste göra sig av med sin affärsverksamhet. Att presidenten själv har vilja och förmåga att lämna det oligarkiska system som möjliggjort hans egen position är en grundförutsättning om Ukrainas reformer ska ha en chans att lyckas. ✨

JÄMSTÄLLDHET

Bakhalt

Försvinner makt, prestige och pengar från yrken där kvinnor tar över? Utvecklingen inom den akademiska världen är en del av ett mönster, skriver **Niklas Ekdal**.

PÅ KORT TID – HISTORISKT sett – har svenska kvinnor hunnit ikapp männen när det gäller högre utbildning. Könsfördelningen mellan dem som disputerar är nu 50–50. Om studieresultaten från grundskola och gymnasium hänger med upp i åldrarna är killar snart en minoritet i akademiska sammanhang.

Annat var det ju förr, till exempel när Astrid Cleve 1898 disputerade med en avhandling i botanik, den första svenskan att avlägga doktorsexamen i naturvetenskap. Så sent som under perioden 1980–2000 hamnade bara en fjärdedel av doktorshattarna på kvinnor.

Ingen kan väl se utjämningen av de akademiska oddsen som annat än ett framsteg, till glädje för individer som får utvecklas, till nytta för ett land som berikas av hela begävningsreserven.

Jämställdhet är toppen, men man kan fråga sig om denna politiska strävan är hela förklaringen till en ändrad könsfördelning inom utbildning och forskning.

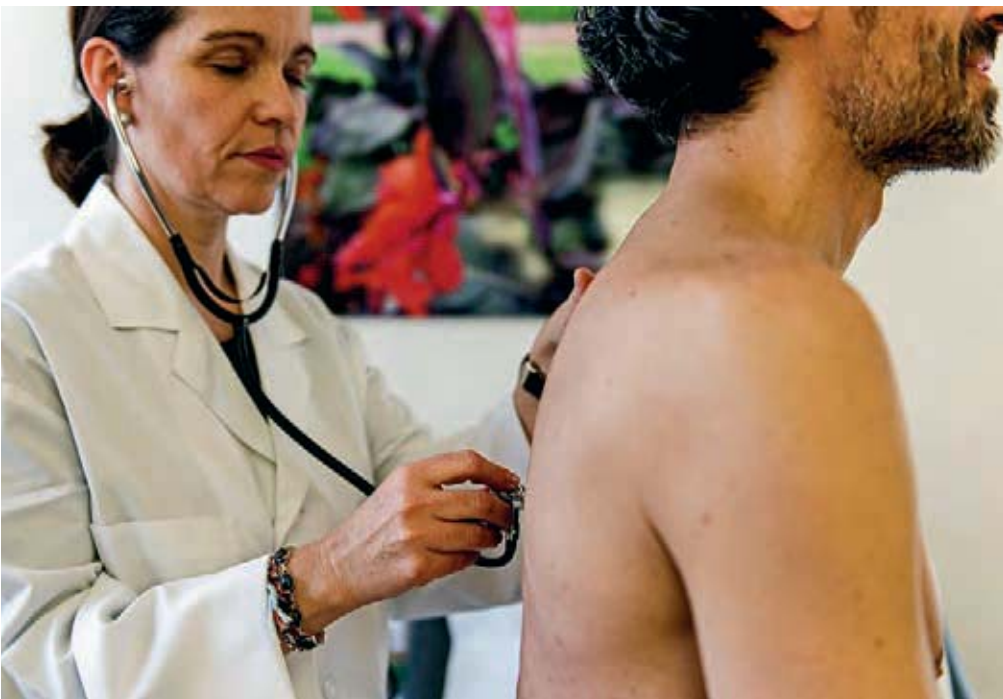
Enligt Sveriges största arbetslivspanel, Manpower Work Life, är höjden av status år 2014 att ha rik livserfarenhet, balans arbete/fritid och ett lyckat familjeliv. I botten på samma lista hamnar snygg bil och de senaste prylarna. Samt akademisk doktorsgrad.

ATT HA UPPLEVT MYCKET i livet ger social status enligt 41 procent av de tillfrågade. Att ha doktorerat ger status enligt 3 procent.

Status i sig är ingen garanti för lycka, lika lite som Porschar och Nespresso-maskiner, men nog finns det ett underligt sammanträffande här. Just när Sveriges kvinnor går ikapp och förbi männen som doktorander säger opinionsmätningarna att statusen har flyttat någon annanstans.

Bekvämast vore förstås om detta var

i fädrens spår

Planstyrd och proletariserad.

FOTO: CHRISTIAN BEUTLER/KEYSTONE/TT

en synvilla och slump. Exempelen är emellertid fler, och jag är inte den förste att peka på dem:

Samtidigt som "varannan damernas" blev ledstjärna i politiken snöptes de folkvalda församlingarnas makt – av medierna, av marknaden, av globaliseringen, av teknikutvecklingen.

Samtidigt som läkarkåren proletariserades i planstyrda landsting tog kvinnorna över allt fler vita rockar från männen.

Samtidigt som svensk skola kommunaliserades och förslummades blev lärare ett utpräglat kvinnoyrke.

VI SOM LÅG VID universiteten för trettio år sedan minns skiftet mycket väl. På den tiden var utbildningarna linjestyrd, och det naturliga för en humanist att sikta på var läraryrket. Alltså krävdes högsta betyg – 5,0 – på ämneslärarprogram med inriktning svenska, engelska, samhällskunskap eller historia.

De flesta som kom igenom detta nålsöga var tjejer, *the best and the brightest*. De fåtaliga killarna hoppade oftast av, antingen när de första gången konfronterades med en skolklass, eller när de konfronterades med lärarnas lönetabeller.

Vad är då orsak och verkan?

Försvinner makt, prestige, pengar och

bekvämlighet från yrken där kvinnor tar över? Eller är det männen som drar vidare när makt, prestige, pengar och bekvämlighet tunnas ut, och som därmed lämnar utrymmen öppna?

Antyder fenomenet att vi har nedvärderat utbildning, kunskap, parlamentarism? Eller innebär femininiseringen tvärtom en civilisatorisk uppgradering?

Har kvinnor och män olika prioriteringar? Eller är nonchalansen gentemot "kvinnoyrken" bara en fortsättning av traditionell diskriminering med andra medel?

PÅ INDIVIDNIVÅ BETYDER statistiken ingenting. Däremot är den tacksamt stoff för funderingar kring kollektivets könsroller, biologi, sociologi, kultur, ekonomi och psykologi. Mönstret "kvinnor in – status ut" fungerar som ett demokratiskt Rorschach-test – alla blir lika förbannade oberoende av åsiktsprofil.

Att omsätta iakttagelsen om kvinnors och mäns yrkesval i politiska förslag är således vanskligt. Avståndet blir för stort mellan vänsteridéer om kvotering, lika lön för allt arbete, och den liberala strävan att frigöra individen utan facit till resultatet på gruppnivå.

En laddad symbolfråga på detta ideologiska minfält har länge varit könskvoterade

bolagsstyrelser. I Norge är det verklighet sedan ett decennium och Sverige ser ut att följa efter. Alla de rödgröna och hälften av de blå i riksdagen ser en genväg till jämställdhet.

Låt oss i detta sammanhang lämna diskussionerna om patriarkala strukturer kontra privat äganderätt därhän, för att sikta in oss på den pragmatiska frågan:

Kommer lagstiftning om jämställda styrelser att vara till fördel för kvinnor?

Ett märkligt sammanträffande enligt mönstret ovan är att bolagsstyrelser ifrågasätts som aldrig förr, och snart kan ersättas av andra modeller. Tidskriften *The Economist* – marknadsliberalismens språkrör nummer ett – föreslår exempelvis att bolagsstyrningen läggs ut på professionella konsulter, som ersättare för dagens halvsovande, överbetalda ja-sägare med intrikata kopplingar till ägare och direktörer.

SÄGA VAD MAN VILL om kapitalismen, men när det gäller företagets förmåga att förnya sig, sina produkter och organisationer finns inte mycket att klaga på. Det enda som inte har förändrats sedan 1800-talet är lustigt nog styrelsearbetet: en grupp män med starka band till varandra men begränsad koll på verksamheten träffas några gånger om året för att utbyta förlegad visdom.

Här finns utrymme för förbättringar, precis som *The Economist* påpekar. Men vore det ett framsteg – för företagen eller för jämställdheten – att via lagstiftning pressa in fler kvinnor i en museal modell?

Kanske inte.

Norge lagstiftade 2003 om minst 40 procent kvinnor i börsbolagens styrelser. Farhågorna om en kompetenssänkning har kommit på skam; dagens 40,7 procent damer har tvärtom höjt nivån när det gäller formella meriter.

Av Norges verkställande direktörer är dock fortfarande 93,6 procent män, ingen förändring där. En norsk forskningsrapport konstaterar krasst att utjämningen i styrelserummen har haft noll och ingen effekt på andra nivåer i näringslivet.

REFORMEN HAR SNARARE motverkat jämställdheten. Bland andra Grace Skaugen, vice ordförande i Statoil, pekar på att kvotering kan locka kompetenta kvinnor bort från direktionsrummen där makten finns och in i styrelserum där både tiden och luften står still.

Så vad blir slutsatsen av allt detta?

Fråga inte mig, jag är folkpartist. ✨

Texter utan läsare

Läsning från början till slut.

FOTO: PREMIUM UIG/GETTY IMAGES

Genom skiftet från bok till skärm skapas en värld av kroppslösa texter. Risken är att detta leder till kulturell likriktning där alla texter flyter samman, skriver **Joel Halldorf**.

I ÅR ÄR DET 50 ÅR sedan medieforskaren Marshall McLuhan formulerade devisen *"the medium is the message"*. McLuhans poäng var att form och innehåll är oskiljaktiga – ja, att formen är innehåll. Samhällen och kulturer påverkas inte bara av abstrakta budskap, utan ännu mer av de konkreta former som bär dessa budskap.

Med McLuhans teorier kan vi förstå betydelsen av den dramatiska revolution som nu pågår när det gäller textens form. Vi förändras från en kultur som kretsar kring boken, till en där skärmen är det primära mediet för att förmedla information. Detta inleddes under 1900-talet genom det rörliga bildmediet: biograf och tv. Men idag förmedlas och konsumeras också text via skärm, genom moderna datorer, läsplattor och smarta telefoner. Vad gör detta skifte från bok till skärm med vår kultur?

Senaste gången en förändring av detta slag skedde var då kodexen, den moderna boken, konkurrerade ut bokrullen. Antikens romare, greker och judar läste ur rullar, men den kristna kyrkan föredrog kodexen. Man skar sönder en rulle för att få sidor, som sedan bands samman i ryggen till en inbunden bok. Detta var ett smidigare och något billigare format. När kyrkan så småningom vann den romerska kejsarens gunst trängde denna nya teknik ut den gamla rullen.

KYRKANS KODEX FRAMFÖR andra var naturligtvis Bibeln, och ett tecken på att McLuhan har rätt är att kyrkans identitet inte bara formats av Bibelns budskap utan också av dess fysiska form. I medeltida kloster fanns skriptorier där konstfulla manuskript framställdes, praktverk som man sedan läste högt ur i kyrkorna. Få kunde äga egna exemplar av dessa dyrgripar. Men med Gutenberg's tryckpress möjliggjordes massproduktion av böcker, vilket öppnade för 1500-talets protestantiska reformationer.

Nu kunde kyrkans kritiker sprida fler böcker än vad dess väktare hann med att bränna. Kyrkans kunskapsmonopol var brutet, och enheten förbyttes i mångfald.

Billigare papper, bättre tryckteknik och ökad läskunnighet gjorde så småningom boken till var mans egendom, vilket var grunden för 1800-talets väckelserörelser. Här läste man enskilt och tillsammans i en sådan omfattning att anhängarna kom att kallas "läsare". Rörelsernas medlemsantal kulminerade på 1950-talet, samtidigt som skärmen i form av tv:n gjorde sitt inträde i de svenska hemmen. Sedan dess har kurvorna pekat nedåt.

Vad betyder då skiftet från bok eller kodex till skärm för väckelsens och frikyrkornas identitet?

DEN FÖRSTA FÖRÄNDRINGEN gäller textens materialitet. Den kärleksfullt tummade Bibeln har varit en given inventarie i väckelsehemmet. Den har varit grunden för personlig läsning och andakt, och fått följa med till gudstjänst och bibelstudier för att läsaren ska kunna följa predikantens utläggningar. Ofta finner man dessa biblar fulla av understrykningar och anteckningar. Väckelsens läsare har haft ett affektivt, djupt personligt förhållande till sin Bibel. Frikyrkorna har i de flesta fall ingen utvecklad sakramental teologi, men den fysiska Bibeln har fungerat närmast sakramentalt i denna tradition – som en frälsande materialitet.

Texten på skärmen har ingen historia. Den uppstår i varje nu som den öppnas. Den elektroniska texten bär därför inte på fysiska minnen: den slits inte, och den är inte nödvändigtvis knuten till en viss maskin, utan kan öppnas på olika datorer och läsplattor. Det är svårare – om än inte omöjligt – att göra personliga noteringar i den. Den elektroniskt genererade texten är anonym, vilket förstärks av att dess medium är en maskin. Är det möjligt att ha en relation till en sådan text; att trycka den till sitt bröst, klappa den kärleksfullt eller att kyssa den?

Den andra förändringen gäller själva läsandet. Målet med den religiösa läsningen är människans förvandling och frälsning, inte bara intellektuell kunskap om texten. På internet står i stället informationen i centrum – men även detta leder, visar det sig, till ett slags transformation.

DET FANTASTISKA MED internet är att det inte bara är en text, utan ett stort antal sammanlänkade texter. Det innebär dock att den som läser via nätet hela tiden har dessa andra texter närvarande, lätt tillgängliga. Ofta i form av hypertext, där länkar till andra texter finns markerade i den text man läser. Texten uppmanar med andra ord inte läsaren till koncentration och närvaro, utan pekar henne hela tiden vidare, till nästa text. Den huvudsakliga rörelsen är inte in i

en text, utan en rörelse över ett antal texter.

Det finns tecken på att den nya teknologin inte bara påverkar vår läsning på nätet, utan läsandet över huvud taget. På nätet tillägnar vi oss ett sätt att läsa som sedan influerar all annan läsning.

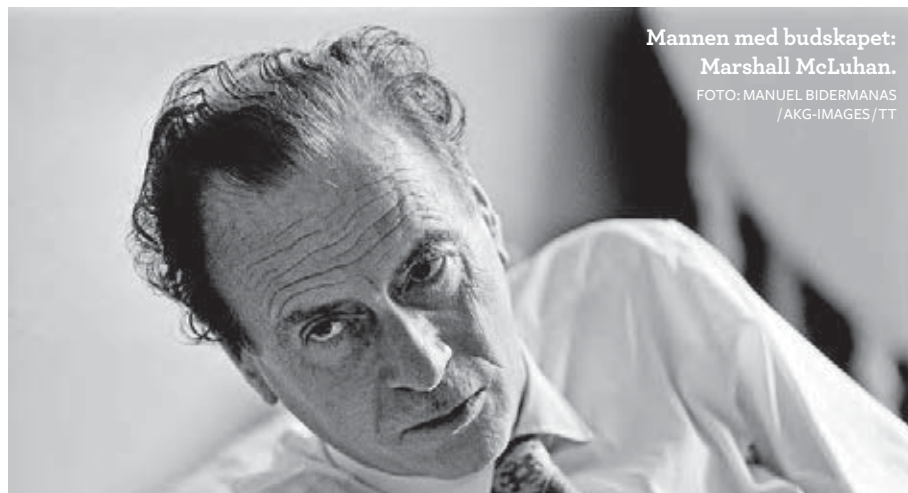
Däremot får vi allt svårare med koncentration och uppmärksam närvaro, vilket är nödvändiga egenskaper för i synnerhet den religiösa läsningen. Vår hjärna har, om vi ska tro neurovetarna, formats så vår uppmärksamhet ständigt fladdrar. Det kan vara en tröst för den enskilde att veta att det inte bara beror på hennes egen dåliga disciplin, men kulturellt gör det problemet allvarligare. Vi trodde att det var vi som programmerade datorerna, men nu visar det sig att vi programmeras av dem.

ETT SISTA DILEMMA gäller kodexen som kulturskapare, det vill säga dess förmåga att for-

riskerar vi att drunkna i ett hav av information.

Väckelsen bars av ett läsande som vilade på kyrkliga förlag, tidningar och tidskrifter. Detta var modernerna som bar och band samman den frikyrkliga kulturen. De producerade de fysiska texter som gjorde frikyrkan till en egen litterär offentlighet. Idag finns tecken på att nedgången i läsandet i kombination med den allmänna förlags- och tidskriftsdöden hotar att utplåna den svenska frikyrkligheten som kultur. Konsekvensen av detta är en minskad mångfald i samhället som helhet. Kanske anas här ett generellt mönster: förlusten av den fysiska texten leder till att subkulturer disintegrerar, förlorar sin distinkta karaktär och uppgår i den gängse kulturen.

Det är möjligt att webbportaler kan ha en liknande, kulturskapande funktion som boken, men det är inte säkert att dessa har

Mannen med budskapet:
Marshall McLuhan.

FOTO: MANUEL BIDERMANAS
/AKG-IMAGES/TT

*Texten på skärmen
har ingen historia.
Den uppstår i varje
nu som den öppnas.*

ma skriftliga offentligheter, som exempelvis de moderna väckelserörelserna. Denna kulturskapande potential har inte bara att göra med att texter tillgängliggörs i form av tryckta böcker, utan, som Rasmus Fleischer kommenterar i *Boken*, också med att kodexen som form innebär en rad begränsningar. Den tryckta bokens materialitet begränsar texten genom att ge den en början och ett slut. Dessutom begränsas antalet texter i cirkulation genom att en bok behöver ges ut, vilket i sig innebär ett urval. Inte alla texter ges ut, och ingen enskild person kan äga alla böcker som publicerats. Bokens kulturskapande kvalitet handlar med andra ord inte bara om att information tillgängliggörs, utan också om att den begränsas. Utan denna begränsning

bokens beständighet. Det finns tecken på att det stora utbudet på internet paradoxalt nog leder till strömlinjeformning: ett antal klipp, artiklar och videor som blir "viral" och når en enorm global spridning. Vid sidan om detta finns en rad nischade forum för mycket specifika intressen. Det verkar vara betydligt svårare att skapa en distinkt subkultur som inte bara rör ett intresse, utan som innefattar livet som helhet men som ger det en distinkt prägel och färg. Den typ av subkultur som den svenska frikyrkligheten en gång var ett exempel på.

GENOM SKIFTET FRÅN bok till skärm skapas en värld av kroppslösa texter; texter utan materialitet. Risker är att detta blir en värld av kulturell likriktning där alla texter flyter samman. När Marshall McLuhan publicerade *Understanding Media* år 1964 var hans budskap att mediets form betydde mer än innehållet. Hur det sades var viktigare än vad som faktiskt sades. Med hjälp av boktryckarkonsten gav kodexen förutsättningen för den västerländska mångfalden – en kultur med många subkulturer. Innebär skärmsamhället slutet för denna mångfald? ✨

>>

Italiensk bokföring

När Matteo Renzi tidigare i år blev Italiens premiärminister utlovades förnyelse och reformer. Men nu tycks även han ha anpassat sig till den bestående ordningen, skriver **Anna Brodow Inzaina**.

MITT FÖRSTA MÖTE med italiensk politik var i Rom 2004 under en valrörelse. Jag bodde i en svensk enklav på Svenska Rominstitutet intill parken Villa Borghese. Språkförbistring hindrade mig från att följa nyhetssändningar och läsa tidningar, men valaffischer på stan vittnade om aktivitet från partier långt ut på höger- och vänsterkanten. Det var en kontrast mot Sverige där budskapen från i stort sett samtliga partier ligger i mittfåran.

Det är inte lätt att som svensk förstå det italienska samhället, ännu svårare är det att förstå italiensk politik. Men redan i denna första kontakt med valaffischerna förstod jag något essentiellt: att det politiska landskapet i Italien representerar åsikter som ideologiskt sett står långt ifrån varandra. Det är något som skiljer Sverige och Italien åt.

I en mening anser jag att Italien är mer öppet och demokratiskt än Sverige, i en annan mening har landet stora demokratiska problem. Det finns saker som inte fungerar och som påverkar hur landet styrs. Korrupktion är det främsta problemet. Maffians tentakler in i politiken ska vi inte glömma. Desinformation och en journalistkår som inte står fri från den ekonomiska och politiska makten är ett annat stort problem.

ETT VANLIGT ITALIENSKT uttryck är: "È tutto una truffa." Allt är en bluff, ett bedrägeri. Det är något som italienare säger i samförstånd för att konstatera sakernas tillstånd, utan närmare precisering. Mer behövs inte sägas. För en svensk är detta uttryck höljt i dunkel.

Så, vad är det som åtminstone en upplyst del av italienarna har förstått? Och varför är italienska väljare överlag så missnöjda med de politiska alternativen?

Ett exempel på hur fel det kan bli i förståelsen är när Katrine Kielos i *Aftonbladet* (1/6 2014) blev så förtjust över att "socialdemokraten" Matteo Renzi tagit hem storsegern i valet till EU-parlamentet med 40 procent av rösterna att hon frågade sig: "Kommer den nya socialdemokratin från Italien?"

Om det blåser nya vindar för socialdemokratin i Italien är det i så fall inte den socialdemokrati som Kielos är van vid. Frågan är om det ens går att kalla Renzi socialdemokrat.

RENZI ÄR SEDAN FEBRUARI i år Italiens premiärminister och från och med den 1 juli ordförande i Europaparlamentet. Han är exceptionellt ung för att vara italiensk proffspolitiker, blott 39 år.

Till skillnad från det politiska etablissemanget som sedan mer än 30 år har bestått av av samma personer som cirkulerat i ständigt nya konstellationer och under olika partibeteckningar, står Renzi, åtminstone utåt sett, för en förnyelse.

Men nu är smekmånaden slut. Allt fler röster höjs som kritiserar att han inte har

uppfyllt några av de reformer han lovade väljarna. Han anklagas för att säga en sak och göra det motsatta. Dessutom sägs han göra sig otillgänglig och bemöter inte oppositionens frågor. Dessvärre avspeglas inte denna kritik i nyhetssändningar och i tidningar som majoriteten av italienarna ser och läser. Renzi framställs där som charmig och omtyckt och han får rejält tilltagen sändningstid, utan obekväma frågor av journalister.

I ett land där politiska partier byter namn lika ofta som partiledaren byter skjorta är

**Smekmånaden slut
för Matteo Renzi.**

FOTO: ALBERTO PIZZOLI
/ TT NYHETSBYRÅN / AFP PHOTO

förnyelse mer en kosmetisk förändring. Renzis parti PD bildades 2007 genom att en grupp vänster-mittenpartier upplöstes och gick samman. De regerar idag tillsammans med Berlusconis parti PDL och före detta Berlusconi-hängare.

FÖRE VALET LOVADE Renzi att han aldrig skulle sätta sig i en regering med PDL, men när det blev uppenbart att alternativet var att regera med Beppe Grillo och femstjärnerörelsen valde PD ändå PDL. Inte för att det mellan PD och PDL finns ett större samförstånd i viktiga frågor, men med PDL som partner kan de bibehålla makten.

Det finns hos många italienska väljare en önskan om politisk förnyelse, men många är också desillusionerade och tror inte längre på det politiska systemet. Inför valet till Europaparlamentet lovade Renzi att snabbt åstadkomma förändringar och han lyckades övertyga väljarna om sitt budskap. I den kampanjen hade han god hjälp av slätstrukna journalister som är betalda för att hålla tyst eller försvara maktens intressen, annars förlorar de sina jobb.

De desillusionerade som slår ut med armarna och utbrister "è tutto una truffa"

är de som röstar på Grillo, eller utgör de cirka 40 procent av väljarkåren som inte röstar alls. En del tycker till och med att det var bättre under Berlusconis tid. Enligt Freedom House rapport över hur fri pressen är i olika länder klassas den italienska pressen som bara delvis fri och hamnar på plats 31.

Besvikelsen ligger i att de gamla partierna under många år har lovat saker de sedan inte uppfyllt. Det har också blivit uppenbart för allt fler att politiken är en karriärväg för en ekonomisk elit, inte sällan personer med tung kriminell belastning. Med politikens hjälp kan de stifta lagar som skyddar dem själva och deras finansierares intressen.

FÖR RENZI HAR FÖRTROENDET bland väljarna rasat rejält, trots mediernas positiva uppbackning. Sedan han tillträdde som premiärminister har landets ekonomi försämrats och arbetslösheten förvärrats. Italien är nu i deflation. Fackförbunden som organiserar anställda inom ordningsmakten, brandkåren, kriminalvården och militären har hotat med att gå ut i strejk om de utlovade lönehöjningarna inte sker. Alla de andra stora fackförbunden är på. Detta har aldrig hänt förut i Italiens historia och är

tecken på en allvarlig kris som kan komma att utlösa anarki.

Att de folkvalda kan sitta i orubbat bo med sina privilegier och höga löner trots att många av dem är åtalade eller dömda för brott eroderar väljarnas förtroende för den politiska makten. I ett sådant politiskt klimat frodas också nyfascistiska rörelser i efterdyningarna av den ekonomiska krisen. Det har skett en ökad social mobilisering i förorterna av högerextrema och nyfascistiska partier. Historikern Anders Bergman har skrivit upplysande om fascismens återkomst i *Italiens svarta hjärta* (2010).

Det finns skäl att noga studera Italien som ett varnande exempel. I EU-kommissionens första rapport om kostnaderna för korruption i EU, presenterad av EU-kommissionären Cecilia Malmström i februari i år, utmärker sig Italien för att stå för hälften av den totala kostnaden på 120 miljarder euro. Korruptionen är ett allvarligt fenomen, förklarar Malmström, eftersom den undergräver demokratin.

I *Berlusconi och den auktoritära demokratin* (2011), beskriver Antonio Gibelli, en italiensk historiker med inriktning på nutidshistoria, det italienska samhället som ett

Det har också blivit uppenbart för allt fler att politiken är en karriärväg för en ekonomisk elit, inte sällan personer med tung kriminell belastning.

långt gånget experiment i auktoritär demokrati där marknadens mekanismer alltmer utgör formen för politiken.

ITALIA DEI VALORI (IDV), ett parti som grundats och leds av Antonio di Pietro, den åklagare som framgångsrikt ledde utredningen mot mutbrott i början av 1990-talet, har påpekat att det bryter mot den italienska konstitutionen att inte ha en fri press. För att lösa problemet med korruption i italiensk politik är första åtgärden att säkerställa journalistikens oberoende.

Egentligen har ingenting förändrats sedan 1990-talet och uppdagandet av den stora muthärvan. Korruptionen är fortsatt det stora problemet i italiensk politik. Det enda som har förändrats, enligt de italiener som menar att allt är en bluff, är att förr fifflade man för att kunna ägna sig åt politik, nu ägnar man sig åt politik för att fiffila till sig pengar. ✨

De fattigas vägspärr

Vi vill inte att ni kommer hit!" hälsar åtta beväpnade ungdomar hjälparbetarna från Läkare utan gränser. I ett reportage i *New York Times* från Kolo Bengou, Guinea, skildrar journalisten Adam Nossiter hot om våld i det värsta utbrottet av den dödliga virussjukdomen ebola någonsin.

Mot ebola finns ingen bot, behandling går framförallt ut på att ersätta vätskeförluster. Därför blev det en världsnyhet när ett litet amerikanskt läkemedelsföretag tidigare i år annonserade en oprövd blandning av antikroppar specifikt utformad för att bekämpa viruset. Lika kända blev de amerikanska hjälparbetarna Kent Brantly och Nancy Writebol: sjuka i ebola till följd av sin mission, men tillfrisknade efter att ha fått den nya medicinen – "ZMapp" – och allmän god vård i USA.

Anne Brynolf
är leg läkare.

HURUVIDA "ZMAPP" SPELAT ROLL i tillfrisknandet är omöjligt att veta. Blott en handfull personer har fått behandlingen, somliga har överlevt och andra inte. Behandlingen har inte heller getts enligt något vetenskapligt protokoll. Förrådet av "ZMapp" är i vilket fall uttömt, det kommer att ta lång tid att framställa mer.

Ett vaccin mot ebola vore oavsett på många vis bättre. Prevention är i allmänhet mer kostnadseffektivt än behandling, och vaccin är oftast enklare att distribuera. Världshälsoorganisationen har också annonserat att två ebolavacciner är på gång. Inledande säkerhetsprövningar har emellertid ännu inte genomförts, men planen är att läkemedlen ska tas ut på marknaden "oöverträffat" snabbt, enligt biträdande generaldirektör Marie-Paule Kieny.

Både "ZMapp" och potentiella vaccinationer skapar dock debatt. Varför har företrädesvis västerlänningar fått behandling? Nancy Kass, bioetiker vid Johns Hopkins, argumenterar i tidskriften *Annals of Internal Medicine* att det – både säkerhetsmässigt och från effektivitetssynpunkt – vore oetiskt att testa "ZMapp" på ebolasmittade afrikaner. "Amerikanska forskare har flera gånger anklagats för exploatering", skriver Kass, och erinrar om ett långdraget efterspel till en 20 år gammal läkemedelsprövning i Nigeria på barn sjuka i svår bakteriell hjärnhinneinflammation.

Med vacciner, hur lockande tanken än är, bjuds därtill ett särskilt problem. Eftersom det är friska individer som utsätts för vaccinationen är acceptansen för biverkningar lägre. Den som är dödligt sjuk har helt enkelt mindre att förlora.

SAMTIDIGT PÅMINNER DEN PÅGÅENDE epidemin om ett negligerat område: behovet av läkemedelsstudier mot sjukdomar som inte i första hand drabbar västerländsk medelklass. Utbrottet utgör, makabert uttryckt, också en möjlighet. Är det etiskt att avstå från stora kliniska prövningar, om nya läkemedel potentiellt kan rädda tusentals liv?

Mest alarmerande nu är emellertid inte bristen på bot. Idag finns varken utrustning, personal, lokaler eller resurser för smittspårning. Det saknas till och med handskar. "Det finns idag inte en enda ledig sjukhussäng för ebolasmittade i hela Liberia", meddelade i september Världshälsoorganisationens ordförande Margaret Chan på Twitter. Utan vårdinfrastruktur, utan tillgång till droppställningar och sjuksköterskor, står sig aldrig så banbrytande antikroppar slätt. Epidemier som ebola dödar i fattig mans land, på grund av armod och misstro. I sin konkretion: en vägspärr, ett: "Vi vill inte att ni kommer hit."

I korthet

INSPEL

J M W Turners sista tio femton år som konstnär är också hans mest inspirerade. Det är då, mot slutet av sitt liv, som han förmår att förnyas och utvecklas. Han tar oerhörda risker och missförstås naturligtvis av sin samtid. Utställningen "Late Turner" på Tate Britain i London gör alldeles klart att han var långt före den. Ungefär ett drygt sekel.

Jag tänker på Turner ett par dagar senare när jag ser den magnifika Kate Bush. I framförandet av "The Painter's Link" låter hon en målare uppträda på scenen. Inte bara den bländande koreografin och den fantastiska rösten tar andan ur mig. Jag grips också av texten:

*The Painter:
It's raining
What has become of my painting
All the colours are running
The chorus:
So all the colours run
So all the colours run
See what they've become
A wonderful sunset*

Framför mig strålar med ens Turners underbara solnedgångar, tillkomna mot stora odds och så illa sedda av den offentliga smaken. Men konstnärskapet triumferar.

Och det är förstås samtidigt Kate Bushs konstnärliga triumf som jag bevitnar i London. Ingen-ting hade kunnat vara enklare än att köra de gamla låtarna några dagar inför en jättepúblik. Men 35 år efter det att hon senast stod på scen gör hon det istället svårt för sig inför några tusen som följer varje rörelse och nyansskiftning. Hon tar risker. Hon vågar utvecklas.

Man hade förstås önskat att Turner till skillnad från Kate Bush redan under sin levnad hade fått det erkännande som han rätteligen förtjänade. Men jag vill gärna tro att han kände sitt värde. Att måla som han – att komponera och sjunga som Kate Bush – går inte utan en inre kraft som bortser från alla invändningar och svårigheter.

I detta ligger någonting mycket förtröstansfullt.

Mats Wiklund

Argentina hoppas på gudagåvor...

Den döda kon ska klara biffen åt Argentina. Inget nytt under solen, kan man tycka. Avlidna nötkreatur är en självklar del av varje lyckat grillkalas vid Rio de la Plata.

Fast den här gången är det annorlunda. *Vaca muerta*, bokstavligen *Döda kon*, är ett väldigt område med oljeskiffer, som ligger i Andernas skugga ungefär hundra mil sydväst om Buenos Aires. Enligt US Energy Information Administration rymmer fältet 16,2 miljarder fat olja och 308 biljoner kubikfot gas. Sådana tal får det att vattnas i munnen på argentinska makthavare minst lika mycket som den mest perfekta *asado*.

Aptiten på intäkter har redan fått argentinska staten att nationalisera det spanska oljebolaget Repsols dotterbolag YPF efter att företaget gjort stora fynd i Vaca muerta. Det kan verka kortsiktigt lönsamt, men långsiktigt är beslutet mer problematiskt. I Madrid blev man ursinnig och i en lång rad andra länder bekymrad och varsk. Argentina tedde sig osäkert nog redan tidigare och nationaliseringen har knappast gjort det lättare att locka till sig allt det utländska kapital som behövs för att få snurr på produktionen.

Självklart försöker ett land att ta sina tillgångar till vara, men det finns också något olycksbådande i de uppskruvade förväntning-

Oljeborrning i Argentina.

FOTO: HANDOUT/REUTERS/TT

arna på vad oljan och gasen ska ge. President Cristina Kirchner och andra ledande politiker hoppas uppenbarligen att råvarufyndigheterna ska bli en chans att vända bort blicken från pressande frågor om ekonomisk stabilitet och fungerande institutioner. Istället för att ta itu med att skapa ordning och reda i statens finanser, främja ett modernt kunskapssamhälle och förbättra produktiviteten, ska de styrande fördela nya rikedomar som naturen har ställt till deras förfogande. Så har det varit med frukterna från det väldiga, bördiga Pampas och nu står Vaca muerta i tur.

Andra är betydligt mer avvaktande. Statsvetaren Ernesto Cassianovitch på

konsultföretaget Poliarquia i Buenos Aires jämför Vaca muerta med Diego Maradona och påven Franciskus: det blir ännu en ikon som de styrande kan yvas över. Den, utom i regeringskretsar, populäre journalisten Jorge Lanata tror snarare på den nigerianska vägen än den norska när han får frågan i vilken riktning ett stort oljefynd lär leda landet.

Det förefaller rimligt att inte ta ut för mycket i förskott. Under 1900-talets första hälft var Argentina ett av jordens rikaste länder, men efter att livsmedelspriserna föll och man gick ned sig i det peronistiska träsket har inget varit sig likt. Hösten 2014 är inflationen ånyo på väg upp mot 50 procent, och regeringen försöker väcka folklig sympati genom högljudda bråk med utländska långivare. Överallt ser man banderoller som hetsar mot "gamfonder" i USA. (Det gamiga består i kraven att Argentina ska betala tillbaka vad landet lånat.)

På Poliarquia är man trots allt hoppfull om läget på lite längre sikt. Nästa år är 12 års Kirchnerstyret över. Nya kvastar kommer in. Öppenheten mot omvärlden kan öka, låneproblemet lösas och valutan stabiliseras.

Ja, möjligheterna finns utan tvivel. Men att ta vara på dem? Hittills har det inte varit Argentinas starkaste gren.

PJ Anders Linder

... MEDAN CHILE HANTERAR ETT NYTT 68

Ricardo Lagos var Chiles president 2000–2006, men hans *finest hour* inträffade redan i slutet av 1980-talet. Då vände han sig direkt till general Pinochet i direktsänd tv och anklagade denne för löftesbrott och övergrepp mot de mänskliga rättigheterna: ett modigt drag som spelade stor roll för den vinnande nejsidan i 1988 års folkomröstning.

Lagos hade alla möjligheter att bli den återuppståndna demokratins första president men tackade nej och var i stället minister under ett årtionde innan han avgick, kampanjade och valdes till statschef. Idag är han 76 år och en äldre statsman, vars ord betyder mycket. Följaktligen väger han det också på guldväg när jag träffar honom på hans stiftelse *Democracia y desarrollo* (Demokrati och utveckling) i östra Santiago. Hans socialistiska partivän Michelle Bachelet har nyligen fått en andra period i ämbetet (den första var 2006–2010) och viljan till radikala förändringar är långt större denna gång. Mitt intryck är att Lagos tycker att barn riskerar att åka ut med badvattnet, men han är mån om att kritiska synpunkter ska lindas in väl.

Situationen är paradoxal. Chile är Sydamerikas enda medlem i OECD, landet är förhållandevis fritt från korruption och har regionens högsta BNP per capita. Demokratin är väl etablerad och fattigdomen har reducerats rejält. Och just i detta läge reses rasande krav på en radikal kursomläggning. Under lång tid har det varit ständiga demonstrationer i Santiago, och under aktivisternas tryck har den styrande center-vänsterkoalitionen blivit betydligt mer vänster.

Det är 68 i ny version. Det stora missnöjet kom inte när människor hade det riktigt besvärligt, det kom när de vant sig vid ett visst mått av välbästand och snabbt ville ha ännu mer.

Chile har avgifter på universiteten och skolpengssystemet i grundskola och gymnasium tillåter tilläggsbetalningar. Det här vill Bachelet riva upp: all skola ska bli gratis, skolor som drivs av företag ska inte få ta emot skolpeng och alla former av urval ska bort. Inte ens det offentliga toppskolor, som öppnat för många klassresor, ska få göra urval på akademiska meriter. Jag frågar Ricardo Lagos

om det verkligen är rätt sätt att stärka skolväsendet. Den frågan är mycket viktig att diskutera, blir svaret.

Kalaset betalas med en chockhöjning av bolagsskatten. Kapitalisterna får stå för fiolerna när rättvisa och jämlikhet kommer till skolan.

Här finns en logik. Tillväxten till trots är den chilenska ojämlikheten mycket stor och skolan är underfinansierad.

Men så är det den där bångstyriga verkligheten.

För det första har tillväxten rasat. Oroliga investerare undrar vart Chile är på väg och håller tillbaka, och Michelle Bachelet blir plötsligt varse att ekonomin inte är ett ymnighetshorn vars frukter man kan ta för givna.

För det andra har även föräldrarna börjat rasa. Man röstade gärna för bättre och billigare skola. Men för avskaffande av den skola man valt?

Så sakteliga börjar nya grupper och nya paroller att synas och höras på gatorna. Reform är en nödvändighet, revolutionen är sällan en lyckad idé.

PJ Anders Linder

Av Carl-Johan Malmberg

Yeats gyllene triangel

För W B Yeats blev Nobelpriset inte bara ett erkännande av hans författarskap. Tiden i Sverige och besöket i Stadshuset innebar en konstnärlig förlösning.

I december 1923 får den irländske poeten William Butler Yeats Nobelpriset i litteratur och kommer till Stockholm för att ta emot det. Han tackar för priset på åtminstone tre olika sätt. Vid Nobelbanketten på kvällen den 10 december håller han ett kortare tacktal. Tre dagar senare, den 13 december, håller han sin Nobelföreläsning i Börshuset. Där hade man väntat sig ett tal om hans egen poesi med läsningar av några dikter – Yeats var berömd för sina läsningar – men, kanske som kritik av Svenska Akademien som inte uppskattade hans senare diktning utan belönade honom för den tidiga, sagoaktiga 90-talspoesin och dramatiken, väljer Yeats att tala om "The Irish Dramatic Movement". Talet är en personligt hållen historieskrivning om den experimentella och lyriska teater som hans själv, Augusta Gregory och John Synge skapade i Dublin åren kring 1900, med deras egna pjäser som fundament. Talet är skrivet, fast Yeats avslutar med ett improviserat tillägg där han känslösamt manar fram sina båda medskapare av The Abbey Theatre:

när jag från er kung tog emot den stora hedersbetygelse som er Akademi förlänat mig kände jag att spöket av en ung man skulle ha stått vid min ena sida, och vid den andra en levande kvinna, alltmer åldrad och skör. Under den här sista veckan har jag inte sett mycket som inte skulle ha varit både minnesvärt och stärkande för Synge och Lady Gregory, för Sverige har åstadkommit mer än vad vi hade hoppats på för vårt eget land.

Hyllandet av Sverige skulle återkomma i Yeats mest substantiella tack för priset: den märkliga lilla boken *The Bounty of Sweden*, "Sveriges lyckogåva". Han börjar skriva på den omedelbart efter hemkomsten till Dublin i januari 1924 och ett drygt år senare trycker hans syster Lolly (Elizabeth Corbet Yeats) den i sitt handtryckeri The Cuala Press i en upplaga om 400 exemplar. Boken innehåller också pristalet och är den tredje i en rad självbiografiska böcker som Yeats börjar publicera när han närmar sig 50 år. 1916, året för påskupproret,

kommer *Reveries over Childhood and Youth*, om barndomen i Sligo, och 1922 *The Trembling of the Veil*, med ett starkt kapitel om "The tragic generation", de undergångsbesatta 90-talsförfattarna Lionel Johnson, Ernest Dowson och Oscar Wilde.

The Bounty of Sweden skulle följas av ytterligare ett par självbiografier under 20- och 30-talen, bland annat *Dramatis Personae* från 1935 med sina minnesbilder av John Synge. Men den sextiosidiga *The Bounty of Sweden* är unik bland Yeats minnesböcker. Dels för att den är hans enda resebok – han skildrar sin och sin hustru Georgies resa från Dublin över Esbjerg och Köpenhamn till Stockholm; han tecknar snabba, anekdotiska porträtt av människor han möter; han återger sina upplevelser i en stad han från början inte visste så mycket om; han gläds åt Sveriges bildade kungahus (underförstått till skillnad från det plebejiska engelska som han hånat i dikter) med ett hov som liknar "en dramatiserad version av *Fången på Zenda*".

Men det mest unika med *The Bounty of Sweden* är att det är en lycklig bok. Den är framåtblickande och hoppfull i tonen, vi är långt ifrån Yeats livssummeringar i *Reveries* där han upplever sitt liv "som en förberedelse för något som aldrig inträffar" eller Yeats minnen av döda vänner i *The Trembling of the Veil*. Den nya hoppfullheten har förstås att göra med Yeats syfte med boken – som ett tack. Han vill tacka Sverige som kulturnation för genierna Swedenborg och Strindberg; Swedenborg hade följt honom sedan hans ockulta ungdomsår; Strindberg träffade han i Paris på 90-talet och han beskriver honom nu med en fantastisk formulering: "Jag har alltid känt stor sympati för den plågade och självplågade mannen som gav sig till sin egen själ som Buddha gav sig till den utsvultna tigern." Det är Strindberg som ingen svensk sett honom, orden rymmer både beundran, viss avund och antydan av ett självporträtt. Yeats tackar också Svenska Akademien för själva priset; den internationella uppskattning det ledde till var väsentlig i en tid då han var särskilt motarbetad i sitt hemland, inte minst som gensträvig senator med

WB Yeats.

FOTO: JEWISH CHRONICAL/HERITAGE-IMAGES/TT

”

Mälardrottningen är en svensk version av hans egna Countess Kathleen och Cathleen ni Houlihan. Och kanske fick hon också ett omedelbart avtryck i hans dikt.

protestantisk bakgrund i den nya, katolskt dominerade fristaten Irland.

Och sällan har väl prispengarna till en Nobelpristagare kommit lägligare; den 58-årige Yeats ekonomi var usel, han hade en ung familj att försörja förutom två medellösa systrar. Pengarna gjorde det också möjligt för honom att renovera sina två hem, Merrion Square i Dublin och tornet Ballylee på västra Irland, en ruin han köpt och renoverat flera år tidigare och som kom att fungera som sommarhem, konkret material i författarskapet och central symbol i diktsamlingarna *The Tower* (Tornet; 1928) och *The Winding Stair* (1933), hans två mest betydande böcker.

Men hoppfullheten *The Bounty of Sweden* har en djupare orsak i själva Stockholmsbesöket. Här möter han en civiliserad atmosfär med människor som är genuint konstälskande. Han ser en av Europas bästa målerisamlingar på Nationalmuseum. Han besöker prins Eugen på Waldemarsudde och Ernest Thiel på Thielska galleriet. Han fångas av Eugène Janssons måle-

ri vars impressionism skiljer sig från den franska genom sin starkare känsla för den specifika platsen. Och framförallt drabbas han av mötet med Stockholms stadshus, just invigt. Med typisk vindlande Yeatssyntax skriver han:

På fredagen besöker vi det väldiga Stadshuset, det mest betydande exemplet på svensk konst och ett mästerverk i den romantiska stilen. Kungliga slottet hade tagit nittio år att bygga och varit ett sammanhållande centrum i den tidens konst, denna nya storhet med sina smala fönster mot en tukad trädgård och ett högt torn som reser sig över kajen, har tagit tio år att bygga. Också det har varit ett sammanhållande centrum, men nu för en mer fantasifull och häpnadsväckande konst. Här syns inget betydande franskt inflytande, allt som inte är sprunget ur nödvändigheten hos platsen och materialen leder i stället tankarna bakåt till Bysans. [...] Stockholms stadshus [...] har smyckats av många konstnärer tillsammans i harmoni, utifrån byggnadens grundidé, och ändå i vad som verkar vara den mest fulländade frihet. I England >>

och Irland kräver den allmänna meningen att man ger uppdraget till de sämsta konstnärerna, medan här har inflytandet av en prins, klokheden hos en socialistisk kulturminister och uppskattningen från den mest bildade av nationer möjliggjort uppdrag åt de bästa. Dessa mytskapare och maskskapare [myth-makers and mask-makers] har arbetat tillsammans som om de tillhörde en enda familj, de storslagna murarna där teglet har råa ytor, olika storlekar och nyanser, fråntar byggnaden all känsla av mekaniskt utförande; Gyllene Salens mosaikklädda väggar; målningarna i sammanträdessalarna; freskmåleriet på större väggytor som hämtar sina ämnen från svensk mytologi; gjutjärnet och möblerna som erinrar om historien och ändå är så uppfinningsrika; skulpturer i marmor och i brons, ibland med mytologiska motiv, ibland med kända svenskar, nakna som om de stigit ner från någon romersk himmel; all denna nyskapelse som samtidigt påminner om ett omätbart förflutet; all denna mångfald, all denna enhet hade knappast varit möjlig om inte en kärlek till Stockholm och en tro på dess framtid så till den grad hade uppfyllt människor av helt olika sinnelag, samhällsklasser och yrken så att de här närpå åstadkommit det yttersta av mirakel, den innersta drömmen hos alla religioner: kärleken till nästan. Inget verk jämförbart till idé och utförande har skapats sedan de italienska städerna kände det upphetsande hos renässansen, för mitt i nuets individualistiska anarki, en anarki som tycks bli allt starkare, allt våldsammare, har här än en gång underordning, formvilja och känslan för de mänskliga behoven gjort sig gällande.

O rden hyllar Stadshuset på ett sätt som ingen svensk – eller för den delen någon annan utlänning – har gjort. Åren efter tillkomsten var det långt ifrån okontroversiellt; särskilt den konstnärliga väggutsmyckningen retade många, visar Ann Katrin Pihl Atmer i sitt stora verk om Stadshuset från häromåret. Men Yeats beundrar det och han använder det som polemik mot engelsk och irländsk kulturpolitik där inte konstnärlig kvalitet utan andra, ickekonstnärliga hänsyn styr i form av ”allmänna meningen”. För antidemokraten och elitisten Yeats var allmänna meningen något negativt, något tillfälligt och instabilt, och tillkomsten av Stockholms stadshus ser han som resultatet av det genomtänkta och genuint bildade hos en prins, en minister och en upplyst nationell elit.

Men det finns djupare orsaker bakom Yeats hyllning än kulturpolitik, en personlig drivkraft som gäller han eget skapande. Som Harold Bloom menar (i en text om poeten Hart Crane) finns det alltid skäl att fråga sig: ”Vad försöker poeten eller kritikern göra för sig själv genom att författa en viss dikt eller essä?” Yeats text är först och främst adresserad till honom själv. Han behöver Stockholms stadshus för sitt författarskap i en tid då han tvivlar på både konsten och sig själv. Stadshuset blir löftet om hans egen konstnärliga framtid, om den roll han kan spela, för sig själv och för andra. Med sitt monumentala torn – Yeats sena diktningens arketyper – pekar det symboliskt uppåt, framåt.

Ragnar Östbergs och hans medarbetares ska-

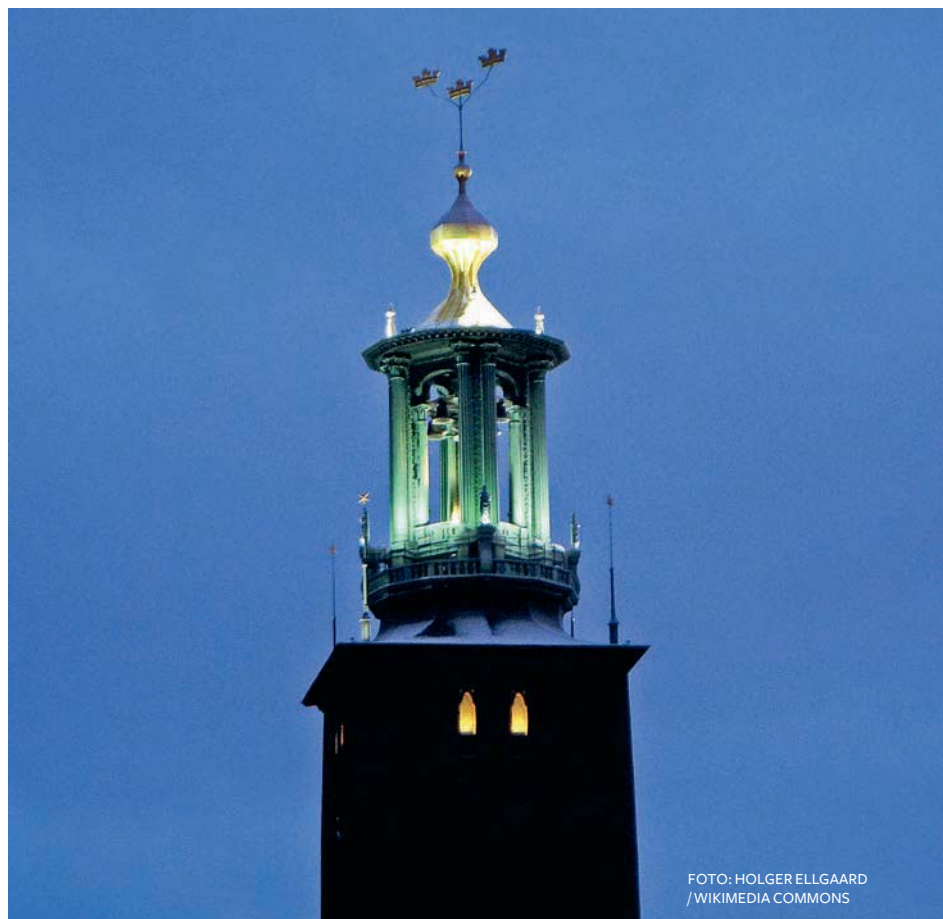

FOTO: HOLGER ELLGAARD / WIKIMEDIA COMMONS

pelse bevisar för Yeats att det – på nytt – går att skapa något som förenar kollektivt med individuellt, tradition med innovation, nationellt med europeiskt, myt med historia, folklig kärvhet med förfinad prakt, drivet hantverk med fri konst.

Framförallt tar Yeats intryck av Einar Forseths neobyzantinska guldmosaiker i Gyllene Salen. På den centrala väggen finns Mälardrottningen, en kolossal altarfigur sittande på sin tron. Hon har medusaliknande hårslingor, stora runda ögon och blicken intensivt riktad mot åskådaren. I sitt sköte har hon en modell av Stadshuset, det hon beskyddar. Det är också en bild av kosmisk enhet: Mälardrottningen är inskriven i en triangel belyst uppfifrån av ett gudomligt ljus. Kring henne finns zodiakens stjärntecken: hon är inte bara Stockholms drottning utan också världens, universums: en allmoder.

M osaikerna är bara en del av det Yeats hyllar hos Stadshuset men jag tänker jag mig att särskilt de med sitt magiska skimmer, sina hundratals olika nyanser i guld och den visuella kraften hos figurerna blir det som förlöser Yeats egna fantasier om en byzantinsk idealvärld – en värld där hantverk och konst förenas. Och jag tänker mig att den uttrycksfulla Mälardrottningen måste ha fångat honom alldeles särskilt som en för honom mycket bekant kvinnlig arketyper.

Av 1900-talets manliga poeter är Yeats den vars kvinnobilder uppvisar den rikaste och mest sammansatta spännvidden; kvinnor fyller hans litterära ikonografi och källorna till den har varit ett favoritämne i Yeatsforskningen. Det är lätt att koppla

”

Han behöver Stockholms stadshus för sitt författarskap i en tid då han tvivlar på både konsten och sig själv. Stadshuset blir löftet om hans egen konstnärliga framtid, om den roll han kan spela, för sig själv och för andra.

samman Mälardrottningen med de många starka och komplicerade kvinnogestalterna som befolkar hans diktning, Cathleen, Niamh, Maeve, Deirdre, Leda, och andra som tecknas utan att namnges. De historiska och mytiska, konstnärliga och filosofiska modellerna för Yeats kvinnor är Trojamyten Helena, gnostikernas vishetsgudinna Sophia, den ouppnåeliga musan i form av Dantes Beatrice och Petrarcas Laura, och Aristoteles värtaliga maka Eunoia i Nikomakiska etiken. Han hittar samtida konstnärliga variationer i Beardsleys illustrationer till Malorys *Morte Darthur*, i Wagners *Tristan och Isolde*, i Walter Paters kapitel om Mona Lisa som sfinx i *The Renaissance*, och i Flauberts oniriska fantasi *Antoniuss frestelse*. Att han också fann – och i viss mån också uppfann – sådana kvinnor i sitt liv (de viktigaste är hans stora kärlek Maud Gonne, hans moderliga kollega Augusta Gregory, hans erotiskt och poetiskt förlösande maka Georgie) gör bara spekulationerna kring hur Yeats kunde ha uppfattat Mälardrottningen desto tacksammare. Man kan se henne som en inkarnation av den visa, ömsom välvilliga, ömsom fatalt hotfulla kvinnan som både hemsöker och välkomnas av honom i lyrik, epik och dramatik alltsedan mitten av 1880-talet. Mälardrottningen är en svensk version av hans egna Countess Kathleen och Cathleen ni Houlihan. Och kanske fick hon också ett omedelbart avtryck i hans dikt.

Birgit Bramsbäck, den enda svenska forskare som skrivit mer utförligt om Yeats, hittar henne i den första av Yeats "Two Songs from a Play" från pjäsen *Resurrection*, dikter också tryckta i samlingen *The Tower/Tornet*. "I saw a staring Virgin stand" börjar Yeats dikt som en direkt minnesbild av Mälardrottningen, och Bramsbäck jämför henne som Stockholms beskyddarinna med Pallas Athena, också hon en stads beskyddarinna. Och från Pallas Athena kan man associera vidare till Maud Gonne i dikten "Beautiful Lofty Things" från *New Poems* 1938. Det är den enda dikt där Yeats namnger Maud – det blir så mycket starkare just därför – och han

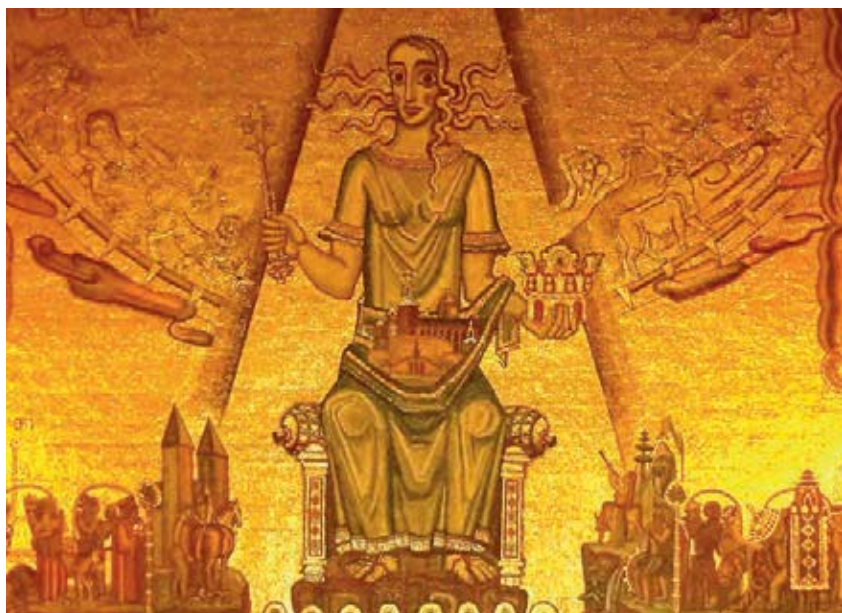
beskriver henne som "Pallas Athene in that straight back and arrogant head". Också den raden kan föra tankarna till den statuariska Mälardrottningen.

För Yeats blir Stadshuset som helhet ett återuppståndet och på samma gång nyskapat Bysans. Efter Stockholmsbesöket utvecklar han sin mycket personliga mytologi om Bysans som en konstens gyllene stad – en variant av William Blakes konststad Golgonooza i *Jerusalem* men till skillnad från den med en historisk modell. Första gången Yeats skriver om Bysans är i prosaverket *A Vision*, publicerat samma år som *The Bounty of Sweden* 1925 som en egensinnig kombination av ontologi, ockult system, historiefilosofi, kulturhistoria och poetik. Där skriver han:

Hade jag fått en månad i Antiken och fått tillåtelse att leva den varsomhelst tror jag att jag skulle ha tillbringat den i Bysans strax innan Justinianus invigde Sankta Sofia och stängde Platons akademi. Jag tror att jag i någon liten vinstuga skulle ha hittat någon filosofiskt lagd mosaiklågare som kunde ha svarat på alla mina frågor, det övernaturliga skulle ha varit inom räckhåll för honom mer till och med än för Plotinus [...] I det tidiga Bysans var tror jag religionen, det estetiska livet och det praktiska en enhet som aldrig för eller senare i den skrivna historien, och arkitekturen och hantverkaren – fast kanske inte poeten, för språket var ett redskap för kontroverser och hade blivit abstrakt – talade där till de många och till de få på samma villkor. Målaren, mosaiklågaren, guldsmeden, silversmeden, illuminatören – alla var de personliga, nästan utan medvetenhet om individuellt utförande, upptagna av sina ämnen och av visionen hos ett helt folk.

Drömmen om Bysans – Yeats personliga dröm om det opersonliga, den subjektiva individen förlöst till objektiv enhet – kommer till uttryck några år senare i två av hans viktigaste dikter: "Sailing to Byzantium" publicerad i *The Tower/Tornet* och "Byzantium" i *The Winding Stair* 1933. Där får hans byzantinska fantasier en poetisk, både exakt och metaforiskt tät gestaltning. I nästa nummer av Axess återkommer jag till "Sailing to Byzantium", en av Yeats bästa dikter fast den ofta feltolkas. Hur ser Yeats Bysansfantasi egentligen ut i den dikten? Hur ser hans bild av sig själv ut, vad gör han med sig själv, vem blir han i dikten?

I inledningen till *The Bounty of Sweden* berättar Yeats hur John Synge en gång sagt till honom: "Föds inte stil ur chocken från nytt material?" Lika riktigt vore det att fråga sig om inte nytt material föds ur chocken från en stil. Yeats hade mellan Stockholmsbesöket och författandet av "Sailing to Byzantium" kunnat se byzantinska mosaiker på Sicilien. Tidigare, 1907, hade han besökt Ravenna vars kyrkor har de kanske vackraste bevarade. Men jag tänker mig att mötet med neobyzantinismen i Stadshuset är avgörande: den utlöser Yeats Bysansdröm. I "Sailing to Byzantium" skildrar han en resa han från Irland till Bysans. Den resan gick i själva verket med Sverige och Stockholm som mellanstation. Dublin-Stockholm-Byzantium – Yeats gyllene triangel, den som också Mälardrottningen är inskriven i.

Mälardrottningen blev Yeats musa.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

Kollegialitet är kärnan i verksamheten för högskolor och universitet. Nu urholkas den genom att den administrativa hierarkin förstärks.

Akademikers frihet pressas

Av Lars Hallén och Ingemund Hägg

A tt ”beskriva och analysera det kollegiala beslutsfattandet vid lärosätena” ingår i uppdraget till en utredare som regeringen tillsatte i maj 2014. Kollegialitet sammankopplas således med beslutsfattande. Kollegialitet vid lärosäten har dock en bredare innebörd. Men det handlar inte om att man håller varandra om ryggen. Vid universitet och högskolor avser kollegialitet att forskare och lärare ses som kolleger (*peers*) med grund i sin vetenskapliga kunskap och sitt ansvar inför denna och inför varandra.

Sådan akademisk kollegialitet är global. Den är överordnad kollegialitet inom länder och inom organisationer som enskilda universitet. Men den anrika globala kollegialiteten ställer till problem när dess förhållningssätt konfronteras med moderna managementidéer där lärosätena ses som hierarkiskt styrda organisationer där kolleger vid andra lärosäten av ledningen istället kan ses som konkurrenter.

AKADEMISKA LÄROSÄTEN ska ge studenter möjlighet att utbilda sig för arbetslivet i samhället. Men dessutom ska de akademiska lärarna genom sin forskning bland annat kritiskt granska detta samhälle. De ska bygga sin verksamhet på ett vetenskapligt förhållningssätt som definieras av insikter och metoder som utvecklats av akademiska föregångare men även frigöra sig från begränsningar i etablerade synsätt. Och samtidigt som de ska bedriva sin verksamhet i ordnade och effektiva former ska de värja sig mot styrning från utomvetenskapliga intressen, oavsett om dessa uppträder i form av dogmatiker, finansärer, politiker eller rektorer. Kollegialiteten gör det möjligt att hantera dessa paradoxer.

Vetenskapligt utbildade lärare vid läro-

säten runt om i världen är kolleger med varandra inom de discipliner där de har sin kompetens. På så sätt utvecklas kunskap genom arbetssätt som överskrider institutionella, nationella och kulturella gränser. Vetenskaplig publicering riktar sig till ämneskolleger i hela världen. Vetenskapliga konferenser utgör arenor för kollegial information, granskning och inspiration. Kollegialitet är inte en alternativ styrform för universitet och högskolor utan kärnan för deras verksamhet.

Även inom varje lärosäte är akademisk kollegialitet grunden för undervisning och forskning. Kollegialiteten bygger på respekt för kompetensen hos professorer och andra disputerade lärare.

I EN KOLLEGIAL KULTUR UTÖVAS ledarskap av alla kolleger även om vissa roller är formaliserade, till exempel ämnesföreträdare, seminarieledare, projektledare. Det kollegiala förhållningssättet i form av icke formaliserad kollegial styrning inom lärosätena återspeglar medlemskapet i den globala kretsen av kolleger. Kollegial fackgranskning utgör en grundbult i akademiska seminarier, vid rekryteringar, anslagsansökningar, kvalitetsgranskning och inför publicering i vetenskapliga facktidskrifter.

Lärosätena har traditionellt följt en meritokratiskt baserad kollegialitetsprincip enligt regeln *primus inter pares*: kollegerna väljer en meriterad kollega till prefekt för institution, till dekan för fakultet eller till rektor för lärosäte för en avgränsad tidsperiod. Efter sin mandatperiod har de återgått till sin tidigare befattning som medlemmar i lärarkollegiet vid lärosätet. Det förslag som nu finns att rektorer ska föras med avgångsvederlag eftersom de inte har en anställning att återgå till är ett tecken på hur kollegialitetsprincipen frångås.

På ett universitet har det viktigaste kollegiala organet varit fakultetsnämnden där

”

Vi ser nu hur den inre organisationen på många lärosäten förändrats på ett sätt som försvagat möjligheterna till kollegialt inflytande.

Allt svårare att tänka fritt.

FOTO: UPPSALA UNIVERSITET

företrädare för de discipliner som ingår i fakulteten samlas. Fakultetsnämnderna har vanligen haft både vetenskapligt och administrativt ansvar, och balansen mellan dessa uppgifter har varit olika beroende på traditioner och synsätt vid olika lärosäten.

Vi ser nu hur den inre organisationen på många lärosäten förändrats på ett sätt som försvagat möjligheterna till kollegialt inflytande. Istället har den administrativa hierarkin förstärkts. Principen om verksamhet baserad på vetenskaplig grund urholkas.

DET AKADEMISKA SYSTEMETS tillväxt har ökat kraven på administrativ styrning. Det innebär en administrativ ledningshierarki med universitetets styrelse i toppen, därunder centrala ledningsgrupper och administrativa organ på fakultets-, institutions- och avdelningsnivå eller motsvarande. Där ingår bland annat myndighetsutövande inom ramen för statlig förvaltning, verksamhetsplanering, personal- och ekonomiadministration. På senare tid har också strategisk planering blivit en växande uppgift inom den administrativa styrningen. Sådant som brukat höra till den kollegiala strukturen, till exempel att välja forskningsområden, har förts över från de ämneskunniga till de administrativa beslutsfattarna. Administrationen ska stödja men inte styra.

Både den kollegiala styrformen och det hjälpmedel som administrativ styrning ska utgöra har sina problem. Kollegial styrning kan bli utvecklingshämmande genom betoning av gruppintressen. Krav på att alla ska vara överens kan sätta stopp för förändringar. Kompromisser kan blockera förnyelse. Den meritbaserade maktordningen som kan

finnas i kollegiala organ återspeglar inte alltid den reella kompetensen i varje ärende. Ryggdunkarkollegialitet är tyvärr inte ovanlig.

Reformen genom vilken professorskompetenta lektorer kunnat befordras till professorer har kritiserats för att interna favoriseringar skulle fälla avgöranden i sådana fall på bekostnad av kvalitet och förnyelse. Den risken har ökat genom att många lärosäten infört en regel att sådan befordran enbart är en möjlighet och inte som tidigare en rättighet. I debatten har föreslagits att sådan inavel ska motverkas genom att inte ge möjlighet till befordran för personer som saknar erfarenhet från andra lärosäten än det egna. Det är ett bra förslag, men det måste kompletteras med att samma regel ska gälla även för professorer som anställs på utlysta tjänster, där internrekryteringen likaledes är stor.

GENOM KRAV PÅ STÖRRE öppenhet och utveckling av de kollegiala formerna för utseende av *peers* vid tillsättningsärenden bör ryggdunkarkollegialiteten motverkas till förmån för reell akademisk kollegialitet.

Utfallet av den ökade "autonomi" som lärosätena fick för några år sedan har blivit minskad akademisk frihet genom att den administrativa ledningens ställning har stärkts på bekostnad av det kollegiala inflytandet. Lärosätena tenderar att skötas som om de vore vilka myndigheter som helst. En fundamental skillnad är dock att det i lärosäten finns lärarkårer som ingår i kollegiala kollektiv som är större än lärosätena.

Ett exempel på hur den lärosätesövergripande kollegialiteten pressas tillbaka är förslaget från de flesta lärosätenas rektorer att kvalitetskontrollen för högre utbildning ska överföras från UKÄ och dess paneler av

riksrekryterade ämnesexperter (kolleger) till lärosätenas administrativa hierarkier. Förslaget kommer från rektorerna som ingår i den administrativa hierarkin, inte från de kollegiala strukturer som utgör lärosätena. Det vore kanske inte så mycket att bekymra sig om ifall nu rektorerna i allmänhet vore *primus inter pares* och medlemmar i sina lärosätens kollegier. Men en del av dem är externrekryterade och saknar lärartjänst vid de lärosäten som de är satta att leda. En del rektorer är inte professorskompetenta. Den akademiska legitimiteten blir svag för den som leder ett lärosäte som *secundus inter primos*, och viljan blir då svag att gynna inflytandet från kollegier som vederbörande inte kan tillhöra själv.

OM REKTORN FÖR ETT lärosäte åter skulle rekryteras bland lärosätets professorer återupprättas såväl rektorslegitimiteten som den inre kollegialiteten. Om dessutom ett nytt villkor för professorsanställning – oavsett genom befordran eller utlysning – ska vara tidigare anställning vid åtminstone ett annat lärosäte, forskningsinstitut eller liknande undviks också risken för rektorer med avsaknad av erfarenhet av annan miljö än det egna lärosätet, trots att internrekrytering av rektorer bör vara huvudregeln.

En rektor är inte en generaldirektör med en position byggd på hierarkisk auktoritet. De nationella och globala kollegiala strukturerna måste vara överordnade enskilda lärosätens administrativa ledning. I den meningen är även varje disputerad lärare överordnad sin rektor.

Lars Hallén och Ingemund Hägg är
emeritusprofessorer i företagsekonomi.

REISE EINRE

TEMA

KOMMUNISMEN 25 ÅR EFTERÅT

Den 9 november 1989 rämnade Berlinmuren och en frihetsrevolution inleddes. Snart försvann järnridån som delat Europa. Sovjetunionen upphörde att existera. Därmed förlorade också en totalitär ideologi sin realpolitiska bas. Tjugofem år efter de historiska händelserna i Berlin ställer vi frågan: Vad finns kvar av kommunismen?

Problemet är alla offren

Kommunismens utopi är skapandet av en ny människa.
Men förverkligandet av utopin förutsätter alltid våld
mot den som inte fogar sig.

Av Torbjörn Elensky

En av Sverige mest betydande samtida poeter, Lars Mikael Raattamaa, utkom i höst med diktsamlingen *Kommunismen*. Han är en både språkfilosofiskt och politiskt mycket påläst och engagerad poet, som inte väljer sina ord enbart för deras chockverkan, utan för att han vill artikulera något han tycker är viktigt att nå ut med. För honom är Sovjets största förbrytelse den att omöjliggöra drömmen om kommunismen. Den statskapitalistiska diktaturen perverterade begreppen, och krossade en av historiens vackraste frihetsdrömmar. För att understryka detta anknyter han till några av de många kommunister som aldrig kom till makten, som enbart levde ut sina drömmar i teorin, poesin, i avgränsade utopiska samhällen och en idé om motstånd mot världens alla orättvisor.

Det är känsligt att kalla sig kommunist idag. Få politiker tar ordet i sin mun. Det är lika illa att skälla någon annan för att vara det som att själv säga sig vara det. Kommunismen tycks idag mest vara en angelägenhet för poeter, för drömmare och fantaster, och andra människor som ännu tänker sig att "en annan värld är möjlig". V-politikern och dramatikern America Vera-Zavala skriver exempelvis i sin självpresentation på Facebook att kommunism för henne är religion.

Alla som tror på ett "klasslöst samhälle" är inte nödvändigtvis kommunister, även om tron på möjligheten av att ett sådant samhälle är central i kommunismen. Man kan också självklart vara marxist utan att vara kommunist, och det finns flera kommunistiska inriktningar som inte främst baseras på marxismen – fast de flesta av dem är från förra hälften av 1800-talet... Att själv plocka ihop de känne-

tecken man anser vara avgörande och ringa in personer och partier som kommunister trots att de själva säger sig inte vara det är meningslöst. Kritiken kan inte inskränkas till den typen av 'name-calling', utan den måste bygga på djupare analys av samhällssyn, människosyn, ideologi osv, utan att för den skull väja för de svåra ideologiska frågorna.

Själv tror jag inte att Jonas Sjöstedt är kommunist, snarare mer av en vänstersosse. Men jag kan inte låta bli att undra varför han i ett inlägg på sin blogg (7/10 2010) kallar den sovjetiska och nordkoreanska ideologin för "den auktoritära 'kommunismen'". Det villkorar avståndstagandet och antyder att det skulle kunna finnas en annan kommunism, som inte är auktoritär, och som inte behöver skrivas ut inom citattecken. Återkommande bland självdeklarerade kommunister idag är att de historiska kommuniststaterna avfärdas som ickekommunistiska. Det sägs finnas en annan, ren och sann kommunism, som ännu inte prövats. Samtidigt lever dock lusten att försvara de historiska exemplen, genom att framhäva de sociala och industriella framsteg som också gjordes, eller genom att relativisera det via jämförelser med andra staters våldsamhet och intolerans i historien, som om ett brott kunde upphäva ett annat. Relativiseringen av kommunismens brott och overseendet än idag med sovjetiska och kubanska flaggor i förstamajtågen ger vid handen att delar av den svenska vänstern trots allt de säger ännu inte på allvar gjort upp med drömmen om kommunismen. Varför inte klart ta avstånd och helt enkelt förbjuda de kommunistiska fanorna i sina demonstrationståg?

För att förstå hur kommunismens tankefigurer lever kvar efter murens fall måste vi bekanta oss lite mer med kommunismens idéer. >>

KOMMUNISMEN 25 ÅR EFTERÅT

Systemteoretikern Slavoj Žižek.

FOTO: JIMMY KETS/TT NYHETSBYRÅN

En av de grundläggande, sällan förstådd av icke-kommunister, är tanken om hur våldet genomsyrar vårt samhälle. Övergången från äldre samhällen till det kapitalistiska samhället bygger, enligt Marx, på strukturellt våld. Lag och ordning, domstolar och polisväsende – det statliga våldsmonopolet – är i strikt mening maktbarnas våldsmonopol, och det riktas, under den kapitalistiska fasen av historien, egentligen mot folket, och särskilt arbetarna, proletärerna, vars öde det är att i framtiden störta det kapitalistiska systemet och införa kommunism. Den slovenske filosofen Slavoj Žižek tillhör dem som tydligast artikulerat dessa teorier i vår samtid. För honom tjänar framhållandet av det vi vanligen kallar våld – gatuvåld, misshandel, kriminellt våld, liksom demonstranternas våld – enbart till att dölja det strukturella våld som hela vårt samhälle vilar på. Kapitalismens fördel, rent opinionsmässigt, framför kommunismen är att medan kommunismens brott är kända och knutna till specifika namn, som Stalin, Mao och Pol Pot, så är kapitalismens brottslingar anonyma, det finns inga tydliga förövare att rikta anklagelsen emot, när man vill peka ut kapitalismens våldsamhet och dess skuld. De enstaka olyckorna, den påvisbara rovdriften, liksom det vardagliga våld som, enligt Žižek, genomsyrar det kapitalistiska samhället kan alltid förklaras som undantag, och de blir framförallt abstrakta, genom att de är systematiska, till skillnad från den historiska realkommunismens brott och brottslingar.

Den som läser den radikala vänstern rätt inser efter ett tag att den inte alls är värderelativistisk, som den ofta anklagas för, utan tvärtom helt konsekvent, i enlighet med sin världsbild. Grunden är tanken att vår värld är orättvis. Hela vår värld, inte bara Sverige, USA eller Kongo. Den är i grunden orättvis, då den vilar på kapitalismens principer. Kapitalismen är roten till patriarkatet, den strukturella rasismen och fascismen, i alla dess former. När de vänsterextrema och så kallat autonoma idag säger att "antifascism är självförsvar" menar de inte enbart det vi tycker skulle vara uppenbart, att hotet från fascistiska och rasistiska partier måste stoppas, utan de baserar sig på en i princip marxistisk och kommunistisk samhällsanalys. Om hela samhället baseras på våld blir motståndarnas våld ett slags antivåld, den som är antikapitalist och våldsam utövar inte våld, den utövar motstånd, den som är antirasist likaså, och det våld som utövas av antifascister är snarast ett slags antivåld.

På förbundet Allt åt allas hemsida står det (17/3 2014):

Vi kommer alltså aldrig att bli av med fascism så länge samhället bygger på exploatering. Dagens system både skapar de exkluderingsmekanismer som ger fascismen kraft och de revolter som fascismen i sin auktoritetstro angriper. Eftersom vi aldrig kan krossa fascismen en gång för alla förrän en stor samhällsordning är genomförd återstår bara en sak. Vi måste försvara oss medan vi organiserar en större masskamp mot systemet!

Pseudonymen Linnéa förtydligar resonemanget i ett inlägg på nyheter24:s hemsida (13/5 2014):

Inom vänstern menar man att fascisterna finner näring i ett kapitalistiskt system. Analysen innebär att våldsanvändande är självförsvar, inte ett primärt mål, även om det är offensivt till skillnad från liberaler som ser statligt våld som lösningen. Med andra ord: man försöker inte bara motarbeta fascisterna, utan även den politik som är grunden till varför de ens får vind.

Antifascism är ett svar på motsättningen mellan arbete och kapital.

Antifascism är alltid självförsvar!

Kapitalism, patriarkat och strukturell rasism hänger samman, i den kommunistiska världsbild som ingår i mycket av den samtida radikala vänsterns analys. Därför är deras frihetsbegrepp nästan obegripligt för den som tycker sig redan leva i ett fritt samhälle som ger alla medborgare skydd och rimliga möjligheter till ett gott liv. Så länge kapitalism råder kan vår demokrati, enligt analysen, inte vara annat än en skendemokrati. Klassintresset slår alltid igenom, och strukturerna är starkare än alla individer. Och själva grunden för den strukturella rasismen och patriarkatet som skapar fascismen är våra ägandeförhållanden.

Antifascism, kan vi konstatera, betyder alltså i den extrema varianten inte enbart motstånd mot rasism, mot SD och SvP, utan mot hela vårt liberaldemokratiska samhällssystem. Till förmån för vad? En del använder ordet "kommunism" öppet, andra tar det lite lugnare med det, eftersom de vet att det är historiskt belastat och det är en alldeles för omständlig pedagogisk procedur att förklara att man inte menar Sovjet, Kina, Nordkorea och så vidare, utan kommunismen som princip, en princip om total frihet för alla, som skall skapas genom att allt privat ägande avskaffas, enkelt uttryckt. En kommunist, vad den än själv kallar sig, är en person som menar att vi inte lever i någon verklig demokrati i Sverige, för att vi inte har "ekonomisk demokrati". Den innebär gemensam kontroll av produktionsmedlen, så att kollektiva, alltså demokratiska, enligt denna tolkning, beslut skall styra istället för marknadskrafterna.

Vi letar här skuggor av den kommunistiska ideologin, hur den uttrycks via andra kanaler, dolt, indirekt, hur dess tänkande än idag styr vissa värderingar och tolkningar av samhällshändelserna. Alla är inte fullt medvetna om grunderna för sina egna ställningstaganden, och somliga av dem vars tankebanor indirekt styrs

av marxistiska och kommunistiska samhällsanalysen är knappast medvetna om detta. Men om det skiktet i tankandet blottläggs blir det mycket tydligare och lättbegripligare varför till exempel Gudrun Schyman anser att det bara är en gradskillnad mellan män i Sverige och talibaner i Afghanistan. De är bägge delar av samma patriarkala struktur, som ytterst vilar på den kapitalistiska världsordningen. Och kapitalismens högsta stadium är, i Lenins välkända analys, imperialismen. Idag är kolonierna avvecklade, men ägarförhållandena och handelsvägarna i den postkoloniala världen är fortfarande orättvisa och, enligt den analys som vilar på marxistisk grund, även om Marx själv inte kunde komma fram till den analysen på grund av sin plats i historien, neokoloniala.

Vissertligen lär både Marx och Engels ha menat att revolutionen, i bemärkelsen en total omstörtning av samhällsordningen och alla våra värden, i princip kunde gå fredligt till, men enbart i vissa länder, som England, kanske Holland, och några till. Men huvudsakligen verkar de ha ansett att revolutionen för att lyckas måste vara våldsam. Det beror på att det inte är möjligt med någon ömsesidig förståelse mellan utsugare och utsugna, kapitalister och arbetare, borgare och proletärer, de egendomslösa som säljer sig varje dag till

*"Den genomsnittliga
människotypen kommer
att nå Aristoteles, Goethes
och Marx' höjder. Och över
denna kam kommer nya
toppar att resa sig."*

[Leo Trotskij]

KOMMUNISMEN 25 ÅR EFTERÅT

**America Vera Zavala:
Kommunismen är
hennes religion.**

FOTO: FREDRIK SANDBERG / TT

högstbjudande. Vilket i sin tur beror på att marxismen underkänner idén om individens frihet. Individen determineras av sina sociala och ekonomiska förhållanden. Dennes värderingar och handlingar bestäms av ur vilken klass den kommer, klassintresset trumfar det individuella intresset, och det skapas av ägande- och produktionsförhållandena långt bortom den enskildes kontroll. Massan är, för den marxistiske och kommunistiske tänkaren, inte en produkt av en stor samling individer, utan individerna är produkter av massan. Individen kan inte göra sig fri med mindre än att de grundläggande ekonomiska strukturerna i samhället genomgripande förändras.

Detta är förklaringen till att ett visst slags antirasister anser att personer som moderate riksdagsmannen Hanif Bali, som gör karriär på egen hand och som utmanar den strukturella determinism som denna vänster menar styr hela samhället, kan anklagas för att inte själva förstå sin position, för att svika den större kampen för det gemensamma intresset, klassintresset, utifrån en felaktig uppfattning av sig själv och sin plats i världen. En "invandrare" som gör

karriär i det kapitalistiska systemet, som per definition är rasistiskt, och som förvandlar alla arbetare till varor för de kapitalistiska intressena, kan aldrig vara annat än en "Onkel Tom" i deras ögon.

I den extrema uppfattningen kan även upploppen i förorten, som i Husby ifjol, inte klassas som våld i negativ mening, utan är snarare ett slags antikoloniala uppror. Förortens folk, och särskilt invandrarna, ses som offer för en global och i princip kolonial logik. En kolonialism som lagt grunden för västvärldens rikedom, enligt den kände antiimperialistiske teoretikern Frantz Fanons tolkning av historien (som fått förnyad betydelse i höst genom Göran Olssons dokumentärfilm *Om våld*) och som alltså ättlingarna till kolonialismens offer, ättlingarna till slaverna, daglönarna, de förtryckta, jordens fördömda, har rätt att ta del av. Svårigheten i att förstå detta ligger i att det än en gång är dels en historisk skuld som ligger bakom, dels att det handlar om strukturer som är i hög grad abstrakta.

>>

Lars Mikael Raattamaa: en kommunistisk drömmare.

FOTO: TOMAS OHLSSON / DN / TT

Förståelsen av förorten som ett slags "koloniserat" område går på tvärs mot den gängse uppfattningen om den som ett rum som ger livsmöjligheter åt flera människor, av många olika slag, och som är öppet inte minst för invandrare. När rasismen är strukturell, förtrycket av invandrare en del av en kolonial, eller postkolonial och nyliberal, logik, enligt vilken de är permanent underordnade genom själva kapitalismens struktur, som givetvis är patriarkal och rasistisk till sin natur, blir detta att kasta sten på polisen, att bränna bilar och skolor och vägra inordna sig i samhället, fullt logiska motståndshandlingar. Varför ska invandraren acceptera sin lott i ett samhällssystem som per automatik alltid kommer att utesluta den från den verkliga makten och rikedomerna? Till och med den kriminelle kan i denna läsning betraktas som en subversiv, någon som undergräver den existerande ordningen. För Frantz Fanon fanns det i viss mån rentav ett egenvärde i våldet. Antagligen finns det rester av hans uppskattning av våldet som frigörande kraft, som något som också kan ge självkänsla och en starkt identitet åt den som frigör sig från det koloniala oket, i en del av "romantiseringen" av förorternas upplopp som uppror.

Strukturer, i bemärkelsen sociala relationer, kontaktnät, och visst, hegemoniska tankesystem, kommer alltid att finnas. Men vårt samhälle ger ändå den största möjliga friheten och rättvisan, och de bästa utvecklingsmöjligheterna för framtiden. Men den naivt libe-

rala uppfattningen att alla enbart är individer är lika förenklande som den som ser alla totalt determinerade av strukturens osynliga makt. Även vårt samhälle hårbärgerar inneboende motsättningar. Den som är född i rätt familj, gått i rätt skolor och som helt enkelt är uppvuxen med resurser och kontakter har större möjligheter i livet än andra. Invandrare börjar från ett mycket mera problematiskt utgångsläge än de flesta infödda, men även de flesta som fötts i landet har sämre kontaktnät och resurser än de mest privilegierade. Helt rättvist blir det aldrig, och det är kanske priset vi får betala för att vi också ska kunna ha en frihet som ger så många som möjligt chansen att göra det bästa möjliga av sitt eget liv.

Marknadsekonomi är en förutsättning för demokratin (men inte tvärtom, vilket Kina visar) och detta system, med alla dess variationer, sprider välstånd, fred, och möjligheter till alla som vet att ta chanserna som bjuds. För den extrema vänstern är det tvärtom så att kapitalismen visst är grunden för vår form av demokrati och utveckling, men det välstånd och den frihet som sprids är skenbara: de syftar enbart till att bevara privilegierna för de rikaste. Den demokrati vi har ger enbart illusionen av medbestämmande, medan det i själva verket är kapitalister, deterministiskt styrda av sitt klassintresse, som genom demokratins utanverk och den illusion av frivillighet som detta sprider, skyddar sina positioner, det vill säga sina rikedomar och sin därmed sammanhängande makt.

Historiens kommunister talade gärna om att skapa en ny människa, en helt osjälvisk människa, som skulle kunna fullända sig själv i kommunismens totala frihet. För mig är det enbart en utopi, det vill säga en omöjlighet, och den som drömmer om det omöjliga kan vara en skön person, en stor poet, konstnär eller, ja, nästan vad som helst utom en politiker. För den politiker vars mål är utopin kommer, utifrån sin verklighetsfrämmande världsbild, inte att kunna vara en konstruktiv politiker, och får den makt är den direkt farlig. Förverkligandet av utopin förutsätter alltid våld mot dem som inte fogar sig.

Slavoj Žižek förnekar inte kommunismens våld, men menar att kapitalismens är minst lika illa. Och det är dessutom strukturellt, våldet utgör själva grunden för den kapitalistiska världsordningen, globaliseringen, medan kommunismens brott är just brott, i bemärkelsen avbrott, som i praktiken tydliggörs av honom som undantag från den kommunistiska principen och idealet genom att knytas till

namngivna brottslingar som kan stötas ut ur historieskrivningen om den "sanna kommunismen". Men problemet med kommunismen är inte de namngivna förövarna, utan framförallt alla de namngivna offren: Mandelstam, Bulgakov, Majakovskij, Meyerhold och så vidare.

En kommunist kan då svara att kommunismen kanske dödade enstaka poeter, men det var för en god sak, medan kapitalismen dödar poesin enbart för vinnings skull. Min kommentar till detta tänkta svar är att ingen poesi är något att ha utan frihet, och i mitt system, den liberala demokratin, kan även Lars Mikael Raattamaa ge ut en diktsamling som hyllar bortglömda kommunister, och ostört drömma vidare att "en annan värld är möjlig". I den kommunistiska staten skulle vi troligen båda två sitta i fängslar.

Torbjörn Elensky är författare och kritiker.

K-märkta

Idag är kommunismen i stort sett utdöd i Europa. Redan före 1989 års omvälvning hade den förlorat sin politiska och ideologiska kraft.

Av Andreas Johansson Heinö

En procent. En röst av hundra. Det är det genomsnittliga stödet för kommunistiska partier i parlamentsvalen i Europa, 25 år efter murens fall. I stora delar av Europa är kommunismen helt uttraderad från den politiska kartan, i många andra länder reducerad till promillepartier i marginalen. Endast i en handfull stater lyckas kommunistiska partier fortfarande vinna mandat i parlamenten.

Betyder detta att kommunismen slutligen kan dödförklaras? Har marxism-leninismen blivit en övergiven ideologi som inte längre förmår inspirera? Vad finns kvar av idégodset, bortom symbolerna, partierna och väljarna? Hur återspeglas dåtidens variation mellan den europeiska kommunismens alla inriktningar i dagens postkommunistiska partisystem?

Endast två gånger lyckades ett kommunistiskt parti bli störst i ett nationellt val i ett europeiskt land. Första gången var i Tjeckoslovakien 1946. Det blev slutet för den tjeckoslovakiska demokratin, två år senare genomförde kommunisterna med stöd av Moskva en statskupp.

Den andra, och möjligen också sista, gången var i Italien 1984. Den 11 juni avled Enrico Berlinguer, partiledare för Västeuropas mest framgångsrika kommunistparti. Sex dagar senare var det val till det ännu relativt betydelselösa Europaparlamentet. I en märkvärdig sympatityttring röstade väljarna fram PCI till förstaplatsen, i ett val som inte spelade någon större roll.

Att beskriva kommunismens historia genom partier och väljare kan framstå som motsägelsefullt. Allmänna val var aldrig kommunismens styrka. Varken som idé eller praktik. Snarare har det handlat om ett nollsummespel: för att attrahera väljare behöver budskapet anpassas, helst så långt från kärnan att det inte längre är rimligt att kalla partiet kommunistiskt. Stridsvagnar, inte valurnor, har fört kommunister till makten. Från 1917 till 1989 var den europeiska kommunismen strängt beroende av Moskva, ekonomiskt och militärt.

Det var ett kostsamt beroende. Lika stark lockelse som Sovjetunionen utgjorde för skandinaviska och kontinentala kommunister, lika starkt sänke utgjorde det utländska beroendet på hemmaplan. Den europeiska demokratin första decennier gav kommunister utrymme, men föga inflytande. När den tredje internationalen upplöstes 1943 hade ännu inget kommunistiskt parti utanför Ryssland lyckats komma i närheten av reell politisk makt (förutom i Mongoliet, där det sovjetiska inflytandet var avgörande).

"Allmänna val var aldrig kommunismens styrka. Varken som idé eller praktik."

Andra världskriget innebar en öppning och gav kommunistiska partier den legitimitet och attraktionskraft som de tidigare saknat. Partisanernas framgångar i inbördeskrigen möjliggjorde för kommunistpartierna att utan yttre inblandning ta makten i Albanien (1944) och Jugoslavien (1945). Med Röda arméns stöd kom

sedan kommunistpartierna till makten genom kupper i Bulgarien (1946), Rumänien och Polen (1947) och Tjeckoslovakien (1948). Efter att ha misslyckats både i val utan valfusk (1945) och i val med valfusk (1947) säkrade slutligen kommunisterna makten i Ungern helt utan demokratisk färdniss 1949, samma år som även den tyska folkrepubliken föddes.

Maktövertagandena var illegitima och såväl partierna som marxism-leninismen blev snabbt impopulära, men samtidigt vore det fel att underskatta kommunismens attraktionskraft för många europeiska medborgare efter kriget. I fria val i Västeuropa nådde kommunistpartier vid slutet av 1940-talet sina allra bästa resultat. I Finland röstade en fjärdedel av väljarna på kommunister efter kriget, i Norge och Belgien hälften så många. Även i länder som Grekland, Italien och Frankrike var stödet stort.

Men vad som såg ut att vara början på en gyllene röd framtid visade sig i efterhand ha utgjort kulmen. Den legitimitet som Sovjetunionens seger över Nazi-Tyskland medfört förvaltades inte. Tidigt >>

Trots allt trosvissa. Grekiska kommunister demonstrerar i Aten.

FOTO: MONDADORI/GETTY IMAGES

KOMMUNISMEN 25 ÅR EFTERÅT

blev banden till Moskva istället en belastning. De folkliga resningarna efter Stalins död i DDR, Polen och Ungern avslöjade inte bara systemens bräcklighet utan också med vilka svårigheter de allierade partierna i väst hanterade sina lojaliteter. Sveriges kommunistiska parti, under ledning av den, bokstavligen in i döden, Stalinlojale Hilding Hagberg försvarade som många andra invasionen i Ungern 1956. Långt in på 1960-talet hade SKP formuleringen "i enlighet med Marx, Engels, Lenins och Stalins lära" i sitt partiprogram.

I takt med att Sovjetunionens inspirationsglöd svalnade tänktes hoppet i öster. Eter splittringen med Sovjetunionen 1961 utgjorde Kina en alternativ väg. Men lika lockande som maoismen blev för de intellektuella, lika svår visade sig den kinesiska kulturrevolutionen vara som mobiliserande kraft för de europeiska massorna. Ingen av de många maoistiska utbrytarrörelserna förvandlades till parlamentariskt framgångsrika partier. Och inget av de etablerade socialistiska partierna slog in på en maoistisk linje. Bristande kapital från Peking som kunde matcha flödena från Moskva var naturligtvis en grundläggande material orsak, men sannolikt spelade även idéerna roll. Kina blev egentligen aldrig mer än en tom yta för västeuropeiska intellektuella att projicera sina fantasier på. Som Richard Wolin konstaterat, om inte maoismen funnits hade man tvingats uppfinna den, den blev en nödvändig "generationsspecifik övergångsrit".

I efterhand framstår de kommunistiska partiernas oförmåga att kapitalisera på vänstervägen vid 1960-talets slut som anmärkningsvärd. Trots enorm uppbackning från de intellektuella och studentrörelserna, trots tilliten till Kina och miss-tron mot USA, trots attraktionskraften i det kubanska skyltfönstret och trots legitimiteten från avkoloniseringen var det socialdemokratin, den så ofta bespottade och förstelnade, som gick segrande i den demokratiska kampen.

I Östeuropa följdes Pragvårens och den efterföljande kroatiska vårens misslyckanden av stagnation. Diktaturens brutalitet satte stopp för all dynamisk utveckling inom partierna de följande 15, ja i vissa fall 20 åren. Vad som fanns kvar av ideologi transformerades till system, partierna blev inget mer än verktyg för den statsapparat som mer än allt annat eftersträfvade status quo. Allt av intresse som skedde i öst, skedde utanför partierna.

Den som önskar sätta ett slutdatum för "kommunismen i Europa" måste emellertid inse att någon sådan inte existerade 1989. Den stagnerade realsocialismen i öst, den fladdriga eurokommunismen i Italien, den reaktionära stalinismen i Frankrike och Portugal, den ambivalenta demokratiska socialismen i Skandinavien: den europeiska vänstern präglades sedan länge av omfattande splittring på såväl ideologisk som nationell grund.

Detta bör också påverka förståelsen av 1989. När regimerna började falla befann sig flera västerländska kommunistpartier redan bortom enpartistat och planekonomi. I Italien hade kommunistpartiet redan på 1970-talet öppnat upp för demokrati och ingått i regeringssamarbete med kristdemokraterna. 1989 blev en chans för dem att totalt bryta samarbetet – exempelvis i Europaparlamentet – med Stalinkramande franska och portugisiska kommunister. I Sverige

kvarstod lojaliteten till öst genom hyllningstelegram och högtider, men i praktisk inrikespolitik var VPK under 1980-talet ett integrerat demokratiskt parti.

1989 utgjorde naturligtvis den allvarligaste legitimitetskrisen i kommunismens historia. Partier upphörde, bytte namn eller bytte politik. Politisk överlevnad tycktes vara avhängig förmågan att ta avstånd från allt som kunde förknippas med den reellt existerande socialismen i öst. Men det är ett misstag att alltför ensidigt se 1989 som den självklara slutpunkten.

Fem år senare var ju kommunisterna tillbaka vid makten. I Polen. I Ungern. I Litauen. I Bulgarien. Inte som "kommunister" men som hastigt reformerade socialister eller socialdemokrater. Och den här gången med riktiga väljare i ryggen, väljare som prövat liberala politiker i en mandatperiod och inte gillade vad de såg. Och i flera länder i väst gjorde samtidigt icke-reformerade kommunister anständiga val: I Italien samlade Rifondazione Comunista 6 procent 1994. I Sverige rehabiliterades Lenin inom Vänsterpartiets ungdomsförbund under andra halvan av 1990-talet, med stöd från dåvarande partisekretären Lars Ohly som trots, eller möjligen tack vare, att han aldrig slutat kalla sig kommunist kunde bli vald till partiledare 2003. Vid millennieskiftet ackompanjerade röda fanor de världsomfattande antiglobaliseringsprotesterna under ledning av

franska Attac som bland annat inledde organiserat samarbete med det stalinistiska ryska kommunistpartiet. Samtidigt gav Venezuela och Bolivia nytt hopp för den Latinamerikalutande vänster som börjat misströsa över Kuba.

Men av återkomsten blev inte mycket. I Östeuropa visade sig förvandlingen vara på riktigt. Det finns mycket ont som kan sägas om socialistpartierna i Polen och Ungern men endast de allra mest rabiata ungerska eller polska antikommunister spelar ännu det röda kortet mot vänstern. Den globaliseringsfientliga rörelsen förlorade

momentum inte minst på grund av sammanblandningen med den radikala, och våldsamma, vänstern. Kommunistetiketten blev en belastning för Ohly och i Vänsterpartiets aktuella partiprogram har nu även marxismen förlorat sin särställning. Det som återstår är en formulering där de marxistiska teorierna likställs med feministiska och beskrivs som "viktiga politiska verktyg som skall användas kritiskt och prövande". Den ideologiska överbyggnaden är inte längre vad den en gång var.

Den som gör ett svep över Europas politiska karta 2014 tvingas leta i periferin för att ens finna spår av kommunism. Väljarna har lämnat. Också partierna har i många fall lämnat. Det är talande att de två kommunistiska partier som under 2000-talet innehaft regeringsmakten, i Moldavien och i Cypern, bara har skalet kvar. Under en yta av hammaren och skäran döljer sig pragmatisk mittenpolitik.

Inte ens i de enstaka hyfsat framgångsrika fall där både partier och väljare står fast vid den revolutionära kommunismen väcker det egentligen något intresse. Konkurrenten från den framväxande fascismen – eller de högerpopulistiska rörelser som ibland beskrivs som fascistiska – är alldeles för stort för att den kvarvarande europeiska kommunismen ska väcka någon uppmärksamhet. Vem noterar ens att 8 procent i Grekland röstar på ett stalinistiskt parti när 7 procent röstar på ett nazistiskt?

>>

Sammetsrevolutionen i Prag, november 1989.

FOTO: SOVFOTO/UIIG/GETTYIMAGES

KOMMUNISMEN 25 ÅR EFTERÅT

Grekland, det enda Balkanland som aldrig prövade kommunismen på riktigt, har på 2010-talet förvandlats till extremismens parlamentariska julbord. I inget annat land röstar så många väljare på så extrema partier. Gyllene gryning, det nynazistiska parti som etablerat sig på en nivå strax under 10 procent, motsvaras på vänsterkanten av Greklands kommunistiska parti (KKE). Ett parti vars traditionalism elegant illustrerades av Centralkommitténs beslut i somras att lämna Europaparlamentets vänstergrupp, med hänvisning till den dominerande europeiska vänsterns "ideologisk avvikelse".

I Grekland ryms både den gamla och den nya vänstern. Betydligt mer framgångsrika än KKE är vänsterkoalitionen Syriza som vann det senaste parlamentsvalet. Här ingår en stor mängd vänstergrupper, de flesta av demokratisk art men här ingår även ett maoistiskt parti och det revolutionära KOE som 1956 bröt sig ur KKE som protest mot avstaliniseringen.

Kampen mellan traditionalister och förnyare har funnits med hela tiden, liksom den ständiga risken för partisprängningar. Ett intressant mönster som kan urskiljas med 1989 på avstånd är att de partier i vilka traditionalisterna var starkast också har överlevt bäst. I Portugal hade traditionalisterna ett stadigt grepp om sitt parti och valde på kongressen 1990 att behålla leninismen som vägledare. 25 år senare är de flesta väljare kvar, och pragmatismen tar sig främst uttryck i en förmåga att ingå civiliserade samarbeten med framförallt det gröna partiet. Inte heller i Frankrike, där kommunistpartiet hyllade Stalin långt in på 1980-talet, har väljarna vänt ryggen.

Sämre har det gått i de länder där partierna tidigt reformerades. Västeuropas alla mest framgångsrika kommunistparti fanns som sagt i Italien. I genomsnitt var fjärde och ibland var tredje väljare röstade på kommunisterna som under stora delar av efterkrigstiden var Italiens ledande oppositionsparti, mer framgångsrikt än socialistpartiet i att vinna inflytande i fackföreningsrörelsen. Tidigt markerade man självständighet gentemot Moskva och redan på 1970-talet togs konkreta steg för att förena kommunistiska visioner med parlamentarisk demokrati. Med löfte till väljarna om bevarat flerpartisystem, med hård kritik mot vänsterterrorism och med parlamentariskt stöd för ekonomiska nedskärningar var man 1976 tillräckligt rumsrena för att ingå med kristdemokraterna i en "nationell solidaritetsregering". På detta följde förvisso en motreaktion, och partiet rymde vid 1980-talets slut vitt skilda falanger, men traditionalisterna förblev i minoritet. När partiet bytte namn och ideologi och förvandlades till vad som idag är Italiens ledande socialdemokratiska parti bröt sig den hårda falangen ur. Idag, efter decennier av splittringar, utbrytningar och sammanslagningar, återstår någon procent som är redo att rösta på en radikal vänster; detta i det land där väljarna under så lång tid hade så stor tilltro till de kommunistiska idealen.

Får Östeuropa publiceras återkommande mätningar som visar på en svag förankring för demokratiska principer. Många uttrycker sympati för ett auktoritärt styre och i länder som Rumänien sägs en stor del av väljarna anse att det var bättre under kommunismen.

Men på valdagen uteblir stödet för de auktoritära partierna. Trots svarta rubriker är stödet för fascism relativt litet i regionen. Och

vänsterauktoritära partier är ännu svagare. I länder som Polen, Ungern, Estland, Litauen och Slovakien är det öde mark, vänster om socialdemokratien.

Det märkliga undantaget är Tjeckien. Här finns det gamla kommunistpartiet kvar. En förklaring är närvaron 1989 av ett historiskt socialdemokratiskt parti som kunde fylla efterfrågan på ett demokratiskt vänsterparti. Därför förblev kommunistpartiet troget inte bara sitt namn utan även sin ideologi, och kunde behålla en anmärkningsvärt stor väljarskara. Långsamt har emellertid även detta parti förändrats och förnygrats i syfte att möjliggöra framtida samarbete med socialdemokratien.

Den nationalistiska Balkankommunismen var alltid annorlunda. Slobodan Milosevic, som 1986 kom att bli ledare för det serbiska socialistpartiet, symboliserar naturligtvis bättre än någon annan cynismen genom vilken socialism och nationalism blev utbytbara ideologiska redskap. Men likheterna är mycket stora med den logik som dagligen vägledde kommunistledarna i Bulgarien och Rumänien, alltid redo att utnyttja och kanalisera antiromska och turkfientliga strömningar.

Idag är kommunismen bokstavligen uttraderad från Balkan. Ingen annan del av Europa har så totalt tömts på kommunister. Till vänster om de ledande socialdemokratiska/socialistiska partierna, som i många av länderna dessutom är ganska beskedliga i storlek, finns

ingenting. Inte i de gamla staterna och inte i nya stater som Kosovo, Montenegro eller Makedonien.

Det är en historisk ironi att de tidigast industrialiserade delarna av Europa aldrig blev fertil mark för kommunistiska idéer. I Storbritannien förblev, som Tony Judt påpekat, kommunismen en abstraktion. Det fanns starkt stöd för marxismen bland intellektuella, men den kunde inte användas för att mobilisera massorna. Det brittiska kommunistpartiet nådde aldrig utanor varven i Skottland och gruvstäderna i norr och förblev ett promilleparti. I Nederländerna stannade väljarstödet kring 1–2 procent och först när marxism-leninismen kastades överbord och man gick samman med freds- och miljöaktivister och bildade Groen Links kom mandaten i parlamentet.

I Skandinavien är det främst på grund av en historiskt stark socialdemokrati som det politiska livet försvårats för radikala vänsterpartier. I Norge, där Arbeiderpartiet faktiskt under några år efter första världskriget var anslutet till Komintern sedan vänsteroppositionen vunnit majoritet, kom det Moskvatrogna kommunistpartiet att bli en marginell företeelse. I Danmark bildades Socialistisk folkeparti 1959 som redan från början var mer framgångsrikt än de Moskvatrogna kommunisterna. De sistnämnda gick 1989 tillsammans med trotskister och vänstersocialister och bildade Enhedslisten, som i sitt nuvarande program beskriver sig både som demokratiskt och revolutionärt. I Sverige var VPK:s ständiga närvaro i parlamentet under decennier ett lika naturligt som irrelevant inslag i det politiska livet. Idag är väljarstödet för den radikala vänstern i Norden betydligt mer rörligt än tidigare.

Ska någon slutsats av detta dras är det nog att vänsterpopulism ibland lönar sig, men att dogmatisk socialism sällan går hem. Det har funnits, och finns fortfarande, kommunistiska element inom den radikala vänstern, men väljarnas efterfrågan är konstant låg.

Andreas Johansson Heinö är fil dr i statsvetenskap och senior fellow vid Timbro.

Ett land i förfall

Kinas kommunistparti har fortfarande ett hårt grepp om makten. Men repressionen har lett till kulturell utarmning och ökade protester mot regimen.

Av Jojje Olsson

Tack vare sin kultur var Kina Asiens absoluta supermakt i över 1 500 år. Grannländerna antog dess skriftsystem och anammade Konfucius läror. Utan egentliga militära hot betalade regenter från såväl Korea som Vietnam tribut till kejsaren i Peking. Ända in på 1800-talet hade Kina, enligt professor William Kirby vid Harvard, en "soft power" så stark att "grannländerna frivilligt konverterade sig".

Idag är situationen helt annorlunda. I Hongkong slåss befolkningen med näbbar och klor för att tvärtemot hindra varje steg av ökat kinesiskt inflytande. Motsättningarna nådde nya höjder i slutet av augusti, då kommunistpartiet klargjorde att Hongkongborna inte kommer att få välja sin borgmästare i fria val 2017, vilket tidigare utlovats. Istället ska valet endast stå mellan kandidater som "älskar Kina" och godkännts av Peking.

Beslutet har orsakat ramaskri i Hongkong, där misstron mot Kina är djupt rotad. En majoritet av stadens befolkning har nämligen själva flytt undan kommunistpartiets förtryck, eller är barn till dessa kinesiska politiska flyktingar. 1950–1970 fördubblades Hongkongs befolkning från drygt två till nästan fyra miljoner människor; resultatet av flykt från kampanjer som stora språnget och kulturrevolutionen.

Dessa invånare kommer knappast att vika ner sig, trots att kinesiska pansarfordon redan nu rullar på gatorna i Hongkong. Rörelsen Occupy Central hotar att lamslå stadens centrala finansdistrikt med fredliga protester, trots de hundratals arresteringar som redan genomförts av en alltmer avskydd polisstyrka. Demonstranterna har stöd bland akademiker och intellektuella – just de grupper som lockades av Kinas kultur före folkrepublikens tid.

Samtidigt fortsätter migrationen från Kommunist-Kina än i dag. Om inte till Hongkong så till Europa, Nordamerika och Australien.

Flera miljoner tjänstemän, studenter och välbärgade kineser har lämnat landet bara det senaste årtiondet. En trend som lär fortsätta; tidigare i år visade en undersökning av finansgruppen CSLA att 45 procent av tillfrågade kineser med en årsinkomst på drygt 125 000 kronor ville flytta utomlands. Och enligt den lokala analysfirman Hurun Report överväger 64 procent av alla kineser med en förmögenhet på över 10 miljoner kronor att emigrera.

Trycket från kinesiska migranter till Kanada blev så stort att landet tidigare i år skrotade det program som tidigare garanterade kanadensiskt medborgarskap för dem som investerade en viss summa i landet. Ren luft, säker mat och bra utbildning anges ofta som skäl till hetsen att utvandra. Men det handlar också om en total brist på förtroende för samhället och landets institutioner.

Jag minns själv en middag i Hangzhou, med min tidigare klasskamrat från Hongkong och hennes treåriga son. Mannen var inte närvarande – han hade redan flyttat till Australien och snart skulle de båda följa efter. Min mor frågade varför min klasskamrat ville utvandra. Hon lade ifrån sig ätspinnarna och svarade allvarligt: "Det handlar inte bara om miljö och utbildning. Det handlar främst om en djupt rotad känsla som vi kineser har, att det när som helst kan brista och bli politiskt kaos. För dem som är kvar då blir det väldigt svårt att bygga en framtid."

Denna inställning är tveklöst en konsekvens av årtionden med totalitärt och oförutsägbart styre. Efter att Kina vid mitten av 1800-talet förlorade sin ställning som Asiens supermakt genom nederlagen i två opiumkrig, har landets makthavare ständigt rättfärdigat sina övertramp med drömmen om ett starkt enat Kina och mantrat om att "återupprätta nationens ära" – ungefär som om det skulle >>

KOMMUNISMEN 25 ÅR EFTERÅT

1989 års kinesiska revolution.

FOTO: ERICH STERING/DN/TT NYHETSBYRÅN

kännas bättre för folket att exploateras bara regimen är kinesisk.

Detta ställdes givetvis på sin spets under Mao Zedongs tid vid makten. Redan innan han 1949 utropade Folkrepubliken Kina började utrensningen av "högrelement" och "fastighetsägare" i de delar som kommunisterna kontrollerade. Efter skräckkampanjen mot kritiker och intellektuella 1956–57 kulminerade lidandet under svältkatastrofen stora språnget med cirka 40 miljoner döda. Under denna tid fick kineserna lära sig nödvändigheten av att ljuga och stjäla för att kunna överleva.

Misstron och det moraliska förfallet förvärrades sedan ytterligare under kulturrevolutionen. Angiveri uppmuntrades då elever vändes mot lärare, arbetare mot överordnade och barn mot sina föräldrar. Tidigare självklara värderingar kastades helt över bord. Konfucianismen – med högaktning av utbildning och fokus på strikt hierarkisk ordning inom såväl familj som stat – hade redan ett par hundra år f Kr standardiserats som ett slags kinesisk statsreligion. Nu grävdes den gamle nationalfilosofens familjegrav upp, och de ruttna liken hängdes från träd inför tiotusentals jublande rödgardister.

Konfuciestemplet i Peking blev skådeplats för att driva tidigare hyllade författare och konstnärer till vansinne och självmord, samt göra bokbål av tidigare hyllad litteratur. Universiteten stängdes och ovärderlig arkitektur runt om i hela landet förstördes. Sinologen Pierre Ryckmans beskrev träffsäkert kulturrevolutionen som "en medveten förförelse av intelligens och kultur". Då kampanjen sedan började spinna utom kontroll sattes armén in, och en stor del av rödgardisterna skickades själva till straffarbete i gudsförgätna avkrokar. Under kulturrevolutionen fick varje kinesisk medborgare därmed lära sig att inget är heligt, samt vikten av att ligga lågt och rätta in sig i ledet för att själv inte plötsligt bli nästa måltavla.

Visserligen torde maktmissburk och politisk förföljelse ha hört till vanligheterna även under de två dryga årtionden som nationalistpartiet Kumintang styrde Kina fram till 1949. Men som forskaren Frank Dikötter påpekar i sin bok *The Age of Openness. China Before Mao*, var denna tid också något av en kinesisk kulturrenässans. Invånarna åtnjöt religionsfrihet, demonstrationsfrihet och kunde röra sig fritt inom landet. Rättsväsende och medier var relativt fristående. Näringsfrihet och ett stort utbyte med omvärlden fick allt från handel till filmindustri att blomstra.

Men under tre årtionden med början 1949 upphörde allt detta. Näringslivet och kultursektorn förställdes. Partiet tog kontroll över domstolar och underhållningsindustrin. Utlänningar skickades hem, Kina isolerades och myndigheterna bestämde vad gemene man i allt väsentligt skulle göra och tycka.

Efter att Mao Zedong gått ur tiden och Kina öppnade sig mot omvärlden inföll ett länge efterlängtat andrum för akademiker och intellektuella. Universiteten öppnade igen, och handeln med omvärlden förde med sig en hel del utländska influenser även på idéområdet. Det nya medvetandet förde med sig ett missnöje som våren 1989 utmynnade i demonstrationer för ökad demokrati och frihet i flera kinesiska städer, vilka alla fick ett abrupt slut i och med massakern på Himmelska fridens torg.

Något intressant hände dock efter blodbadet 1989: Konfucius återuppstod. Konfucianismen hade under kulturrevolutionen

ansatts så hårt att den vid 1980-talet nästan helt dött ut i Kina – historikern Yu Ying-shih vid Princeton kallade dess lärar för "en vandrande själ". Men för att sluta leden efter demokratiprotester och kaos behövde kommunistpartiet nu en inhemsk nationell ideologi att samla folket under. Flera politiska ledare kom återigen att hylla den skändade filosofen. Hans tempel i Peking restaurerades och är nu ett av huvudstadens populäraste turistmål. Böcker om Konfucius har klättrat upp som bästsäljare hos kinesiska bokhandlare.

Det går inte underskatta avtrycken som dessa ständiga politiska svängningar och våldsamma politiska kampanjer satt i dagens kinesiska samhälle. En kultur av fusk etablerades under missrapporterna vid stora språnget, vilket i dag kan spåras till såväl förfälskad statistik som mjölk förgiftad med melamin. Vidare har mina vänners föräldrar flera gånger berättat hur de under kulturrevolutionen inte vågade bjuda hem gäster, på grund av risk för skvaler om politiska uppfattningar. Angiveri och lögn skapade en förtroendekris som gör att många kineser än i dag har svårt att lita på främlingar. Massakern vid Himmelska fridens torg blev sedan en otäck påminnelse om konsekvenserna av att blanda sig i politik. Sammantaget har denna turbulenta nutidshistoria skapat en osäkerhet som får kineser likt min tidigare klasskamrat att vilja lämna landet.

"Inget hjälper en dålig människa så mycket som när goda människor bara ser på och inte agerar", sade den brittiska filosofen John Stuart Mill. Kinas kommunistparti håller inte med, och därför var det ett smart drag att återuppliva konfucianismen. Dess lärar har nämligen en viktig sak gemensamt med kommunismen: Goda medborgare uppmannas att först och främst se efter sig själva. I det

gamla Kina resulterade konfucianismen i ett nästintill klanbaserat samhälle, där familjen var den viktigaste enheten och praxis var att undvika att blanda sig vad som skedde högre upp på samhällsstegen än där man själv befann sig.

På så vis kunde Kina fortsätta med sin ekonomiska tillväxtmodell som byggde på en uppöppning mot omvärlden, och samtidigt behålla en stark stat på bekostnad av ett svagt samhälle. Allmänheten var väl införstådd med den korruption som pågick inom såväl näringsliv som rättsväsende, men agerade inte av gammal vana eller ren och skär rädsla. På individnivå var gemene man av hävd beredd att acceptera en hel rad begränsningar av personliga rättigheter.

Men under det senaste årtiondet har Kinas civilsamhälle av flera anledningar växt sig allt starkare. Fenomen som internet, globalisering och utbytesstudier har fått många kineser att upptäcka orättvisorna de lever med. Det har lett till att kommunistpartiets popularitet dalat särskilt hos den yngre generationen, och protester mot såväl miljöförstöring som korruption har blivit såväl vanligare som våldsammare.

Den nye presidenten Xi Jinping förstår att myndigheternas förtroende är rekordlångt, och har börjat vidta åtgärder för att vända denna trend. Flera mäktiga politiker och tjänstemän som under den svaga tidigare presidenten Hu Jintao hade fria tyglar, har under Xi Jinpings första 20 månader vid makten satts dit för korruption. Kulmen kom i augusti då Zhou Yongkang, tidigare kallad "Kinas mäktigaste man" av *Financial Times*, anhölls på misstankar om korruption. Xi Jinping har därmed brutit mot en oskriven regel; detta är

"Flera miljoner tjänstemän, studenter och välbärgade kineser har lämnat landet bara det senaste årtiondet. En trend som lär fortsätta."

KOMMUNISMEN 25 ÅR EFTERÅT

första gången sedan kulturrevolutionen som en tidigare medlem av politbyråns ständiga utskott anhålls.

Men antikorrupsionskampanjen kommer tyvärr inte tillsammans med någon förbättring av politiska eller mänskliga rättigheter. Initiativet kan snarare ses som en ambition av myndigheterna att återvinna mandatet att fortsätta styra utan fristående domstolar eller flerpartisystem. Under Xi Jinping hålls medierna nämligen med stramare tyglar än tidigare. Flera medborgarjournalister och aktivister som avslöjat korruption har istället själva fängslats. Det är tydligt att det även i framtiden endast är partiet som ska kunna granska partiet.

Samtidigt växer listan på förbjudna böcker. Krav och kontroll inför musikfestivaler och liveframträdanden ökar. Årets upplaga av Pekings indiefilmfestival stängdes för första gången ner redan innan den hann öppna – poliser bröts sig in hos arrangörerna som arresterades och fick allt från datorer till inspelat material beslagtaget. En potentiellt rik och spännande kultursektor fortsätter att urholkas, då talang och autenticitet ersätts av propaganda och påkostade statliga produktioner som ännu inte vunnit någon Oscar.

Under de senaste årtiondenas ekonomiska utveckling har Kina i allt väsentligt övergett kommunismens grundtankar. Stick i stäv med ideologins stadgar så är det sociala skyddsnätet obefintligt; klassklyftorna enorma och växande. De ekonomiska femårsplanerna har till och med bytt namn från den kinesiska termen för "plan" till ett ord som istället betyder "riktlinjer".

Även Kinas politiska modell har bytt namn. Det är numera "socialism med kinesiska förtecken" som officiellt rättfärdigar myndigheternas maktmonopol; man menar envist att de "särskilda förhållanden" som råder i Kina gör det omöjligt att tillämpa utländska statsskick här.

Ironiskt nog såg det istället länge ut som om denna modell skulle bli ett hot mot spridandet av demokrati. Internationellt döptes Kinas nya politisk-ekonomiska ideologi till "The China Model" eller "Beijing Consensus", vilket innebär ett starkt statligt inflytande i bankväsendet och monopol inom flera andra viktiga sektorer. På så vis skulle staten med hjälp av investeringar kunna bestämma landets tillväxttakt, och genom ett slags Thomas Hobbes samhällskontrakt i sin yttersta form samtidigt även garantera politisk stabilitet.

En rädsla spred sig i väst att utvecklingsländer skulle anamma den kinesiska modellen – särskilt då den globala finanskrisen fick världsekonomin att skaka, samtidigt som demokratiseringsprocesser i bland annat Irak och Afghanistan misslyckades. Oron var särskilt stor vad gällde Afrika, där den kinesiska närvaron verkade föra med sig såväl jobbtilfällen som förbättrad infrastruktur och fler sjukhus. En stor kontrast mot de pliktskyldiga bistånd som kom från väst som ett slags ursäkt för sekel av exploatering.

Men sedan hände något. Våldsamma upplöpp i Tibet (2008) och Xinjiang (2009) tydliggjorde sprickorna i ett system där människor godtyckligt kördes över. Internetrevolutionen gjorde mikrobloggarna till en ny samhällsövervakare där korruption, miljöförstöring och allehanda orättvisor ständigt uppmärksammades. En väg

av knivattacker och terrordåd sköljde över Kina, som fortsatt ända till idag och tros bero på bland annat förtryck mot religion och försummad vård av psykiskt sjuka. I takt med att Kinas inrikespolitiska situation blev allt värre försvann den starka beundran för landets politisk-ekonomiska modell.

I sin nya bok *China's Second Continent. How a Million Migrants Are Building a New Empire in Africa* sammanfattar amerikanska journalisten Howard French hur afrikanerna nu ser på Kinas närvaro. I dagsläget finns över en miljon kineser i Afrika, och landet är en större utlånare än Världsbanken till kontinenten. Men snarare än att skapa jobbtilfällen tar många kinesiska företag med sina egna arbetare, och pumpar dessutom in billiga produkter på marknaden som konkurrerar ut lokala affärsmän.

Rasismen är utbredd, och vidare beskylls kineserna för att bryta mot lokala lagar, sporra korruption, stötta diktatorer och förstöra miljön. Det handlar förvisso inte om samma grymheter som under

det europeiska kolonialväldet. Men icke desto mindre känner sig många utnyttjade, vilket resulterar i en avsmak för Kina som helhet. Howard French fastslår att Kinas inblandning i Afrika visserligen har varit en framgång rent affärsmässigt, men att man inte har vunnit någon mark på vare sig det kulturella eller ideologiska planet.

Förutom fördelaktiga lån och byggprojekt, använder sig Kina även av påkostade så kallade Konfuciusinstitut för att sprida sitt inflytande. Det finns nu fler än 400 sådana världen över, varav tre i Sverige. Dessa institut styrs av kinesiska staten, och förfogar över stora penningpåsar för att verkställa sin uttalade ambition om att sprida Kinas

språk och kultur till omvärlden.

Men de senaste åren har dessa skolor råkat ut för en rad bakslag. Anklagelser har riktats om såväl spionage som politiska agendor, särskilt som det är totalt förbjudet att diskutera Tibet, Taiwan eller Himmelska fridens torg. Nyligen stängdes ett Konfuciusinstitut ner i Kanada på grund av krav om att personalen inte får ha någon koppling till Falun Gong eller andra bannlysta organisationer. En chef vid lärarnas fackförening i Kanada kallade skolorna för "en förlängd politisk arm av Kinas myndigheter", vars restriktioner av fria samtal och yttrandefrihet "inte bör ha någon plats" vid landets universitet.

Vid 1800-talets början stod Qingdynastin för en tredjedel av världens BNP utan att egentligen ha någon reguljär armé. Man ägnade sig heller inte åt investeringar i utlandet eller någon medveten spridning av sin egen världsåskådning.

Efter drygt 70 år under kommunistpartiet är Kinas förutsättning- ar nu i det närmaste helt omvända. Landet kan inte sprida sin kultur ens genom påkostade försök. Istället bygger utrikespolitiken på en kombination av militära hot mot grannländerna och ljusskygg ekonomisk aktivitet i långväga diktaturer. Inne i Kina gör kulturell enfald och bristen på rättigheter att många invånare vill fly landet.

Jojje Olsson är journalist och författare.

Nostalgitrippen

Vladimir Putin utnyttjar konservativa och nationalistiska krafter för att stärka sin makt. Samtidigt uteblir uppgörelsen med den kommunistiska eran.

Av Lena Jonson

A tt pendeln i den ryska officiella debatten kraftigt svängt sedan Sovjetunionens fall illustreras tydligt av ett i maj 2014 publicerat underlag för en ny statlig rysk kulturpolitik. Det har utformats inom presidentadministrationen och avser att efter allmän diskussion ligga till grund för dumans lagstiftning. Där skisseras hur kulturen skall bli ett viktigt instrument för att forma medborgarnas värde- och normsystem i patriotisk anda och i enlighet med så kallade ryska traditionella värden. Mot bakgrund av dumans ansträngningar sedan 2012 att genomdriva en moralisk upprustning i landet, kan man i dokumentet skönja den mer långtgående ambitionen att genomföra en djupgående konservativ revolution. Ändå är textens formuleringar mer återhållsamma än det underlag som Kulturministeriet presenterade i april som i klartext deklarerade att Ryssland inte är en del av Europa.

Efter att kulturminister Vladimir Medinskij tillsatts i december 2011 karaktäriserades han av sina kritiker som representant för en rysk *Weimar resentment*. Referensen till den tyska konservativa reaktionen mot den demokratiska Weimarrepubliken på 1920- och 30-talet markerar en aggressiv konservatism väckt av känslor av harm och förbittring över den förlorade stormaktsrollen, i detta fall på grund av Sovjetunionens sammanbrott och den liberala reformpolitik som därefter följde.

Denna *resentment*-politik har efter att Putin åter valts till president i mars 2012 blivit vägledande för den ryska politikens alla sektorer. Just denna politik ger idag Putin överväldigande stöd i alla opinionsundersökningar. Samtidigt hotas och fångslas regimens motståndare, och intellektuella lämnar Ryssland.

Hur har det ryska värdesystemet kunnat svänga 180 grader sedan Gorbatsjov för drygt 25 år sedan inledde reformer i syfte att demokratisera Ryssland, deklarerade Europa som det "gemensamma huset" och Boris Jeltsin därefter fortsatte att med hjälp av europeiska erfarenheter introducera ett omfattande reformprogram? Hur kunde det postkommunistiska demokratibygget resultera i sin motsats? Orsakerna kan spåras tillbaka till misslyckanden och avstannade reformer

under 1990-talet. Men under hela 1990-talet stod "fönstret av möjligheter" för reformer fortfarande öppet eller åtminstone på glänt. Putins styre och politik från år 2000 stängde fönstret och förde reaktionens pendelslag till sitt yttersta läge. Hur kunde detta ske?

När vi idag ser i backspegeln tycks det ha varit en entydig linjär politisk utveckling under 2000-talet där Putin målmedvetet arbetat mot den politik han idag bedriver. Det är en förenkling. Också en auktoritär politisk ledare måste manövrera, skaffa sig allierade, utnyttja och manipulera folkopinioner i syfte att vinna stöd inom såväl eliten som inom olika samhällsskikt. Detta bidrar till att skapa dynamiken, konstruktiv såväl som destruktiv, i den politiska utvecklingen där maktkampen sedan försiggår huvudsakligen bakom kulisserna av det offentliga politiska livet.

R alf Dahrendorf förutspådde i sin bok *Reflections on the Revolution in Europe. In a Letter Intended to Have Been Sent to a Gentleman in Warsaw* (1990) att utvecklingen efter kommunismens fall för att uppnå ett demokratiskt och ekonomiskt livskraftigt samhälle skulle bli en svår, lång och smärtsam vandring. Han skrev boken mot bakgrund av utvecklingen i Östeuropa där kommunismens fall skapat en entusiasm, vilja och energi att förändra samhället. Dahrendorf varnade att framgång och fortsatt folkligt stöd för det postkommunistiska reformprojektet förutsätter att de ekonomiska reformerna genomförs parallellt med konstitutionella demokratiska reformer, vilka lägger grunden för ett nytt politiskt system. Om man misslyckas på det ena området slår det tillbaka på det andra och projektet som helhet misslyckas.

Boris Jeltsin påbörjade det ekonomiska reformprojektet i linje med nyliberala rekommendationer men avvaktade med att genomdriva politiska reformer. De ekonomiska reformerna med start i början av 1992 slog hårt mot befolkningen och Jeltsins motståndare fick därmed vind i seglen. Befolkningen, i sin besvikelse över att reformerna inte motsvarade förväntningarna, vände sig snart emot "demokraterna" och "liberalerna" i regeringen och emot "väst" som ansågs

>>

KOMMUNISMEN 25 ÅR EFTERÅT

Alexander Dugin: Vem har rott honom iland?

FOTO: PAUL HANSEN/DN/TT

ansvariga för motgångarna. Endast med massivt stöd från oligarkerna, vilka fått sina positioner och rikedomar tack vare den lagliga skymningszon som rådde när de ekonomiska tillgångar fördelats, kunde Jeltsin 1996 besegra sin kommunistiske konkurrent och bli omvald som president. Priset blev högt för det ryska samhället – reformprocessen avstannade, korruption och rättsosäkerhet spred sig, misstron mot makten växte och statsmakten förblev svag och ineffektiv.

När Putin utsågs till premiärminister i augusti 1999 och sedan valdes till president i maj 2000 var förväntningarna stora från de mest skilda håll – från ryska nationalister till kommunister och liberaler. Han visade sig snart företräda en auktoritär politik men tycktes fortsätta en ekonomisk politik av marknadsekonomiska reformer. Hans företrädare på premiärministerposten Jevgenij Primakov hade givit honom förebilden Alexander Gortjakov (utrikesminister 1856–82) som på sin tid hävdade att Ryssland måste koncentrera sig på sin inre ekonomiska utveckling för att senare stärkt återta sin plats bland stormakterna. Men Putin följde inte Gortjakovs modell. Han skapade istället ekonomisk framgång byggd på den smala sektorn av energiexport och gav sken av normalitet och stabilitet tack vare att ordning upprättats på gator och torg. Men genom att han beskar pressfriheten, snöpte de politiska institutionerna och genom lagstiftning utestängde sina kritiker från politiska församlingar, avhände han sig möjligheterna att bekämpa samhällsproblemen. Korruptionen penetrerade systemet i ännu högre grad och rättslösheten permanentades.

Den auktoritära utvecklingen till trots kom välbefinnandet för stora befolkningsgrupper under de ”feta åren”, främst 2005–2008, att förblinda många medborgare. Förhoppningar om ekonomisk utveckling intensifierades med glansen från de nyrikas glamorösa liv som föll som drömstoff över landet. Glamour blev ett nyckelord samtidigt som konformism och cynism spred sig som en kräftsvulst i samhället.

Putins grå ideologiske kardinal Vladislav Surkov gav 2009 under pseudonym ut romanen *Okolonolja* (Nollpunkten) där han skildrar ett samhällstillstånd av cynism, normlöshet, våld, kriminalitet och tomhet. Trots sin kritiska blick får Surkov läsaren att själv komma till slutsatsen att endast en stark hand kan rensa upp i detta trask och ”rena” samhället”. Det var denna renande hand Surkov var med om att bygga upp.

Surkov var Putin behjälplig med att både formulera politiska koncept som kunde legitimera den politiska kursen och skapa nya politiska aktörer i form av ungdomsorganisationer och politiska partier för att manipulera den politiska scenen. 2004 års ukrainska revolution hade visat Putin att han måste vidta aktiva åtgärder för att förhindra en folklig revolution i Ryssland. Surkov skapade därefter ungdomsorganisationen Nasji som en stödtrupp för Putin och en resurs för att förhindra att det ukrainska scenariot skulle upprepas i Ryssland. Det var Surkov som hösten samma år började tala om gränsdragningen till Rysslands ”yttre och inre fiender” och om ”femtekolonnaren” mitt ibland oss, begrepp som Putin senare använde. Talet om den inre fienden var inte bara en fortsättning på Stalins koncept utan hade berikats av Surkovs intresse för europeisk litteratur och filosofi. När Surkov talade om gränsen mellan vän och fiende och att kampen måste föras inte bara vid landets gränser utan på varje gata och i varje hus förefaller det framförallt ha varit den tyske mellankrigsfilosofen Karl Schmitt han inspirerats av. Enligt Schmitt skapas den nationella identiteten och sammanhållningen genom att fienden

definieras. Schmitts arbeten började utkomma i rysk översättning år 2000 och år 2014 hade sammanlagt mer än 10 verk av honom översatts. Efter 2004 års ukrainska revolution intensifierade Putin sina ansträngningar att formulera ett koncept för en nationell ide som kunde fungera som grund för en samlande rysk identitet. I detta arbete kom den rysk-ortodoxa kyrkan att spela en allt större roll. Kyrkan erbjöd såväl ett samlande koncept för en rysk identitetspolitik som en uppsättning moralisk-etisk-politiska riktlinjer och önskade fylla det tomrum som Surkov skulle beskriva i sin roman. Kyrkan erbjöd en gammaldags uttolkning av moral och etik som andlig vägledning, den ortodoxa tron som basen för definitionen av det ryska, betonade patriotismen, underströk vikten av en stark statsmakt och erbjöd nära samarbete med staten i ett ömsesidigt samarbete (”symfoni”). Putin behövde kyrkan och kyrkan behövde Putin och kyrkans diskurser fick därför allt större genomslag. Fällande domar mot organisationer av konstutställningar 2005 och 2010 speglade hur kyrkan framgångsrikt vunnit inflytande över den sekulära staten och hur den tolkade vad som är tillåtet respektive inte tillåtet att visas i det offentliga rummet. Patriotisk-ortodoxa aktivister, vilka med stöd från kyrkans företrädare tagit utställningarna till domstol och fått till stånd fällande domar, fick nu luft under vingarna.

*”Putin behövde kyrkan
och kyrkan behövde
Putin och kyrkans
diskurser fick därför allt
större genomslag.”*

Att organisationer av konstutställningar drogs inför domstol visade samtidigt att det fanns ett motstånd mot den starkt konservativa statsideologi som höll på att ta form. Kulturlivet och i synnerhet samtidskonsten hade, allt sedan den auktoritära utvecklingen inleddes av Putin, erjudit en frizon. Samtidskonsten

är ett barn av den postkommunistiska epoken men med rötter i den sovjetiska undergroundkonsten. När konstscenen expanderade under de ”feta åren” med nya gallerier och konstcentrum erbjöd den också en frizon där nya idéer och ett oberoende och kritiskt förhållningssätt kunde utvecklas. Konstlivet speglade att attityder och värderingar höll på att förändras i Ryssland.

President Dmitrij Medvedevs artikel ”Framåt Ryssland!” i september 2009 om behovet av modernisering väckte förhoppningar om att ett reformprogram skulle följa. Det visade sig snart att moderniseringstanken var Putins utspel att avvärja det missnöje som han befارade skulle komma när den internationella finanskrisen nådde Ryssland. Den ryska regeringen lyckades avvärja allvarigare ekonomiska följder av krisen och ingen moderniseringspolitik följde. Ändå kom krisen och Medvedevs kritik mot de existerande förhållandena att bidra till att fjällen föll från många människors ögon. De förstod att Putins politik inte var den enda tänkbara, det kunde finnas alternativ. Från 2010 kan man se hur det ryska civilsamhället började vakna till liv. En medborgaraktivitet växte fram i en tidigare inte skadad omfattning. Fortfarande var det endast ett begränsat antal personer som deltog i protester, men de regelbundna manifestationerna till stöd för mötes- och yttrandefrihet var något nytt.

Opinionsundersökningarna visade våren 2011 att stödet för både Putin och Medvedev sjönk i sådan omfattning att sociologer talade om en politisk förtroendekris. De allt sämre opinionssiffrorna fick Putin att börja vidta desperata åtgärder. När han i september 2011 fick Medvedev att tillkännage att Putin skulle ställa upp som kandidat i det kommande presidentvalet blev resultatet att

KOMMUNISMEN 25 ÅR EFTERÅT

det folkliga missnöjet intensifierades. Månaderna före parlamentsvalet i december 2011 visade en enorm aktivitet främst på internet av kritik mot den politiska ledningen.

Putins utspel triggade förändringen av värderingar och attityder. Ändå blev det stora antalet människor som slöt upp vid demonstrationerna efter parlamentsvalet i december 2011 en överraskning. Det skapade en eufori att "vi är många" och "vi kan förändra" enbart genom vårt stora antal. Demonstrationerna i december 2011 och början av 2012 var inte bara en reaktion på förfalskade valresultat utan uttryckte en moralisk-etiskt grundad protest mot det sätt på vilket det ryska samhället styrdes. Det var inte någon manifestation för en viss politik utan istället ett skri av "Inte mer!" riktat mot rättsosäkerheten, korruptionen och maktmissbruket som kännetecknade Putinväldet.

I förskräckelse över denna massaktivitet utlovade den ryska ledningen i december 2011 att vissa begränsade politiska reformer skulle införas innan Medvedev lämnade över till Putin i maj 2012. Teoretiskt sett hade detta ögonblick kunnat bli inledningen till en ny reformperiod. Av detta blev inget. Istället mobiliserade Putin sina ytterst konservativa allierade för att krossa proteströrelsen. Det ryska samhället hade starkt polariserats.

"Enade Ryssland" hade i november 2009 skrivit in konservatismen i sitt partiprogram, men vid den tiden var innebörden för partiet högst oklart. Om tonvikten till en början låg på behovet av stabilitet och status quo, ändrades den snart i riktning mot att aktivt skapa och sprida en nationell konservativ ideologi och värdegrund. En intellektuell antiliberal konservativ debatt hade fått fart i början av 2000-talet då konservativa sammanslutningar och tankesmedjor bildades, tidskrifter och internetsajter upprättades och ett flertal ytterst konservativa debattörer fick större utrymme i medierna, till exempel Alexander Prochanov, Sergej Kurginjan, Michail Leontjev och Alexander Dugin. Några år senare utgjorde deras idéer redan en betydelsefull trend i samhället.

Dugin representerar en av dessa riktningar med sin vision om ett nytt eurasiatiskt imperium. Även om hans neo-eurasiatiska idéer idag tycks ha stor spridning ligger hans betydelse först och främst som introduktör och översättare av mellankrigstidens företrädare för den radikal-konservativa revolutionen, det vill säga europeiska filosofer vars teoretiska arbeten bidrog till att auktoritära och fascistiska regimer upprättades som Julius Evola, Ernst Jünger, Oswald Spengler och Carl Schmitt. Dugin har också introducerat samtida europeiska radikalkonservativa teoretiker som Alain de Benoist.

När medelklassen svek Putin 2011 vände han sig till antiliberala krafter med vilka han tidigare inte öppet blandat sig. Företrädare för dessa (bland dem Prochanov, Kurginjan, Leontjev och Dugin) – och inte "Enade Ryssland" – organiserade de stora massdemonstrationerna till stöd för honom inför presidentvalet i mars 2012. De erbjöd förslag för hur nationell enhet ska uppnås och makten stärkas utifrån patriotiska antiliberala koncept, vävda av nostalgiska drömmar om det förflytnas storhet parade med en populistisk vision om den framtida stormakten. De var samtidigt i stånd att konkret mobilisera breda väljargrupper för regimens syften. Arbetarna vid Uralvagonzavod, en fabrik inom det militärindustriella komplexet i Ural, utlovades jobb och fortsatta produktionssatsningar,

bussades till massmötena till stöd för Putin och blev därefter en kärntrupp i Putins folkliga stöd.

Den aggressiva konservatism som släpptes loss sommaren 2012 med en svärm av lagförslag i avsikt att strypa all liberal opposition och stärka "ryska traditionella konservativa värden" öppnade slussarna för ortodox-patriotiska rörelser och strömningar av det mest skilda slag. Fanatiska ortodoxa aktivister som gruppen Guds vilja genomförde aktioner på museer, teatrar, gator och torg. Kosacker tilläts agera "ordningens upprätthållare" efter eget godtycke. Komponenterna i Putins konservativa koncept – den religiösa tron, imperiet, nationell enhet och den starka staten bildade utgångspunkt för olika mer eller mindre extrema uttolkningar av det konservativa konceptet.

Krisen i Ukraina som inleddes med demonstrationerna i Kiev i november 2013 kom att bli den händelse som ytterligare drev på den konservativa utvecklingen i Ryssland. Putin planerade inte annekteringen av Krim, men Ukrainakrisen öppnade en möjlighet för honom och han tog tillfället. Krisen öppnade vidare en möjlighet att destabilisera östra Ukraina och därigenom få en hållhake på den nya Kievregeringens framtida politik. Han tog också detta tillfälle.

Hans nya militanta politik gentemot Ukraina låg helt i linje med de idéer hans konservativa allierade presenterade. Statskontrollerade medier pumpade hela våren dagligen ut bilden av det fientliga väst som flyttade fram sina positioner i Ukraina i syfte att komma närmare

sitt mål att underminera och krossa Ryssland. Den ryska nationalistiska yran efter Krim övergick i ett feberaktigt rus och opinions-siffrorna för ledaren Putin rusade i höjden. I detta upphettade ryska samhällsklimat betraktades alla som ifrågasatte den ryska Ukrainapolitiken som "förrädare" och "fiende".

De höga opinionssiffrorna för Putin och hans Ukrainapolitik speglar en "negativ mobilisering", där medborgarna slutit upp bakom makten utifrån gamla sovjetiska föreställningar om "fienden", det "hotade" Ryssland, Ryssland som den "belägrade fästningen". Sociologer förklarar denna mobilisering som en form av "social revansch" där medborgarna hämnas sin sociala frustration genom att ta upp kampen med upplevda yttre och inre fiender.

Putin tycks nu segerrik. Våren och sommaren 2014 fick han ett mer än 80-procentigt stöd hos medborgarna; hans patriotiska auktoritära agenda har säkrats, oppositionen krossats och proteströrelsen kraftigt reducerats. En samhällsmodell har införts som knyter an till sovjetiska auktoritära traditioner men med sin korporativism, ledarkult, satsning på moralisk upprustning, nära samarbete mellan kyrka och stat, föreställningar om nationell enhet och en ständigt närvarande yttre och inre fiende som först och främst påminner om mellankrigstidens europeiska ytterst konservativ-auktoritära diktaturer. Men historien fortsätter sitt lopp. Det ryska samhället bubblar av frustration under ytan. Samhällsproblemen växer. Och siffrorna för landets ekonomiska tillväxt är oroande låga. I denna situation rullar den nationalistiska feberyran vidare i svarsaktioner på västliga sanktioner och Ryssland rusar vidare mot internationell isolering.

Lena Jonson är Rysslandsforskare vid Utrikespolitiska institutet.

Taktfast i Pyongyang.

FOTO: GERHARD JOREN/LIGHTROCKET/GETTY IMAGES

Makten framförallt

Nordkorea har mot alla odds lyckats överleva och bevara sitt politiska system. Förklaringen ligger i en blandning av självvald isolering och hemsnickrad statsideologi.

Av Benjamin Katzeff Silberstein

Nordkorea har alltid varit ett undantag. Östasien har gått som tåget sedan decennier tillbaka, men Nordkorea har rört sig i motsatt riktning. I dess norra grannland, Kina, har 500 miljoner människor lyfts ur fattigdom sedan landet introducerade marknads-tillvända reformer 1978. Kontrasten mot Nordkoreas södra granne är ännu starkare. Sydkorea har gått från fattigare än två tredjedelar av Afrika söder om Sahara 1950, till en inkomst per capita högre än Spanien 2013.

Att just Nordkorea som enda land vid sidan av Kuba lyckades undvika att falla då världens andra socialistiska länder gjorde det under 1990-talet är på många sätt ett mysterium. Med tanke på Nordkoreas förutsättningar vid den tiden verkade det bara som en tidsfråga innan regimen skulle falla: ekonomin hade sedan länge gått i stå och var helt beroende av stöd från Kina och Sovjetunionen. Stödet från Sovjetunionen försvann då staten själv imploderade, och Kinas stöd minskade drastiskt vid 1990-talets början.

Hur Nordkorea klarat sig mot alla odds – hundratusentals invånare dog av svält under 1990-talet, men regimen har förblivit stabil – har förbryllat forskare världen över. En del av svaret står att finna i att Nordkorea inte enkelt lämpar sig för en jämförelse med de socialistiska länder som föll. Trots epitetet som socialistisk stat var Nordkorea aldrig en del av den globala kommunismen på samma sätt som de länder som tydligt befann sig i Sovjetunionens och Kinas intressesfärer. Man har alltid gått sin egen väg och av princip vägrat att inordna sig som ett kommunistland i mängden. Just detta faktum utövade en viss attraktionskraft under en kort period, främst i tredje världen, på 1970-talet. Detta trots att många drag i Nordkorea uppfattades som bisarra även av många bland landets allierade i Öst- och Centraleuropa.

Mönstret började redan på 1950-talet, efter Koreakriget, då kommunistländer från världens alla hörn – Kina, Sovjetunionen, Mongoliet och länder från det europeiska östblocket – tillsammans

offrade enorma resurser för att bygga upp det sargade Nordkorea. I boken *Tyranny of the Weak* visar historikern Charles K Armstrong, med hjälp av diplomatiska arkiv från tidigare kommuniststater, den misstro som redan då rådde mot omvärlden från nordkoreanskt håll till och med gentemot landets allierade.

Det förtroende som diplomater från samarbetsländer räknade med i kommunistiska broderländer fanns inte i Nordkorea. Enligt rapporter från den östtyska ambassaden var det betydligt svårare även för sovjetiska diplomater att arbeta i Nordkorea än i andra "folkdemokratier". När Östtyskland hjälpte till att bygga upp den nordkoreanska östkuststaden Hamhung efter Koreakriget var kontakten mellan nordkoreaner och östtyskar hårt reglerad, och östtyskar på plats vittnade om att livet i Nordkorea nästan var som att leva på fientlig mark. Redan då fanns en nordkoreansk rädsla för vad influenser från omvärlden skulle kunna betyda.

Till skillnad från andra länder höll vägrade den nordkoreanska regimen ofta att diskutera politiska utrensningar och interna partiangelägenheter med representanter från allierade kommunistländer. Under ett möte med Arbetarpartiets centralkommitté i augusti 1956 mötte den nordkoreanske ledaren Kim Il-sung stark kritik för sin ekonomiska politik och för den starka centraliseringen av den politiska makten kring honom själv. Många av kritikerna hade starka band till både de kinesiska och sovjetiska regimerna. Efter mötet blev läget så spänt att de två kommunistiska rivalerna skickade delegationer för att förmå Kim att behålla kritikerna vid makten, men två år senare gick Kim tvärt emot båda stormakternas vilja, och rensade ut de som vågat utmana honom offentligt.

Nordkoreas ledning gjorde sig aldrig beroende av sovjetisk backning för sin politiska legitimitet, och regimen räknade aldrig på samma sätt som andra kommunistiska styren med att någon av de socialistiska stormakterna skulle komma till dess undsättning mot >>

interna protester och uppror. Den politiska kontrollapparaten har alltid bara räknat med sin egen kapacitet, och detta är troligen en viktig förklaring till att Nordkorea överlevt utmaningar som dess kommunistiska broderländer inte klarade.

Då rumäner lyssnade på radiosändningar från grannlandet Ungern var nordkoreaner fortfarande begränsade till det egna landets propagandakanaler – inte ens kinesiska medier har någonsin fått flöda fritt i landet. Den kedjereaktion som startades genom upproren i Östblocket kunde aldrig nå Nordkorea. Nordkoreas isolering är ett försvar, och landet var varken lydstat åt Peking eller Moskva.

Nordkorea gjorde detta tydligt och klart redan genom sin första ekonomiska plan efter Koreakriget, då man genom flera satsningar gick emot starka råd och protester från Sovjetunionen. Till skillnad från länder som Mongoliet, Vietnam och Kuba vägrade Nordkorea medlemskap i den Sovjetstyrda ekonomiska samarbetsorganisationen Comecon. Nordkorea skulle nå total ekonomiskt oberoende och bli ett självförsörjande land.

Detta är kärnan i den hemmasnickrade statsideologin Juche. Första gången Juche nämndes offentligt var i ett tal av Kim Il-sung 1955. Den röda tråden är tydlig: Nordkorea skulle bli ett land fritt från utländska influenser. Linjetalet är en svavelosande attack mot kulturella inslag i landet, och han hämtar inspiration från besök på nordkoreanska skolor och arbetsplatser där han sett porträtt på utlänningar som Puskjin och Majakovskij, och porträttbilder från den siberiska stäppen.

I Jucheideologin finns en viktig förklaring till hur Nordkorea lyckats överleva mot alla odds: kombinationen av den kommunistiska samhällsstrukturen och traditionella koreanska värderingar passade helt enkelt Nordkorea väldigt väl. Misstro mot omvärlden är en djupt rotad del av Koreahalvöns historiska identitet, sprungen ur årtal av invasioner och bugande inför grannlandet Kina. Före Nordkoreas grundande var Koreahalvön en japansk koloni i 35 år, och Koreakrigets brutalitet var viktig draghjälp för den nationalistiska nordkoreanska regimen.

Än idag befinner sig Nordkorea i ett veritabelt krigstillstånd. Statens propaganda göder ständigt bilden av Nordkorea som en liten och hotad ö mitt i en stormig ocean, och det koreanska folkets enda trygghet är Kim Jong-un, som till stor del framställs som en reinkarnation av farfadern Kim Il-sung, Koreas befriare. Ända sedan statens grundande har Nordkoreas ledare gjort det aktiva valet att, åtminstone utåt sett, endast lita till sig själva och aldrig lyda under något annat land. Att man samtidigt varit starkt beroende av stöd från Kina och Sovjetunionen har inte varit något problem, för starkare broderländer har, enligt den nordkoreanska världsbilden, en skyldighet att hjälpa de svagare.

Detta är logiken bakom en stor del av Nordkoreas förhållande till Kina även idag. Alliansen med Kina är gjuten i blod genom de koreanska soldater som ställde upp bakom Mao Zedong i det kinesiska inbördeskriget å ena sidan, och de kinesiska frivilligsoldaternas hjälp till Nordkorea under Koreakriget å andra sidan. Samtidigt har relationerna tidvis varit mycket spända.

Under kulturrevolutionen gav sig rödgardisterna på Kim Il-sung direkt och utnämnde honom till ”den feta revisionisten”, och i

nordkoreansk press kunde man finna liknande attacker mot det kinesiska ledarskapet. Nordkorea förblir än idag beroende av kinesiskt bistånd, samtidigt som regimen verkar nästan opåverkad av Kinas offentliga kritik mot nordkoreanska kärnvapenprover och andra hot.

Det må vara svårt att förstå när man ser på dagens Nordkorea, men landet var en gång i tiden en inspirationskälla för länder främst i tredje världen. Framförallt under 1970-talet försökte Nordkorea göra sig själv, sin Jucheideologi och sin statsmodell till en förebild för andra forna kolonier, som inte ville lyda under någon pådyvlat internationell världsordning. Kim Il-sung kämpade aktivt för att skapa sig en ledande roll inom Alliansfria rörelsen, den sammansättning av stater, främst i tredje världen, som under kalla kriget varken ville alliera sig med väst eller öst.

Nordkorea gav militärt och civilt stöd åt Zimbabwe, Zaire, Idi Amins Uganda, Centralafrikanska republiken med flera. Ledare för länder som Guyana och Etiopien inspirerades av Nordkoreas disciplin och av personkulten kring Kim Il-sung.

Nordkorea nådde aldrig samma grad av inspiration för västerländska revolutionärer som Kina och Sovjetunionen. Troligtvis var den oerhört starka personkulten en avskräckande faktor. Jucheideologins och Nordkoreas extrema nationalism var nog också ett hinder för samma stöd som andra kommunistiska länder fick från vänsterrörelser runtom i världen. Ideologin bygger på så många vis på koreanska erfarenheter, och åtskilliga av de viktigaste ideologiska skrifterna är starkt centrerade till just koreanska förhållanden.

Men i västvärlden etablerades ändå ett antal vänskapsföreningar, ofta med direkt nordkoreanskt stöd. Då jag reste till Pyongyang 2008 fanns fortfarande en plakett i botten av stadens högsta monument, Juchetornet, från den svenska studiegruppen för Jucheideologin. Än idag finns en svensk-koreansk vänskapsförening, som ibland håller torgmöten där någon av föreningens fåtaliga aktivister läser upp ett tal som låter som en dåligt översatt propagandaappell från Pyongyang.

I dag har Nordkorea föga attraktionskraft som statsmodell, särskilt i kontrast mot Sydkorea. Det bryr sig regimen nog inte mycket om. Dess främsta fokus har alltid varit hemlandet, och det yttersta ideologiska målet har alltid varit att bevara den egna statsbildningen. Man har lyckats stå emot fler globala förändringar och hot än många hade räknat med för bara några decennier sedan.

Men de främsta förändringar som påverkar Nordkorea idag är inte externa, utan interna. Sedan landets ekonomi kollapsade i början av 1990-talet har många nordkoreaner kommit att bli beroende av sin egen förmåga, snarare än statens resurser, och en betydande del av vad dagens nordkoreaner konsumerar kommer från andra källor än från det offentliga systemet. Detta system står relativt starkt och ohotat, men frågan om hur den nordkoreanska regimen ska försäkra medborgarnas lojalitet inför framtiden borde hålla varje nordkoreansk ledare vaken om natten.

Benjamin Katzeff Silberstein studerar vid Johns Hopkins School of Advanced International Studies i Washington.

KOMMUNISMEN 25 ÅR EFTERÅT

Fadersgestalten Kim Il-sung.

FOTO: FENGLI/GETTY IMAGES

Tyranniets apologeter

Sverige hyser en välvillig och överslätande inställning till kommunismen. Neutralitetspolitiken och en utbredd konflikträdsla är ett par av förklaringarna.

Av Kjell Albin Abrahamson

Ingen människas död är så tragisk som den soldat som stupar sist i ett krig. Det gäller också kalla krigets sista offer. Chris Gueffroy blev den siste att dödas vid flyktförsöket över Berlinmuren för 25 år sedan. Men kan man säga att den dåvarande statsministern Ingvar Carlsson bar en del av skulden?

Chris Gueffroy (född vänstervågsåret 1968, död revolutionsåret 1989) var 21 år gammal när han sköts till döds vid Berlinmuren. Det skedde den 6 februari 1989, nio månader innan muren föll. Chris mördades med tio kulor. DDR-soldaterna som sköt ihjäl honom, och sårade hans kompis, fick var sin förtjänstmedalj och 150 östtyska mark i belöning.

Chris var inte särskilt intresserad av politik. Men nyheten om den svenske statsministerns officiella besök i DDR hade inte undgått honom. Chris hade ett ovanligt yrke i arbetar- och bondestaten med det stolta namnet Tyska demokratiska republiken. Chris var bartender. Han råkade få höra från några bargäster att under Ingvar Carlssons besök gällde inte det sedvanliga, *Schiessbefehl*, den stående orden att skjuta varje person som försökte fly. Regeln gällde vid alla högnivåbesök. Naturligtvis förkunnades den inte officiellt och var för allmänheten lika okänd som dokumentet från den 1 oktober 1973 med följande order till gränsvakterna: "Tveka inte att använda ditt skjutvapen, inte ens när gränsen överträds i sällskap med kvinnor och barn vilket är en taktik som förrädarna ofta använt."

Chris berättade för sin bästa vän som ville veta mer. Är du säker på att de sa så? Nästan helt säker. Vilka var de? Vet inte. Chris och hans kompis spekulerade om männen kom från Stasi, Ministeriet

för statssäkerhet. Stasi hade 97 000 anställda vilket ändå inte räckte för att övervaka DDR:s 17 miljoner människor. Därför fanns också 173 000 civila angivare ("informella informatörer"). I Hitlers Tredje rike fanns en Gestapoagent på 2 000 invånare. I DDR:n Stasiagent eller angivare på 6,5 invånare.

Chris och hans kompis grep tillfället en mörk februarikväll utan *Schiessbefehl*. Chris dog omedelbart vid muren, kompisen sårades och fördes till ett fängelsesjukhus. Tack vare murens fall var han några månader senare en fri man.

Ingvar Carlsson bär självfallet inget ansvar för den historiska dödsskjutningen av Chris Gueffroy. Däremot kan man höja det ena ögonbrynet att Sveriges statsminister fann det så angeläget att resa till Berlin för att personligen gratulera diktatorn Erich Honecker inför DDR:s 40-årsjubileum. Och man kan höja det andra ögonbrynet över Ingvar Carlssons påstående vid hemkomsten att "det finns saker som Sverige kan lära av Östtyskland". Och visst tvingas man ruska på huvudet åt dylika skrivelser:

Såväl Sovjetunionen som länderna i Östeuropa har genomfört en snabb industrialisering och har en hög bruttonationalprodukt. Det finns åtskilligt att invända mot systemet i dessa länder, men de bevisar ovedersägligen att kapitalismen inte har monopol på att skapa materiellt välstånd.

[Ingvar Carlsson, *Vad är socialdemokrati*, 1974]

Jag kunde 1974 då jag bodde och arbetade i Polen på nära håll följa den polska ekonomiska utvecklingen. Den skedde uteslutande med hjälp av västerländska lån och krediter. Folkhumorns analys var >>

KOMMUNISMEN 25 ÅR EFTERÅT

Chris Gueffroy blev den siste som sköts vid Berlinmuren.

FOTO: DANIEL NAUPOLD/AFP/TT

ovedersägligen mer exakt än Carlssons: Polen borde byta ut örnen som nationalsymbol mot en känguru: stora skutt framåt men tomt i påsen.

Ingvar Carlsson kom som förste regeringschef i Sverige att tillåta Vänsterpartiet kommunisterna i utrikesutskottet och därmed utformningen av utrikespolitiken. Socialdemokratiska partiets mjuka förhållningssätt till kommunistpartiet i Sverige (i dess olika bokstavskombinationer) är en intressant uppvisning i konformism. Men Carlsson kunde också beklaga sig över det parlamentariska trångmålet:

Det har känts olustigt att socialdemokratiska regeringar i Sveriges riksdag varit beroende av kommunistiska röster under långa perioder för att få igenom sin politik.

[Ingvar Carlsson, *Ur skuggan av Olof Palme*, 1999]

Inför två riksdagsval har socialdemokrater och kommunister inte sett några ideologiska problem att krypa under samma täcke: "kosackvalet" 1928 och valalliansen 2010. Båda resultaten var katastrofala. Ändå har den periodvis tunna linjen mellan socialdemokrati och öststatskommunism lagt en grund för en svensk acceptans av den icke-demokratiska vänstern hemma och kommunistiska diktaturer utomlands.

Nu finns jämförbara S-partier i Europa som aldrig ingått något samarbete med kommunisterna. Det socialdemokratiska partiet i Österrike har alltid dragit en skarp gräns mot bolsjevikerna. Detsamma gäller för socialdemokraterna i Tyskland. Tyska socialdemokraters sanitära korridorer mot kommunister har sin förklaring i närheten till DDR. Också för Sverige borde DDR ha varit ett avskräckande exempel.

Sammanlagt mellan 1949 och den 3 oktober 1989 flydde från DDR till väst 5,2 miljoner människor. Östtyskarna tog sig till väst genom minfält och förbi maskingevärsskyttar, gömda i bilars bensintank och utrymmet för reservdäck, i bussars tak och lastutrymme, hängande under tåg, svävande i hemmagjorda luftballonger, i stulna besprutningsplan och genom grävda underjordiska tunnlar. Alla dessa desperata människor – att de riskerade livet var ingen litterär metafor utan verklighet – rörde inte extremvänstern ryggen. Ingen svensk kommunist ställde offentligt frågan: Varför flyr alla dessa människor från ett samhällssystem som vi förespråkar? Vad är det de inte fattat eller som vi inte har begripit? Samma kalla likgiltighet uppvisa de vänstern för dissidenter och samvetsfångar i marxist-leninistiska diktaturer. Det var ju så uppenbart att det rörde sig om klassfiender, borgarbrackor, religiösa fanatiker.

I den "svenska berättelsen" är inte bara extremvänstern utan också stora delar av befolkningen välvilligt inställd till "den reellt existerande socialismen". Utrikespolitiskt fattade det socialdemokratiska Sverige märkliga beslut som vi var ensamma om bland jordens demokratier, till exempel det diplomatiska erkännandet 1973 av kommunistiska Nordkorea. Lovprisandet av och finansiell hjälp till Kubas diktator Fidel Castro var ett annat sådant ställningstagande – "du ska hjälpa Castro att föra krig i Angola", säger myndighetspersonen i Astrid Lindgrens saga *Pomperipossa* om hur konfiskatoriska skatter skulle användas. Över marxist-leninistiska länder med hårdföra ledare regnade biståndspengar utan krav på motprestation. Allt detta påverkade politiken, debattklimatet och den allmänna opinionen. Pierre Schori har förklarat (*Dagens Nyheter* 27/8 2013)

att de täta mötena med diktaturledare skedde för att "underminera kommunismen".

Det neutrala Sverige blev landet med de välvilliga betraktarna: Det var inte vår sak att döma samhällssystemet i öst ("Bodströmdoktrinen") – och förresten, hur svinaktigt agerade inte USA? I Sverige var löntagarfonder ett hårsman från att införas, "öststatssocialism" enligt Thorbjörn Fälldin. Statliga megaprojekt som Stålverk 80 förhindrades, men Bai Bång genomfördes. Kollektivanslutningen till LO och Natonojan låg i rät linje med välvilligheten till kommunismen.

Det passade inte den hyggliga folkhems-ideologin att sätta sig på höga hästar och säga vad som var rätt och fel. Neutraliteten gled över i tystnad och krävde tolerans. Utländska bedömare av Sverige betonar ofta svenskarnas konflikträdsla, att inte stöta sig med någon i onödan. I skuggan av den rädslan och välvilligheten kom kommunister, hemma och borta, alltid lindrigt undan med den absurda frasen "de menade åtminstone väl".

Efter USA blev det kapitalistiska Sverige onskans epicentrum, ett land inte bara med svenska krusbär utan också Ådalen 31. Skotten i Lunde är en tragisk händelse, i jämförelse med folkdemokratiernas blodiga historia skulle Ådalen bli

högst en fotnot. Men att läsa böcker om länder med natt klockan tolv på dagen låg inte i vänsteristernas intresse. Jodå, jag tar avstånd från Sovjetunionen, jag är trotskist, jag är maoist, jag Castrovän, jag är... Den sanna kommunistiska läran var en ständigt turnerande cirkus som flyttade runt till Peking eller Havanna eller Tirana eller Managua eller... Det var svårt att resonera på sådana ideologiska cirkuskonstnärer. De hade inte bara det berömda problemformuleringsföreträdet utan

avgjorde också vad som var politiskt korrekt. För dem fanns ingen skillnad mellan åsikt och fakta. Vad som än i dag försvårar det offentliga samtalet (jag är blodigt allvarlig) är kommunisternas kemiska befrielse från humor. Att prata med kommunister eller läsa Jan Guillou, Henning Mankell eller Stieg Larsson innebär inget onödigt slitage på skratrmuskeln.

Ana Maria Narti kom till Sverige 1970 från Ceausescus terror och mötte ett annat kommunistiskt land:

Jag hörde ofta meningar som på ett skrämmande sätt påminde mig om de mest enfaldiga slagorden från mitt kommunistiska hemland. Jag började läsa tidningar, framförallt Dagens Nyheter, och häpnade allt oftare inför tvärsäkra påståenden jag stötte på där. Inte hade jag lämnat socialismen bakom mig, tvärtom.

[Ana Maria Narti, *Extremismens förödande charm*, 2011]

En av dessa enfaldiga artiklar som Ana Maria Narti kanske läste var skriven av Peter Bratt, då projektledare vid TRU, Television och radio i utbildningen, i dag UR. I artikeln Vem hotar demokratin? (*Dagens Nyheter* 23/6 1971) gör Peter Bratt en rad tvärsäkra påståenden om professorn i statskunskap Jörgen Westerstahl: "odemokratisk" och "okunnig". Läsaren får lära sig att "I realiteten är Sverige inte en demokrati", "att företagsdemokrati inte existerar" och "den kommunala demokratin är mer än urholkad". Det mest tragiska är dock den fria företagsamheten: "I realiteten finns en oerhört stor makt i näringslivet... som avgör vad som skall produceras och till vilket

KOMMUNISMEN 25 ÅR EFTERÅT

pris.” Kruket för Bratt och extremvänstern var att ”95 procent av vår industri är utomparlamentarisk”, det vill säga privatägd, ”och står utanför varje demokratisk kontroll”.

Man förstår Ana Maria Nartis ilska och frustration. I Rumänien var etthundra procent av industrin statlig och stod garanterat utanför varje demokratisk kontroll. Däremot tvingades varje rumänsk medborgare hos polisen registrera innehavet av en skrivmaskin. I Ceausescus Rumänien förelåg också skyldigheten att rapportera till polisen om någon utlänning på gatan försökt inleda en konversation.

Peter Bratt och kompanjonen Jan Guillou är typiska överklassbarn. Den sociala bakgrunden delar de med en hel armé av 68-vänstern. För alla oss som inte hade lyckan att födas med social segerhuva är klassperspektivet viktigt. För samhällsforskarna tycks däremot ”revolutionens barn” vara ett ointressant ämne. En av de viktigaste beståndsdelarna i dna-analysen av 1970-talets radikalism är därmed höljt i dunkel.

I Östeuropa kallades barn till den röda aristokratin för ”bananungar”, endast de kom i kontakt med den sällsynta frukten. För oss som aldrig drogs med i vänstervågen framstår de svenska bananungarnas studentrevolt mest av allt som ett försenat pubertetsuppror, ett sätt att djävlarnas överklassbarn kunde generöst kosta på sig alla orealistiska, odemokratiska och lagvidriga krav. De levde i trygg förvisning om att den borgerliga svenska lagstiftningen garanterade dem rätten att ärva föräldrarnas villa, sommarhus och förmögenhet. Fadern: Kom ihåg, min son, pengar är inte allt, det finns också något som heter konst, aktier, optioner, fastigheter...

Det finns nästan inga svenska berättelser om hur den kommunistiska lögnen kunde attrahera så många. Anledningen står att finna i aktivisternas kompakta tystnad. Få har velat berätta om sin röda *Sturm und Drang* – till de hedervärda hör Annika Ström Melin, Thomas Gür, Göran Skytte. Nog vore det högtintressant att få höra:

ett sakligt och uppriktigt resonemang från gamla kommunister om varför de tog så fel, hur man kunde låta lura sig så, hur man så totalt kunde ignorera den till största delen korrekta och riktiga information som hela tiden (hela tiden!) fanns tillgänglig om förfärligheterna i Sovjetunionen och det östblock som tillkom efter 1945.

[Staffan Skott i antologin *Politisk korrekthet på svenska*, 1998]

V i ska samtidigt komma ihåg, att gamla kommunister, i likhet med de flesta memoärförfattare, förskönar och glömmar. I sin minnesbok *Ordets makt och vanmakt – mitt skrivande liv* (2010) nämner Jan Guillou inget om samarbetet med sovjetiska säkerhetstjänsten KGB. Sanningen torde vara: den journalist som gladeligen avslöjade både USA:s, Israels och Sveriges underrättelsetjänster ville helt enkelt skona Sovjetunionen.

Murar må falla och nya vindar blåsa, för *alte Kameraden* går taktfastheten aldrig ur. Jan Guillou tilldelades 2014 års mest blodbesudlade litterära utmärkelse, Jan Myrdals Leninpriset. Välfortjänt eftersom Guillou enligt egen anspråkslös utsago är: ”Sveriges mest lästa och populära författare”. Om Jan Myrdal, dikta-turkramaren utan värdig konkurrent, har Guillou skrivit: ”Ingen

författare har någonsin påverkat mig mer än han.” I flera intervjuer i samband med utdelningen av Leninpriset avslöjade Guillou skrämmande bristande kunskaper om Lenin.

Att Sovjetunionens grundare var en massmördare stod tidigt klart för inflytelserika svenska opinionsbildare som Torgny Segerstedt. Ändå är än idag Lenins terror okänd för de flesta. Vårt behov av politiska myter är tydligen gränslöst. Segerstedt skrev 1924 vid beskedet om den påstått store Lenins död: ”Stor var Lenin som ett gissel för människor. Stor var han som förintare.” Segerstedt är hylad som antinazist men glömd som antikommunist.

Sverige har haft många antikommunister men aldrig någon riktig antikommunistisk front. En ofta bortglömd antikommunist är Sven Stolpe. Kanske hade det behövts tio samtida Sven Stolpe för att ordentligt kunna rubba på vänsterns dogmatism. Stolpe var härligt rak i sitt språkbruk: ”oresonliga kommunistiska ledartiklar”, ”kommunistisk rotvälsta”. Det var yttranden som gick rakt emot marxism-leninismens påstådda vetenskaplighet. Hos den bakdanade Sven Stolpe läste jag för första gången en svensk bok (*Klippt och skuret*, 1976) med avslöjande uttalanden av Lenin. Massmördarens vidrigheter var tryckta i rött för att framhäva citatens blodiga innehåll. Två exempel får räcka: ”Så länge vi inte använder terror med

exekutioner, kommer vi ingenstans. Det är bättre att utrota hundra oskyldiga än att låta en skyldig undkomma.” Och: ”Om vi för kommunismens sak skulle behöva utrota nio tiondelar av befolkningen, så bör vi inte rygga tillbaka för sådana offer.”

A tt tidningarnas kultursidor och universitet är rödare än allmänheten framkommer ibland med påfallande tydlighet. Till exempel när det svenska historikerkollektivet i en skrivelse (publicerad i en rad tidningar 2/4 2008) protesterade mot upplysningskampanjen

från den statliga myndigheten Forum för levande historia om kommunismens brott mot mänskligheten. mot regeringens antikommunistiska upplysningskampanj. Historikerna hade inte haft några synpunkter på den antinazistiska upplysningsdriven men vid den antikommunistiska gällde det plötsligt att värna om den historiska forskningens ”öppenhet och kritiska hållning”.

Anförda av en rad kända marxister vid våra universitet och högskolor känns många av undertecknare igen: Ulf Bjereld, Lars Björnin, Anders Björnsson, Håkan Blomqvist, Helene Carlbäck, Marie Demker, Yvonne Hirdman, Jan Hjärpe, Sven-Erik Liedman, Sven Lindkvist, Åsa Linderborg, Werner Schmidt, Torbjörn Tännsjö, Kjell Östberg.

Det mest skrämmande var att så försvinnande få vågade protestera mot uppropet som hade undertecknats av fyrahundrafyrtiosex (446) lektorer, docenter och professorer – en elit av landets bildade och intellektuella. Den mäktiga lobbygruppen lyckades naturligtvis påverka kampanjens utformning. Rapporten ...*om detta må ni berättas...* redovisar ”nazismens brott”. I den om kommunismen talas i stället om ”brott begångna i kommunismens namn”.

Alltså, massmorden av minst 100 miljoner människor utfördes av folk som utgett sig för att vara kommunister. Kommunism i sig är inte ond. Riktiga kommunister är goda. Och om inte – så ville de i alla fall något gott.

Kjell Albin Abrahamson är författare och utrikesreporter.

En kyrkogårdsvandring i Buenos Aires reser frågor om Argentinas historia. Varför blev framgångslandet från 1800-talets slut dagens skuldtynngda nation? Jakten på förklarande perspektiv för stegen till en Emmy-vinnande tv-journalist, ett par professorer i historia och ekonomi och en före detta finansminister i grannlandet Chile.

Av Peter Luthersson

Argentinska impressioner

”

Sarmientos gravmonument består av en pelare på vars topp en kondor breder ut sina vingar. En textruta precis under fågelns klor rymmer orden civilización y barbarie.

I Vad vill jag se i Buenos Aires? Först Recoletakyrkogården. Här vilar historia, till exempel i ett mausoleum diktatorn Rosas, som störtades 1852 i och med slaget vid Caseros. Som besegrad gick han i exil och tillbringade sina återstående 25 levnadsår i Southampton i England. Där begravdes han.

Den nationella historieskrivningen var till en början inte nådig mot diktatorn Rosas. Lejonparten av hans drygt tjugoföråriga makttid kom att få beteckningen ”terrorn”. Men efter första världskriget uppträdde revisionister som ville om- och uppvärdera honom och hans styre, revisionister som var nationalistiska och antiliberaler. Omsider sällade sig Juan Perón öppet till revisionisterna, inte under sin första presidentperiod (1946–1955) men under sin andra (1973–1974). Han utverkade då att diktatorn Rosas kvarlevor skulle flyttas till Argentina. Det hela rann ut i sanden sedan Juan Perón hade dött och hans änka och efterträdare Isabel Perón hade förlorat makten efter en militär statskupp.

Men Carlos Menem, peronist och president mellan 1989 och 1999, tog upp idén och visade handlingskraft och skyndsamt. Redan i

september 1989 fördes diktatorn Rosas kvarlevor från England till det revolutionsjubilerande Frankrike, där de togs emot under hedersbetygelser övliga för en statschef och lades i en ny kista. Denna kista fördes sedan till Buenos Aires och Recoleta-kyrkogården. Till en familjegrav.

2 Argentinas store diktare Jorge Luis Borges avled 1986 – kort före sin 87-årsdag – och besparades därför upplevelsen av att se diktatorn Rosas kvarlevor hemföras i triumf, om än med föregivet skäl att åstadkomma ”försoning”. Borges promenerade gärna på Recoletakyrkogården och diktade om den, om vandringar ”mellan familjegravarnas långa rader, där de med sin vältalighet av skugga och marmor/lovar eller framställer den eftersträvasvärda/värdigheten i att vara död”.

Borges diktade också om diktatorn Rosas och om havet som ”en vattenrik barriär/mellan hans kvarlevor och fosterlandet”, Rosas, med ”det välbekanta och fruktade namnet”, Rosas, vars bild dvaldes ”vändig och förmörkande / likt skuggan av ett avlägset berg”, Rosas, som inte borde bevärdigas ”allmosor av hat”.

>>

3 När han vandrade på Recoletakyrkogården kunde Borges styra stegen till andra gravmonument än det där Rosas skulle komma att vila, gravmonument över politiker som han högaktade. Här vilar Bartolomé Mitre, en liberal som var president mellan 1862 och 1868, grundare av dagstidningen *La Nación*, som 1989 kraftfullt skulle komma att ta avstånd från peronisternas hemförande av diktatorn Rosas kvarlevor, författare inte bara till en omfångsrik levnadsteckning över den antikoloniala kampens frontfigur San Martín utan också till en nationell historik där diktatorn Rosas porträtt målas i de mörkaste färger. Och här vilar – framförallt – Domingo F Sarmiento, också han en liberal, Mitres efterträdare som president 1868 till 1874, profilerad för sitt engagemang i och sina insatser för bildning och utbildning, för sin strävan att sätta varje barn och kvinna i skola, författare även han, upphovsman till ett av den argentinska och över huvud taget latinamerikanska litteraturens klassiska verk, *Facundo*, ett idébroderi kring ett autentiskt levnadsöde, Juan Facundo Quirogas.

Quirogas var *gaucho*, representant för en livsstil på hästryggen och vid sidan av lagen, kringströvande och våldsam. Diktatorn Rosas byggde sin makt på gauchos, samlade dem omkring sig och nyttjade dem till blodiga värv. Peronisterna kom omsider att romantisera gauchon, att uppfatta honom som en fri ande, en nationell symbolgestalt att mobilisera mot utländskt inflytande och utländska intressen, en trotsigt oberoende. De kunde därvid åberopa ett annat litterärt 1800-talsverk än *Facundo*, ett verk som just heroiserade gauchon, José Hernandez versepos *Martín Fierro*.

Sarmiento å sin sida förknippade gauchon inte med frihet och oberoende utan med "barbari". Hans motbud i *Facundo* var "civilisation", en europeisk attityd, präglad av tolerans och i lag reglerade rättigheter, av handel och sofistikerad kultur.

4 Sarmientos gravmonument består av en pelare på vars topp en kondor breder ut sina vingar. En textruta precis under fågelns klor rymmer orden *civilización y barbarie*, vilket tillika är undertiteln till *Facundo*.

Borges har diktat också om Sarmiento och hans grav: "Varken marmor eller ära tynger honom./Vår påträngande retorik nöter inte/hans barska verklighet", skriver han. Och: "Han är den han är. Fosterlandets vittne,/som ser vår skändlighet och vår ära./Ljuset i Maj och Rosas' tyranni/och de andra fasorna och de hemliga dagarna/hos en nogräknad framtid." Och: "Hans envisa kärlek vill rädda oss."

5 Under presidenter som Mitre och Sarmiento kunde Argentina utvecklas till att mot 1800-talets slut vara ett av världens mest välmående länder, med en ekonomi som hörde till det bästa halvdussinnet eller dussinnet i världen. Nu, idag är det annorlunda. Om jag lämnar Recoleta-kyrkogården och i stället strövar längs en gata som Moreno inne i stadskärnan hör jag överallt män som viskar eller ropar "cambio", ivriga att byta bort pesos som snabbt förlorar i värde mot amerikanska dollar till en växelkurs långt bättre än den officiella. Vad har gått snett i peronismens Argentina? I Rosasbeundrarnas Argentina?

För att få ett svar går jag på visiter tillsammans med några kolleger. Först till Instituto de Investigaciones Jurídicas y Sociales Ambrosio L Gioja, tillhörigt Universidad de Buenos Aires. Gerardo

Scherlis tar emot i ett trångt rum med ålderdomliga möbler och porträtt på vägarna av vad jag antar är tidigare professorer, långt tidigare professorer. I taket finns tre lysrör, varav två fungerar och det tredje hela tiden blinkar. Rummet får därmed en atmosfär som hörde det hemma i Rainer Werner Fassbinders filmatisering av Alfred Döblins *Berlin Alexanderplatz*. Gerardo Scherlis kan inte låta bli att kommentera förhållandet: "Så är det i Argentina. Av tre saker är det alltid en som inte fungerar." Sedan fördjupar han sig i icke-fungerandet.

"Det politiska systemet är peroniserat", säger han. President Cristina Kirchners parti, som inte vill kallas "parti" utan "rörelse", har gjort sig till ett med staten. Det finns inga skarvar mellan parti och stat. Gerardo Scherlis anför ett exempel på vilka uttryck symbiosen kan ta sig: "Byggs det fem nya rum på universitetet,

så sätts det genast upp en banderoll i partifärgerna där det står att det är Cristina Kirchner som ser till att det blir gjort." Partiet i sig har, menar han, inte längre någon egentlig ideologi. Maktinnehav är målet. Partiet, som han själv föredrar att kalla "maskinen", har fört en politik som ömsom har varit fascistisk, ömsom socialistisk, ömsom nyliberal. "Maskinen" fungerar så att alla ska vara beroende av *en*. Men om presidenten inte förmår betjäna "maskinen", så byts presidenten ut. Dock kvarstår alltså peronismen. Försonande hos den reella enpartistaten, som Gerardo Scherlis uppfattar den, är att den bygger på klientelism snarare än på repression. Självtänkt kan han utan fruktan säga vad han säger till oss.

Frågor om statens ekonomiska hälsoläge viftar han undan: "Det är inte bra, men vi har sett sämre." Han åberopar egen tidigare men ändå tämligen färsk erfarenhet: "För drygt tio år sedan föll bruttonationalprodukten med 20 procent på ett år och arbetslösheten steg till 30 procent. Privata bankmedel blev frysta. Jag fick inte tillgång till mina bankkonton på åtta år."

6 Jorge Lanata tar emot i sitt hem på Avenida del Libertador. Han bor högt, på nittonde våningen, och kan förevisa en vidsträckt utsikt, närmast över en bangård, sedan en favela, så industibyggnader och ett hamnområde, där bortom Río de la Plata och på andra sidan floden, i fjärran, åtminstone skymten av Montevideo. Jorge Lanata kedjeröker. I bokhyllan bakom honom står inte böcker utan prisstatyetter i rad. Snart ska han resa till New York för att ta emot en Emmy Award, tv-världens motsvarighet till filmens Oscar.

Han är programledare i både radio och tv, tidigare tidningsman. Hans radioprogram har två miljoner lyssnare, och hans tv-program har fem miljoner tittare. Regeringen, berättar han, har tvingat det argentinska fotbollsförbundet att lägga tv-sända matcher mot hans eget program, vid samma tid som det, dock utan att lyckas minska antalet tittare hos honom. I sina radio- och tv-program ironiserar han över maktmissbruk och skämtar om maktthavare, men han granskar också statens högsta befattningshavare. Framförallt är han uppmärksam på korruption. Argentina har samlat på sig en ansevärd statsskuld. Men av penningflödet har åtskilligt runnit till privata bankkonton i Schweiz, säger han och berättar om en tjugouårig pojke som han kom i kontakt med, en tjugouårig pojke som hade två resväskor fulla med sedlar i valören 500 euro, en kurir åt den ytterssta makten.

Jorge Lanata är en mycket intensiv man. Både ord och saliv sprutar ur honom. Cristina Kirchner vill få tyst på honom och andra som

han. Hon har därför genomdrivit en lag mot "monopol" på medieområdet. I praktiken gäller lagen emellertid bara "monopol" som är kritiska mot regeringen. Sådana "monopol" har tvingats sälja delar av sina innehav.

7 Vår lilla krets söker sig vidare och hamnar hos ännu en befattningshavare vid Universidad de Buenos Aires, en makroekonom, professor Daniel Heymann, som visar sig vara en tidsenlig powerpointfantast. Han visar en försvarlig mängd diagram och kurvor och grafer och linjer och streck som far kors och tvärs. Ytterst verserat nämner han siffror och ännu fler siffror och ytterligare siffror. Men ingen enda gång samlar han sig till att presentera ett sammanhang, en räkna samband eller orsaksrelationer. All komplikation i smått, smått, smått förefaller göra något så trivialt som ett sammanhang alldeles omöjligt.

Vi gör en avstickare till Santiago för att få perspektiv och träffar en annan makroekonom och professor, en man med ett namn som kan ställa sig i vägen för honom själv, Rolf Lüders, nu 78 år gammal, en gång finansminister hos general Pinochet. Rolf Lüders är ingen powerpointfantast. Han tar en tuschpenna och ritar på fri hand en kurva på en vit tavla. Det är en jämförelse mellan Chiles bruttonationalprodukt per capita och USA:s från 1800-talets början till idag. Från 1810 till 1912 stiger linjen oavbrutet, gapet minskar. År 1912 är Chiles bruttonationalprodukt per capita 52 procent av USA:s. Men därefter tippas linjen nedåt istället, gapet ökar. År 1980 är Chiles bruttonationalprodukt per capita bara 17 procent av USA:s. Sedan stiger linjen igen, gapet minskar. År 2013 är Chiles bruttonationalprodukt per capita 38 procent av USA:s. Vid de båda linjer som stiger skriver Rolf Lüders "free market". Vid den linje som tippas nedåt skriver han istället "protectionism". Genast tycker jag mig ha förstått något.

Rolf Lüders på fri hand ritade kurva gäller förvisso Chile och inte Argentina men säger förmodligen något inte bara om Chile utan också om Argentina. Presidenten som Mitre och Sarmiento satsade på "free market", medan Juan Perón och de flesta peronister har satsat på "protectionism". Och i Argentina till skillnad från i Chile har ingen på allvar återknutit till det sena 1800-talets framgångsrecept och fått linjen att stiga igen. Den har istället fortsatt att tippa nedåt. Ja, jag vet, jag spekulerar. Men hypotesen ter sig stark.

8 Så var det det där med general Pinochet, som i spetsen för en militärjunta störtade president Allende den 11 september 1973. Vid tiden för de höga officerarnas maktövertagande var Chiles ekonomi i kaos. Bruttonationalprodukten hade sjunkit samman, och inflation var 500 procent. Generalerna, låt oss för enkelhets skull kalla dem så, hade att välja mellan att upprätta en kommandoekonomi av gängse diktatursnitt eller att genomföra marknadsekonomska reformer. Man fastnade omsider för det senare.

Rolf Lüders berättar om hur han blev finansminister i augusti 1982. General Pinochet kallade honom till sig och gav honom erbjudandet. Dialogen som följde blev ungefär denna:

- Vad förväntas jag göra?
- Det vet inte jag. Det är ni som vet vad ni ska göra.
- Men det kommer att vara ett stort politiskt pris förknippat med det.
- Bry er inte om det. Det politiska priset betalar jag.

Rolf Lüders blev finansminister och genomförde marknadsekonomska reformer, "free market" i stället för "protectionism".

Vore det då rätt att säga att Chiles ekonomiska framgångar under

senare decennier i någon mån kan tillskrivas general Pinochet? "Jag skulle inte uttrycka det så", säger Rolf Lüders: "Vi hade aldrig kunnat göra detta utan Pinochet. Ett annat faktum är att han var mycket brutal."

3 000 personer blev mördade i Chile i efterdyningarna av general Pinochets maktövertagande.

9 Borges, beundraren av Mitre och Sarmiento och belackaren av diktatorn Rosas och Juan Perón, misslyckades med att samtidigt hålla de två tankar i huvudet som Rolf Lüders såg som omöjliga att separera. Borges föll för den logik

som handlar om att göra sig till vän med fiendens fiende. När general Videla 1976 störtade Isabel Perón lät Borges sig bjudas på lunch av den nye ledaren. Efteråt förklarade han att juntan i Argentina bestod av gentlemän. Senare år 1976 reste han till Santiago i Chile, det

Chile där Sarmiento hade varit i exil under diktatorn Rosas regim och där Sarmiento då hade författat *Facundo*. I Santiago sammanträffade Borges med general Pinochet. Och ur dennes hand mottog han storkorset av Bernardo O'Higgins-orden.

10 Åter i Buenos Aires besöker vi Carlos Escudé, som en gång för åtskilliga år sedan blev doktorand vid Saint Antony's i Oxford men som disputerade vid Yale och som nu är historieprofessor i Buenos Aires. Carlos Escudés våning är förtrollande. Väggarne är täckta med inramade bilder: gravyrer, stick, illuminationer, tryck, Goya, Piranesi. I ett par glasskåp finns mestadels äldre indianska föremål: pipor, krukor, figurer. Här finns skåp och askar med intarsialläggningar och för mig okänt innehåll. I en

dekorerad vas står en samling promenadkäppar. På en tevagn ligger en snäcksamling. Golven är täckta med äkta mattor, som också delvis täcker varandra.

Carlos Escudé är inte beredd att säga någonting entydigt om Argentina eller om Argentinas historia. Han frossar i paradoxer. Så fort han försöker sig på en generalisering anför han något motstridigt och släpper fram ett bullrande skratt.

Visst är han bekymrad över att skatternas andel av bruttonationalprodukten har passerat 30 procent, och visst ogillar han inflationen och de statsskulder i dollar som aldrig verkar gå att undslippa. Men framförallt vill han fästa uppmärksamhet på kvaliteter i det argentinska samhället: tryggheten och vardagen. Risken för krig med andra nationer är obefintlig, utrymmet för välbefinnande tillräckligt, åtminstone för universitetsanställda. Han undrar: "Om du hade ett hus i London, ett i Berlin och ett i Buenos Aires för 100 år sedan, var är chansen störst att det finns kvar?" Och han säger och sveper med handen mot ett fönster ut mot en innerträdgård: "Hör ni fåglarna?" Vi både hör och ser dem. Han tillfogar: "Jag bor mellan två avenyer, men man hör ingen trafik." I Europa skulle han inte våga bo. Apropå framtiden där konstaterar han lakoniskt: "I see genocide." ✎

Citaten ur dikter kommer från Jorge Luis Borges: *Tigrarnas guld* (svensk översättning av Marina Torres och Artur Lundkvist; 1975).

Brev för nattduksbordet

Madame de Sévigné skrev på 1600-talet ett antal brev som nu hör till den franska litteraturens klassiker. Hon blandade högt och lågt på ett sätt som fortfarande är underhållande.

Av Carl Rudbeck

Fransmännen har något som de kallar *livre de chevet*, det vill säga ungefär huvudkuddebok. Alltså inte bara en bok som man tycker om utan också en som man sträcker sig efter när sömnen inte vill infinna sig. En bok där man kan börja och sluta läsningen lite varstans, där man både känner igen sig och hela tiden blir överraskad. André Gide hade som sin huvudkuddebok Gustave Flauberts brev, som för honom hade ersatt Bibeln i denna funktion. Gides egna dagböcker är för övrigt en idealisk sådan men det finns flera. Montaignes essäer är kanske i svåraste laget; jag skulle istället välja madame de Sévignés brev som en av de idealiska böckerna att fylla denna funktion. Man bläddrar fram och tillbaka, hittar alltid något nytt, en minnesvärd formulering, en spetsig kommentar till tidens dårskap, en stoisk formulering om alltings förgänglighet och osäkerhet. Och en hel massa prat om trivialiteter men dessa framförs vanligen med en sådan charm att man bara vill ha mer. Inte att undra på att dessa brev hörde till Marcells mormors och mors favoritlektyr i Prousts *På spaning efter den tid som flytt*.

Marie de Rabutin-Chantal föddes den 5 februari 1626 i en förnäm familj. Hon tillhörde därigenom redan från början *le grand siècle*, det stora seklets, stora generation: La Fontaine, Molière, Pascal, Bossuet föddes alla på 1620-talet.

Marie skulle förlora sin far innan hon fyllt två år. Hennes mor avled 1633. Hon blev alltså tidigt föräldralös men det hindrade henne inte från att ha vad som tycks ha varit en lycklig barndom. De minnesbilder av barndomen som dyker upp i breven skildrar vanligen dessa år i ljusa ordalag. När hon många år senare, vid 50 års ålder, återvänder till en av de platser där hon växte upp skriver hon: "Jag blev förtjust i att återse huset där jag tillbringade en vacker ungdom."

Vi vet ytterst lite om hur hennes liv gestaltade sig under hennes tonår. Men vi vet att hon hade turen att uppfostras av kloka släktingar som såg till att flickan fick något som liknar en utbildning. Hon lärde sig italienska men aldrig latin. Formellt kanske hennes utbildning lämnar en del i övrigt att önska men hon visades bland vuxna, tog tidigt del av deras konversation som en like. Samtal var alltid en viktig del av hennes liv och brev var just en form av samtal om än mellan frånvarande. Allt detta under en tid då kvinnors utbildning var eftersatt, något som också kloka samtida påpekade. Fénelon, en tidig förespråkare för kvinnors rätt till utbildning, skrev att den alltför ofta inskränkte sig till att lära dem sköta hushållet och att blint lyda sina män.

År 1644 gifter sig Marie de Rabutin med Henri de Sévigné i Saint-Gervais-kyrkan i Paris och blir nu la marquise de Sévigné även om det har påpekats att markistiteln till viss del är lånta fjädrar. »

Carl Rudbeck är fil dr i litteraturvetenskap. Hans senaste skrift är *Islam och liberalismen*.

Claude Lefebvres
porträtt av de Sévigné.
FOTO: CARNAVALET MUSEUM/
WIKIMEDIA COMMONS

I själva verket tycks familjen endast varit berättigad till en i dessa sammanhang närmast plebejisk och tarvlig barontitel; en sådan var inte mycket att ha i de kretsar där hon skulle komma att röra sig. I hennes bekantskapskrets vimlar det av grevar, markiser, hertigar, prinsar och prinsessor, och till och med en och annan kung och drottning. Bland de ganska få kritiska ord som sagts om madame de Sévigné hör att hon alltför lätt lät sig imponeras och förblindas av den fina världen; hon var kanske något av en snobb men det var hon inte ensam om.

Två år efter det att hon gift sig fick hon en dotter Françoise-Marguerite, den framtida grevinnan de Grignan, som skulle bli hennes viktigaste korrespondent. År 1648 fick hon sonen Charles.

Det visade sig snart att hennes man var en bråkstake som levde ett vidlyftigt, utsvävande liv med flera älskarinnor, bland andra den ryktbara Ninon de Lenclos – som pikant nog också skulle bli en av sonen Charles älskarinnor. ”Hon är farlig – den där Ninon”, skrev madame de Sévigné till sin dotter. Det var dock inte Ninon som skulle smitta Charles med syfilis – den åkomman fick han av hertiginnan de Villeroy. Fint ska det vara även när det handlar om det som en gång i tiden kallades skamliga sjukdomar – som dock inte verkar ha varit så skamliga på 1600-talet. Madame de Sévigné skrev öppet och ganska detaljerat om Charles sjukdom och den smärtsamma behandling han var tvungen att genomgå.

Hennes make Henri levde ett våldsamt liv. Han dog 1651 i sviterna av en duell. Madame de Sévigné var 25 år, mor till två små barn och nu änka. Lamartine skrev att hon från den dagen ”lade sitt hjärta i en svepning”, samtida beskrev henne som otröstlig. Hon hatade den man som hade arrangerat duellen, och hat var annars ingen känsla som låg för henne.

Den djupa, hjärtskärande sorgen gick väl över med tiden men Lamartines beskrivning är ändå riktig. Hon gifte aldrig om sig, tycks inte ha haft några affärer utan levde som rik änka. Hon saknade inte beundrare och det bland tidens mest framstående. Madame de Sévigné avvisade vänligt men bestämt alla propåer men hon gjorde det uppenbarligen med stor takt. Hennes kusin Roger de Bussy-Rabutin (efter madame de Grignan den viktigaste bland hennes korrespondenter) skrev till henne: ”I hela kungariket är det knappast någon annan än ni som kan förmå sina älskare att nöja sig med vänskap... jag är övertygad om att det vill till en kvinna med extraordinära egenskaper för att se till att en misshandlad älskares sorg och vrede inte får honom att bryskt bryta.”

Istället kom hon att rikta all sin kärlek mot sin dotter madame de Grignan och det ska eftervärlden vara tacksam för. Det är till dottern

”I samma brev kan hon pladdra om vädret för att i nästa stycke med hetta hävda att krig är en stor dumhet och med passion önska dess slut.”

hon ställer flertalet av sina brev och eftersom de ofta levde åtskilda – madame de Grignans familj hade sitt slott i södra Frankrike – blev det med tiden ganska många. Det var på flera vis en kvävande kärlek; de Sévigné verkar aldrig riktigt ha kunnat förlika sig med tanken att monsieur de Grignan var viktigare i dotterns liv än vad hon själv var. Här finns ett slags svartsjuka som kommer fram varje gång madame de Grignan föredrar att hellre tillbringa sin tid med sin man och sina barn än med sin mor.

Det går knappast att sammanfatta de Sévignés brev; varje försök skulle bli missvisande och få den som inte läste henne att undra varför man alls ska bry sig. Här finns ingen röd tråd, knappast någon ideologi eller filosofi. Madame de Sévigné var i mångt och mycket en ganska konventionell aristokratisk konservativ katolik. De som våldsamt protesterade mot överheten, och ute i provinsen grodde ett missnöje som ofta tog sig våldsamma uttryck,

förtjänade att hängas. Från Bretagne skriver hon: ”Man har tagit sextio borgare; i morgon börjar bestraffningarna. Denna provins är ett bra exempel för andra och speciellt för att respektera de styrande, att inte förolämpa dem och att inte kasta stenar i deras trädgårdar.” Hon tog sin tids strikt skiktade klass-samhälle som en självklarhet. De som vågade ifrågasätta eller till och med utmana det förtjänade stränga straff. Madame de Sévigné var varken liberal eller humanist i vår mening. Hon var ett barn av sin tid som accepterade dess förhärskande tankar.

När Ludvig XIV återkallade ediktet i Nantes skrev hon till Bussy-Rabutin ”Ni har väl sett ediktet genom vilket kungen har återkallat ediktet i Nantes... ingen kung har någonsin gjort något mera minnesvärt.” Bussy-Rabutin kunde inte annat än instämma: det var rätt och riktigt att förstöra livet för hugenotterna. Tolerans var inget värde som stod särskilt högt på den aristokratiska dagordningen.

Dessa stora händelser behandlas på samma plan som de små. I samma brev kan hon pladdra om vädret för att i nästa stycke med hetta hävda att krig är en stor dumhet och med passion önska dess slut. I och för sig inte så konstigt eftersom hon levde i de aristokratiska kretsar där en karriär som militär var vanlig; både hennes man och son hade slagit in på just den banan. Och det var ofta förenat med livsfara. Gång efter annan tvingas hon berätta att en vän, en bekant, maken till en vän eller bekant, stupat i fält. Riktig chockad blir hon 1675 när den store fältherren Turenne stupar. Det får den ännu inte femtio fyllda markisinnan att fundera: ”Men det som gör mig arg är att man inget gör och dagarna bara går och vårt stackars liv består av dessa dagar och man åldras och man dör. Jag tycker det är dåligt. Jag finner livet alltför kort. Vi har knappt lagt ungdomen bakom oss förrän vi är gamla.”

Sort och smått blandas till synes osystematiskt i dessa brev. Det enda konstanta är hennes kärlek till Françoise-Marguerite. Allt som kan störa deras relation, inklusive barnbarn, blir till ett slags hot. Hon varnar sin dotter för alltför många havandeskap – sådana bara förstör ungdom, skönhet och hälsa. Men det var väl inte bara fåfänga som låg bakom dessa tankar. Flera av breven berättar om kvinnor som dör i barnsäng och barn som dör i späda ålder.

Madame de Sévignés brev.

*”Under läsningens gång blir hon till
ens vän som man snart tycker sig
känna personligen.”*

”Glädjen är ert sanna själstillstånd och sorgen mer främmande för er än för någon annan”, så beskrevs hon av ingen mindre än madame de Lafayette, författare till *La princesse de Clèves* och nära vän och avlägsen släkting (madame de Lafayettes mor ingick sitt andra äktenskap med madame de Sévigné’s makes farbror – den franska aristokratin var en liten, sluten värld). Madame de Lafayette beskriver fint den röst vi hör i breven och den människa vi föreställer oss.

Madame de Sévigné umgicks i de finaste kretsar, till och med vid hovet. Hon tycktes vara lika mån om att hennes barn skulle förekomma där som att själv få göra det. Men det verkar som om hennes dotter var mer intresserad av Descartes än av Ludvig XIV.

Visst var madame de Sévigné mån om sitt anseende och tog sin aristokratiska ställning som självklar – någon kritik av samhällets strukturer finns som sagt inte här och det kunde vara farligt att ha vänner alltför nära kungen. När Fouquet föll fruktade hon att brev till honom skulle kunna skada henne.

Madame de Sévigné var, för att använda ett i högsta grad anakronistiskt ord, i viss mån en intellektuell men framförallt en intelligent kvinna. (Dessa två egenskaper går ju inte alltid hand i hand – det finns ganska gott om korkade intellektuella.)

Till sin dotter skriver hon att det nu, i juni 1675, har regnat åtta dagar i streck och att livet är förfärligt: ”Vi läser. Det är det som gör livet uthärdligt.” Hon umgicks gärna i Paris litterära kretsar, som ofta överlappade med de aristokratiska. Hon var vän med La Fontaine – han med fablerna – som tillägnade en del sitt verk till henne. Hon var också en av de första att uppskatta *La Princesse de Clèves* men signifikativt nog utan att någonsin nämna namnet på författaren. Kanske för att hon ville bespara sin vän Madame de Lafayette obehaget att stå som författare – det anstod inte riktigt för en fin dam att skriva romaner. Eller för att man misstänkte att romanen var ett samarbete mellan madame de Lafayette och La Rochefoucauld – han med maximerna.

Ganska tidigt – i alla fall med våra ögon sett, vi som så förmått anser oss ha rätt till ett långt liv – infinner sig en lätt elegisk ton i hennes brev, en ton som skulle bli starkare under de sista tjugo åren av hennes liv. I juli 1670 skriver hon, vid 45 års ålder till Bussy-Rabutin: ”Jag har gott rykte. Mina vänner tycker om mig; de andra vet knappast att jag finns till. Jag är inte längre vare sig ung eller vacker. Jag är nästan mormor; det är ett tillstånd där man knappast längre är föremål för förtal. När man nått så långt kan man stoltsera med att ha lyckats i livet.”

Redan vid denna tid börjar de stora existentiella frågorna tränga sig på. I ett brev med vad Roger Duchêne, som givit ut vad som säkert kommer att förbli den definitiva utgåvan av korrespondensen, kallar pascalska tonfall skriver hon: ”Du frågar mig, mitt kära barn, om jag fortfarande älskar livet. Jag tillstår att jag finner sorgerna smärtsamma. Men döden ger mig ännu mer avsmak. Jag befinner mig i ett projekt som överväldigar och förvirrar mig, mitt liv började utan mitt samtycke. Jag måste lämna det; det stör mig. Och hur kommer jag att lämna det? Var? Genom vilken dörr? När kommer det att ske? [...] Kommer jag att behöva utstå tusen och åter tusen smärtor som gör att jag dör i förtvivlad? [...] Vad kan jag hoppas? Är jag värdig paradiset? Är jag värdig helvetet? Vilket val!” Ett par rader senare i samma brev talar hon med ringa uppskattning om Racine som i hennes ögon aldrig kunde mäta sig med

Corneille, för att i samma brev fortsätta med visa föga medkänsla för att dottern hade dålig tillgång till smör. Hon hade ju en fin matolja och utmärkt fisk!

Alltså viktigt och trivialt, högt och lågt, i nästan samma andetag. Här ligger en del av charmen med dessa brev som tidigt fick rykte om sig att vara värda att läsa också av vilt främmande personer; redan 1725 kom den första piratupplagan av breven. Idag läser man dem så att säga över axeln på madame de Grignan, madame de Lafayette eller Bussy-Rabutin och tar del av tidens skvaller. Hennes vardagliga glädjeämnen och bekymmer; trots att hon och de flesta av hennes vänner tycktes ha slott lite överallt så hade de också ofta stora ekonomiska problem som flitigt diskuteras. ”Trots sitt fina rykte är Bretagne förfärligt [...] Jag träffar bara människor som är skyldiga mig pengar och som inte har bröd, som sover på halm och som gråter.” Det hindrade henne dock aldrig från att själv leva ett ganska storslaget liv, hon bodde från 1677 i det magnifika Hotel Carnavalet i Paris Maraiskvarter som då hörde till stadens förnämsta och som idag åter är det.

Tiden går och hon förlorar sina vänner. La Rochefoucauld, Bussy-Rabutin, madame de Lafayette dör. Hennes världsbild blir med åren mörkare. Hon läser religiös litteratur, inte minst Augustinus som både direkt och via jansenisterna kom att spela en betydande roll för henne. Det är bara Gud som kan förstå och förklara, vi människor kan inte annat än att underkasta oss ödet. Och det gör man bäst i Paris.

Det kan inte bli tal om, skriver madame de Lafayette till de Sévigné i oktober 1689, att ”ni till vilket pris som helst tillbringar vintern i Bretagne. Ni är gammal.” Landsbygden är tråkig, den kommer att göra henne tung till sinnes, ge henne katarrer och andra obehagliga åkommor. En månad senare kommenterar de Sévigné dessa ord i ett brev till sin dotter. Även om hon inte känner sig gammal så vill hon inte fortsätta på en väg av krämpor, sviktande minne och allt fulare utseende. Hon såg klart vad som väntade henne även om hon tycks ha funnit de Lafayettes konstaterande ganska brutalt.

Hon lever i sin kristna tro fram till slutet då några av hennes brev får närmast stoiska övertoner. Ett år innan hon dör skriver hon: ”Jag dör utan kontanter men också utan skulder; det är allt jag ber Gud om och det är tillräckligt för en kristen.”

Ska man idag läsa madame de Sévigné och i så fall hur? Vad har en så kallad modern människa för utbyte av att läsa en massa brev av aristokratisk dam som nu har varit död i mer än tre hundra år? Man kan anföra flera skäl. Det första och viktigaste är väl att de är underhållande. Här finns i övermått den *plaisir du texte* som Roland Barthes talade om. Men hennes brev lär oss också något om *la condition humaine*. Människans villkor visar sig, föga förvånande, vara ganska likartade genom seklerna: det handlar om kärlek och pengar, vänskap och frendskap, glädje och sorg, åldrande, sjukdom och död. Livet består av allt detta men också av en massa ganska trevliga banaliteter. Alla dessa ämnen avhandlas i breven och vanligen med lätt hand och elegant penna, man tycker sig ofta kunna ana ett leende på markisinnans läppar. Under läsningens gång blir hon till ens vän som man snart tycker sig känna personligen.

Den samlade upplagan består av tre bastanta band. Men det finns rätt gott om urval som ger en bra bild av hennes oförlikneliga brev. Hon är ingen svår författare men ändå krävs det kommentarer till breven, eftersom de är fulla av referenser till tidens stora och små tilldragelser.

Jag läser just att en annan stor fransk författare, Marguerite Duras, krävde whisky när sömnen inte vill infinna sig. Till det kan man väl bara säga ”whatever gets you through the night”. Än så länge har det för mig räckt att bläddra i markisinnans brev. De är inte bara perfekta för sömnlösa timmar. Det är också både billigare och hälsosammare än whisky, även om jag gärna vill tillägga att det ena goda inte behöver utesluta det andra. ✨

SAGOR

Mumintrollets väg till mognad

Tove Jansson skulle i år ha fyllt 100. Hennes böcker om Muminvärlden blev med åren mer psykologiskt komplicerade, skriver **Ellinor Skagegård**.

”TILL SLUT KOM de fram till en liten dal som var vackrare än något de sett tidigare på dagen. Och där, mitt på ången, stod ett hus som nästan liknade en kakelugn, mycket fint och målat med blå färg.”

Så ser Mumindalen ut, som den första gången beskrivs av Tove Jansson under andra världskriget. Från *Småtrollen och den stora översvämningen* som gavs ut 1945, till *Sent i november* från 1970 hinner Muminvärlden genomgå ett antal förändringar. Från sommar till vinter, från barnets äventyrsberättelse till den vuxnes utvecklingsroman, från yttre till inre hotbilder. Den röda tråden är mörkret och rädslan, och tryggheten som alltid finns där i beredskap men tar sig olika uttryck allteftersom vi blir äldre.

I denna första bok är Mumintrollet, hans mamma och Sniff, som här kallas ”det lilla djuret”, ute på en vandring för att leta efter en trygg och varm plats för bobygge innan vintern kommer. Pappan har rest bort med hatifnattarna och ingen vet var han har tagit vägen. Under den lilla familjens färd flyr de undan en stor översvämning, som likt Bibelns syndaflod hotar att förgöra hela världen. Längs vägen stöter de på varelser på flykt, hemlösa och rädda.

Det fanns naturligtvis en aktuell bakgrund till detta: Finland hade blivit angripet av Sovjetunionen 1939 och förlorat en del av sitt territorium. Men den underbara dalen ter sig som ett barns tröstande önskedröm i misären snarare än en trolig verklighet.

Berättelsen om översvämningen både börjar och slutar med att mamman tar sitt Mumintroll vid tassen, och det är hennes stabila moderlighet som gör att tillvaron ändå inte känns så hotfull. Hon finns ständigt där med ett lugnande och tröstande ord.

I NÄSTA BOK fortsatte Jansson med katastrofematiken. Under en period som ung studerade hon Bibeln med stort engagemang, och hennes fascination märks särskilt mycket i *Kometen kommer* (1946). Apokalypsen är nära och föregås av bibliska gräshoppsvärmar och uttorkade havsbottnar. Världen, och Mumintrollen, har klarat sig undan en översvämning, men hur ska de handskas med en rödglödgad komet? De satiriska inslagen, som ökat betydligt gentemot den förra boken, skapar samtidigt distans:

”Stör mig inte, sa Bisamrättan. Spring och lek! Lek så länge du får leka. Vi kan ändå inte göra någonting åt saken så det är lika bra att ta det filosofiskt.

Vilken sak? skrek trollet.

Jordens undergång förstås, förklarade Bisamrättan lugnt.”

Samtidigt ligger han i hängmattan och läser *Västerlandets undergång* av Oswald Spengler. Hans nyktra sätt att se på saken skänker situationen en viss

absurditet. Detsamma gör vetenskapsmännen:

”Enligt mina beräkningar borde den (kometen) tänga jorden den sjunde augusti klockan 8.42 på kvällen. Möjligen 4 sekunder senare, svarade professorn.

Muminmamman går fullständigt in i väggen och inget finns där som kan utgöra den trygga basen. Mumintrollet kommer in i något slags pubertet och den enda som inte förändras är den envisa Lilla My.

Karlfeldt får nytt liv

64 Johan Stenström minns en Nobelpristagare

Chatterton bortom myten

66 Margareta Melén är skeptisk

Fångad av sin spegelbild

68 Torsten Rönnerstrand om Lars Norén

Champagne eller ricinolja

70 Mattias Severin om naturvetenskapens värde

Krönika

71 MarieLouise Samuelsson om hur högskolorna kommer undan

I korthet

71 Peter Landelius läser om första världskriget

Och vad händer då? frågade Sniff.

Vad som händer? sa professorn. Det har jag inte hunnit tänka på. Men jag ska skriva upp händelseförloppet mycket noga.”

Men framförallt är det hos familjen som tröst och trygghet kan fås. Trots att kometen hotar att förgöra hela jorden är Mumintrölet fullständigt övertygad om att inget finns som inte hans föräldrar kan rätta till. Han har fortfarande ett barns inställning till världens farligheter: ”Kometen och kometen, utbrast Mumintrölet. Den ordnar nog mamma och pappa bara vi kommer hem.”

I OCH MED *Trollvinter* (1957) genomgår Muminvärlden slutligen en förändring. Kriget är över sedan länge och Tove Jansson har tröttnat på den eviga sommaren och Muminhusets idylliska veranda. Hon överger de naturbaserade katastroferna, vänder sig inåt och utforskar de problem som gömmer sig där. I *Trollvinter* vaknar Mumin-

trollet upp ur sin vintersömn och upptäcker att han är alldeles ensam. Muminmamman går inte att väcka och den så bekanta världen ser helt annorlunda ut under snötäcket. Trygghet och hjälp finner han alltså inte som brukligt hos mamman utan i stället hos Too-ticki, den godmodiga figuren som bor i familjens båthus under vintrarna. Hon tvingar honom att se saker på nya sätt och det börjar smyga sig in en smula vuxenhet hos Mumintrölet. Han är visserligen rädd och tyr sig till Too-ticki, men hon får honom att börja utveckla en egen identitet, vilket gör honom osäker på sina invanda föreställningar.

Mumintrölets starka beroende av sin mamma diskuteras bland annat i Agneta Rehal-Johanssons avhandling *Den lömska barnboksförfattaren*. I en recension av nämnda avhandling konstaterar Lena Kåreland att *Trollvinter* på många sätt innebär en ny fas i Muminberättelserna. Boken kan läsas som ”en studie i att bli vuxen”.

ETT GENOMGÅENDE TEMA i Muminsviten är familjens splittring och återförening. Från början är familjen tryggheten och det är yttre faktorer som gör att de inte kan vara tillsammans. I senare böcker ligger orsaken till splittringen snarare på det psykologiska planet, i form av identitetssökande, frigörelse och personliga kriser. Detta tema utvecklas särskilt i *Pappan och havet* (1965). Muminpappan är deprimerad och tar med sig hela familjen för att bosätta sig på en liten ö mitt ute i havet. Han längtar efter att få göra något viktigt och hans familj, som ju älskar honom, låter honom hållas och ger därmed upp sig själv.

DETTA ÄR DEN ENDA bok där Tove Jansson lämnar läsaren vind för våg. Muminmamman går fullständigt in i väggen och inget finns där som kan utgöra den trygga basen. Mumintrölet kommer in i något slags pubertet och den enda som inte förändras är den envisa Lilla My. Ebba >>

Tove Jansson med sina troll.

FOTO: KENNETH JONASSON/T T NYHETSBYRÅN

Witt-Brattström har konstaterat att det är först nu som det börjar handla om en vanlig familj med problem: "självupptagen pappa, otillfredsställd mamma, sig frigörande tonårsson och problematisk, i detta fall adopterad, dotter (My)".

I seriens sista bok, *Sent i november* (1970), är Muminfamiljen fortfarande på ön och varelsena som är kvar i dalen försöker på olika sätt fylla tomheten efter dem. Homsan Toft upprepar berättelsen om den lyckliga familjen för sig själv varje gång han ska sova och dagdrömmar om att komma till huset och bli varmt mottagen. Så småningom börjar Mumindalens varelser flytta in i huset och återskapa sin bild av den lyckliga familjen. Först uppstår konflikter eftersom inget längre är lika trevligt som det brukade vara. Men en efter en börjar de till slut förstå att allt inte var perfekt ens när familjen fanns bland dem. På olika sätt hittar de så småningom sin egen mening med tillvaron.

Liksom Mumintrötlet behandlas läsaren som ett barn i de första böckerna. Senare tvingas vi växa upp och se att det kanske trots allt aldrig fanns några enkla svar. Problem finns kvar även utan kometer och världskrig.

I år skulle Tove Jansson ha fyllt 100 år. Många artiklar skrivs under detta jubileumsår, såsom sig bör om en älskad författare. En stor vikt har fästs vid hennes omtalade Mumintrötthet och hennes längtan bort från trollen som gjorde henne känd. Hennes böcker om Mumindalen läses ofta utifrån hennes egen livsberättelse, förebilder till olika karaktärer och scener hittas i verkliga personer och händelser. Men kanske är det att ge verket en alltför snäv ram, framförallt är det en allmänmänsklig berättelse om livets förändringsprocess.

Liksom Mumintrötlet behandlas läsaren som ett barn i de första böckerna. Senare tvingas vi växa upp och se att det kanske trots allt aldrig fanns några enkla svar. Problem finns kvar även utan kometer och världskrig. En öm moder kan inte rädda oss, vi måste likt homsan Toft hitta vår egen utväg. Tove Jansson lär oss att tryggheten står att finna inom oss själva. ✨

LITTERATURHISTORIA

Karlfeldt får nytt liv

I år är det 150 år sedan Erik Axel Karlfeldt föddes. Stina Otterberg har därför gett ut en bok om skalden. Om detta skriver **Johan Stenström**.

ETTHUNDRAFEMTIO ÅR har gått sedan Erik Axel Karlfeldt föddes på Tolvmansgården i Karlbo i Folkärna socken, numera Avesta kommun. Detta är Bergslagen, området för brytning och smältning av malmer. "Järnbäraland", som den medeltida benämningen löd. Med sin högt drivna språkkänsla tog Karlfeldt till sig det ordet och gav det en hemhörighet i poesin. Dikten "Fäderna" står som inledning till debutsamlingen *Vildmarks- och kärleksvisor* (1895).

*Ja, här i det gamla Järnbäraland
de bröto åker på älvens strand
och malm ur gruvan bredvid.
De kände ej träljänst, förstodo ej krus,
de sutto som drottare i eget hus.*

Medvetenheten om den bjudande kraften i släktled och hävd kommer till uttryck i dikten. Vördnad för alla dem som har gått före, som har levt ett enkelt liv, arbetat hårt och värnat sin frihet – det är budskapet. Diktaren själv räknade anor tillbaka till 1600-talet i detta Järnbäraland.

Placeringen allra först i diktsamlingen gör "Fäderna" till en dikt av särskild betydelse. I kondenserad form blickar den bakåt över århundraden men uttrycker samtidigt en medvetenhet om att det är nya tider: "Nu fångar jag toner ur sommar och höst/och ger dem visans lekande röst;/Låt gå, det är också ett värv." Men diktandets lek väger lätt i jämförelse med fädernas tunga slit.

När "Fäderna" skrevs stod man på tröskeln till ett nytt århundrade. Förväntningarna om utveckling och förändringar var stora. Men den avgörande omvandlingen av samhället hade påbörjats redan på 1860-talet – Karlfeldts födelsedecennium – med avskaffandet av ståndsriksdagen, med byggandet av stambanor, med begynnande industrialisering och urbanisering.

I likhet med de andra diktarna i 90-talsgenerationen vill Karlfeldt bevara det som höll på att försvinna. Han gör sig till språkrör för det kollektiva minnet. Privat hade han – "halvt nödd, halvt villig" – varit tvungen att bryta släktkedjan av bergsmän. Karlfeldts egen väg från fädernas värv till en lärartjänst i Djursholm gick via studentexamen och studier i Uppsala, en utvecklingsgång som svarade mot de krav som samhällsutvecklingen och den nya tiden ställde. Och snart skulle framgångarna för hans del komma allt tätare: nya diktsamlingar som motogs med beundran och beröm, inval i Svenska Akademien, posten som ständigt sekreterare och slutligen det postuma Nobelpriset.

Med en titel som för tankarna till Gabriella Pilchers långfilmsdebut har litteraturvetaren och kulturjournalisten Stina Otterberg i samarbete med Karlfeldtsamfundet gett ut *Älska, dricka, sjunga, leva, dö*. En essä om Erik Axel Karlfeldt. Som bokverk betraktat är det både okonventionellt och vackert. Det består av tre delar: Stina Otterbergs essä, ett urval dikter samt ett antal bilder hämtade ur det Karlfeldtska familjealbumet.

DIKTEN "SUB LUNA" ingår i Karlfeldts sista diktsamling *Hösthorn* (1927). Det är en av hans mest kända och den har sedan den publicerades tagits med i praktiskt taget varje antologi med svensk poesi. Med de fem stroforna i denna dikt som strukturerande faktor har Stina Otterberg delat in sin essä i fem kapitel. Jordelivet – det vill säga det som sker under månen, *sub luna* – återges i förtätat förlopp: älska, dricka, sjunga, leva, dö. Detta är essensen i existensen.

Med denna utgångspunkt rör sig Stina Otterberg tämligen fritt inom Karlfeldts diktning, gör nedslag här och var, följer en linje för att snart ta upp en annan,

Skalden vid skrivbordet.

FOTO: TT/NYHETSBYRÅN

åberopar vad som tidigare har skrivits och sagts, gör biografiska utvecklingar. Det är ett genidrag att följa tematiken i Karlfeldts egen dikt och det livsförlopp som finns inskrivet där.

Med friska ögon betraktar Stina Otterberg Karlfeldts samlade dikter. Hon representerar en helt annan generation än de Karlfeldtkännare som under årtionden gav sin bild av skaldens liv och diktning. Perspektiven är nya och oväntade. Hon skriver rappt och samtidigt elegant och hon sätter in dikterna i överraskande, ibland anakronistiska sammanhang.

I Karlfeldtsamfundets skriftserie ingår en volym med titeln *Karlfeldt i musiken* (1986). Här kvantifieras Karlfeldts popularitet bland tonsättarna. Redaktören Arne Bergstrand kunde den gången förteckna uppemot 800 melodier till Karlfeldtdikter. Otterberg åberopar litteraturforskaren och musikkännaren Ola Nordenfors uppgift att denna siffra numera måste vara alldeles för låg eftersom nya tonsättningar ständigt tillkommer. Stina Otterberg ger prov på en betydande musikalitet och tillför något nytt när hon avlyssnar olika kompositörers sätt att ge musikaliskt liv åt dikten. Den inneboende musikaliteten i Karlfeldts dikter har naturligtvis utgjort den primära lockelsen för tonsättarna: assonanserna

och allitterationerna, de fängslande och främmande orden, de rytmiska perioderna, den medvetet placerade pulsen. Hon berör Sven-Eric Johanssons "Psaltare och lyra", "en pärla bland tonsättningar för blandad kör". Och när hon behandlar Knut Håkansson's "Brusala" engageras man som läsare av hennes sakliga analys och starka inlevelse. Håkansson satte musik till denna dikt under en sömnlös natt ett par månader före sin död.

URVALET FOTOGRAFIERUPPVISAROLIKASKEDENI Karlfeldts liv. Här finns 1800-talets typiska ovalbilder med porträtt av föräldrarna och av den unge Erik Axel, och en bild på den ståtliga Tolvmansgården, barndomshemmet som familjen fick lämna efter faderns förödmjukande konkurs. Mer levande framstår sommarbilderna på diktaren i kretsen av sina barn och hustrun Gerda. Första barnet föddes 1903 men det skulle dröja ända till 1916 innan Karlfeldt legitimerade förhållandet och gifte sig med den kvinna som vid det laget hade fött honom tre barn.

En av bilderna har tagits på en utflykt med det parodiska ordenssällskapet SHT som Karlfeldt kom med i under studieåren i Uppsala. Här hade allvarsmannen Carl David af Wirsén varit stormästare i

två perioder, den man som så småningom skulle bereda väg för Karlfeldt in i Svenska Akademien. Utomhusbilder från familjens gård Sångs i byn Sjugare mellan Leksand och Rättvik, där man bodde sommartid och under storhelger. De avlöses av interiörbilder från Stockholmsadressen på Östermalmsgatan. Till sist kommer en svit fotografier från Karlfeldts begravning 1931. Det var ett statsmannalikt evenemang med procession genom Stockholm med Uppsalastudenternas fanborg och hundratals frackskörtar som fladdrade i vinden.

FÖRILLUSTRATIONEROCHGRAFISKFORMGIVNING har Lukas Möllersten svarat. Han har gjort sitt arbete till en lek med jugend och nationalromantik. Man lägger först märke till omslagets linnepärm, dess dekorativa fullmåne mot vilken några trädgrenar avtecknar sig. Texten som anger författare och titel på boken formar sig till ett litet konstverk i sig. Kapitelvinjetter och dekorativa detaljer har färg och form som anspelar på folklig konst.

Älska, dricka, sjunga, leva, dö är ett vackert exempel på att Erik Axel Karlfeldt fortfarande har något att säga. Men det fordras en uttolkare och förmedlare som Stina Otterberg, som kan lyfta dikterna över tidevarv och generationer. ✿

Henry Wallis målning
av Chatterton.
FOTO: TATE

LITTERATURHISTORIA

Chatterton bortom

Den kult som finns kring poeten Thomas Chatterton beror på att han skall ha begått självmord. Det gjorde han emellertid inte, menar **Margareta Melén**.

DEN BRITTSKE POETEN Thomas Chatterton (1752–1770), såväl romantiska rebellers som nutida rockrebellers kultpoet framför andra, är mest berömd för att han enligt den etablerade versionen av hans förtidiga död skall ha tagit sitt liv vid sjutton års ålder. Och den romantiska myten om den ensamme, olycklige, utsultne och geniale pojkoopeten är onekligen fängslande.

För Coleridge och Wordsworth, lik-

som något senare för Shelley och Keats var Chatterton en själsfrände och gudabenådad inspiratör, av Wordsworth dubbad till *the marvellous boy*, den makalöse pojken, i dikten "Resolution and Independence" från 1807. Ännu lite senare skulle Chatterton pekas ut som den engelska romantikens grundare av Dante Gabriel Rossetti, Robert Browning och Oscar Wilde.

Längre fram i tiden skulle pop- och rock-

världens artister och låtskrivare anamma myten. År 1967 spelade Serge Gainsbourg in en låt där Chatterton innehar hedersplatsen i en uppräknning av berömda självmord genom historien, och han har också fått ge namn åt låten. Under millenniets första decennium har rockbandet Babyshambles frontfigur Pete Doherty på olika sätt gett uttryck för sitt intresse för Chatterton-gestalten. Så är omslagsillustrationen till

myten

bandets andra album *Shotter's Nation* från 2007 baserad på Henry Wallis prerafaelitiskt inspirerade kulturmålning *The Death of Chatterton*. Även Dohertys solodebut ett par år senare bär spår av denna fascination. Den senaste i raden av unga låtskrivare som hängett sig åt myten är Robert James Selby vars fans vallfärdar till Chattertons grav på grund av hans "Ballad of Thomas Chatterton" från 2012, vilket är något av ett mirakel bara det, då Chattertons sista viloplats faktiskt aldrig har återfunnits [...] Av de oräkneliga konstnärer, författare och artister som trollbundits av Chattertons korta och mytomspunna existens under de snart

250 år som förflutit sedan hans död är Peter Ackroyd ganska ensam om att ta upp de biografiska frågorna i sin Chattertonroman från 1987.

Vad vet vi då säkert om Thomas Chatterton? Han föddes 1752 i Bristol – enligt samtida vittnesmål en tidig industriell helveteshäla – som son till en skolmästare och kantor vid medeltidsdomen Saint Mary Redcliffe i vars mäktiga skugga han växte upp. Fadern dog innan Thomas föddes, och lämnade inte mycket annat i arv än sin musikalitet och sitt antikvariska intresse. Det senare materialiserat i ett par träkistor fyllda med diverse dokument från medeltiden. Det var på sitt sätt ett betydande arv som med tiden skulle leda till sonens tveeggade berömmelse som bluffmakare och avgudad pojkoopet. Det var nämligen med utgångspunkt i dessa arkivalier som Chatterton junior skapade en imaginär medeltida värld med prästen, poeten och fornforskaren Thomas Rowley som centralgestalt. Det var ett gigantiskt företag i vars mitt Saint Mary Redcliffe reste sig med sin trubbiga spira som den dominerande inspirationskällan, ett gotiskt poem i sten som för Chatterton representerade de högre värden som Bristols profithungriga elit hade förkastat. En beundrande kamrat har vittnat om sina strövtåg med Chatterton i katedralens grannskap, inte så litet påminnande om två andra tonårskompisar på andra sidan Kanalen, Rimbaud och hans bästa vän Delahaye, som något hundratal år senare skulle dra ut på långa vandringar då de rökte och deklamerade vers för varandra.

CHATTERTONS VÄN berättar att det fanns en speciell plats där denne brukade slänga sig ner på marken med blicken fäst på den magnifika kyrkobyggnaden. Vid sådana tillfällen brukade han befinna sig i trance, helt uppslukad av sin medeltida värld, där Thomas Rowley härskade i kraft av sin genialiska mångsidighet.

Det var bara det att Rowley och hans värld var en ren, om än sällsynt trovärdig, fantasiprodukt. Mer än en gång hade Chatterton överraskat sin mor med att använda pergamentmanuskripten i faderns efterlämnade kistor som mönsterpapper för sin sömnadsverksamhet och som omslagspapper till böcker. Han räddade vad han kunde och skrev eller tillverkade med stöd av dessa rester inte bara Rowleys hela oeuvre med poem, skådespel, litterära brev, arktekoniska och antikvariska rapporter, utan också en anseelig mängd bakgrundsmaterial – affärshandlingar, räkenskaper, forskningsnoteringar, stamträd, heraldik, kartor, korrespondens, sällskapsvers. Chatterton lyckades snärja två lokala amatörhistoriker och till och med för en tid den berömde antiksvärmaren Horace Walpole, författare till den klassiska gotiska skräckromanen

Borgen i Otranto från 1764. Men efter att ha tillkallat två experter som avslöjade Chattertons manuskript som förfälskningar, drog Walpole snabbt tillbaka sitt erbjudande om publicering. Förkrossad och vanärad flydde Chatterton till London där han dog för egen hand bara fyra månader efter sin ankomst till huvudstaden. Det är i alla fall vad uppslagsböcker och handböcker i litteraturhistoria vill få oss att tro.

Först och främst kan man i likhet med Nick Groom i antologin *Thomas Chatterton and Romantic Culture* fråga sig om det här verkligen rör sig om litterär förfälskning. Kanske borde man snarare betrakta Row-

Det var på sitt sätt ett betydande arv som med tiden skulle leda till sonens tveeggade berömmelse som bluffmakare och avgudad pojkoopet.

ley och hans värld, den medeltida idealstaden Bristowe, som en ny form av genre, ett konstverk uppbyggt med inspirerad planmässighet. Inte överraskande har Chattertons skapelse jämförts med Tolkiens magiska parallellvärld.

HUR BÖR VI DÅ förhålla oss till självmordsmyten? Den bygger bland annat på ett fejkat självmordsbrev – sådana hade vid den här tiden utvecklats till en veritabel litterär genre – som Chatterton skrev i syfte att tvinga fram en uppsägning av det läringskontrakt som han var bunden till efter avslutad skolgång i Bristols fattigskola. Det lyckades och den Chatterton som lämnade Bristol för London i slutet av april 1770 var knappast på flykt utan hade redan bevisat att han hade fler strängar på sin litterära lyra än Rowleys oeuvre. Parallellt skrev han skickliga och nästan omedelbart framgångsrika Ossian-imitationer och samtidslitteratur i form av politiska brev och satirer och prosaberättelser; inom ett år efter att Walpole avvisat honom som en bluffmakare hade han lyckats placera 31 texter i sju olika tidskrifter.

Chatterton var med andra ord en flitigt publicerad poet och satiriker på väg uppåt i karriären när han tog farväl av sina vänner. Dessutom var sjuttonåringen en driven, rentav förslagen, förhandlare för egen räkning i sina kontakter med publicister, förläggare och potentater. Faktum är att under de decennier som följde närmast på hans död skildrades Chatterton i skarp kontrast till den senare romantiska legendens >>

marterade gosse som en yngling med manlig utstrålning. Sådana samtida vittnesbörd stämmer betydligt bättre överens med den alternativa Chattertonbild som vuxit fram med stöd av nya tolkningar av biografiska uppgifter och omständigheter. Såväl Chattertons sista dikter om självmord som förhørsprotokollet rörande dödsorsaken har visat sig vara förfälskningar.

FAKTUM ÄR ATT Chatterton väl i London lyckades bli presenterad för såväl Londons överborgmästare som för sin idol John Wilkes, stridbar oppositionsledare och publicist, att han in i det sista höll en sanslöst hög arbetstakt. Intressantast under denna period är tveklöst *African Eclogues*, ett slags fantastiska poetiska berättelser som influerade bland andra Blake, Coleridge, De Quincey och Keats.

Chatterton var ung och stolt men vare sig utfattig eller ignorerad. Självmordsmyten är just en myt. Chatterton använde sanno-

Den romantiska bildens dragningskraft är så stark att vi har svårt att ta till oss verklighetens Chatterton, en mångsidig poet och satiriker, en ung man som dominerade omgivningen med sin karismatiska personlighet.

likt arseniken som en kur mot en könssjukdom; han var en ovanligt livserfaren tonåring som bodde ovanpå en bordell. Det finns också samtida vittnesmål om opiumrester i den dödes mun, och till och med kriminalteknisk bevisning för att han hade tillgång till laudanum (opium) som tillsammans med arsenik kan bli en dödlig cocktail.

Detta till trots består myten som om den aldrig hade blivit seriöst utmanad. Den romantiska bildens dragningskraft är så stark att vi har svårt att ta till oss verklighetens Chatterton, en mångsidig poet och satiriker, en ung man som dominerade omgivningen med sin karismatiska personlighet. Hans ekonomi var god och de sista breven vittnar om ett okuvligt gott självförtroende. Allt talar för att dödsorsaken var en olycklig kombination av "partydrogande" och medicinering. Det är den slutsats Groom drar i sin utförliga biografiska artikel om Chatterton i *Oxford Dictionary of National Biography*. ✨

TEATER

Fångad av sin spegelbild

Ett återkommande tema i Lars Noréns författarskap är narcissismen. Det skriver **Torsten Rönnerstrand**.

ATT SKRIVA OM Lars Norén är en av de största utmaningar en kritiker kan ställas inför. Ett skäl till det är den väldiga spännvidd hans författarskap uppvisar. Inför ett sådant överflöd känns valda formuleringar lätt ensidiga eller ofullständiga.

Detta dilemma påminde vi om i samband med förra årets utgivning av andra delen av *En dramatikers dagbok*. Ännu tydligare blir det i *Dramer*, den utgåva av Noréns senare dramatik som Bonniers gav ut i samband med hans 70-årsdag den 9 maj. Den innehåller de flesta av hans dramer från de senaste femton åren, fördelade på de två volymerna *Terminal* och *Samhälle*.

Helhetsintrycket av denna mångfald är ganska överväldigande. För den som vill få en överblick över den enorma textmassan finns det likväl några viktiga utsiktspunkter. En av dem är kuriöst nog det datum då Noréns fyller år. Den 9 maj 1956 utspelar sig nämligen två episoder som tillsammans erbjuder den viktigaste nyckeln till hans författarskap. Det är de scener i det självbiografiska genombrottsdramat *Natten är dagens mor* där författarens självförjunkne alter ego David först betraktar en spegelbild av sin egen blottade underkropp, och därefter i ett tjugotal repliker fungerar som ett eko av sin avvisande mamma Elin.

Dessa självbiografiskt inspirerade scener ger en nästan övertydlig demonstration av den centrala problematiken i Noréns författarskap. Vad jag tänker på är begreppet "narcissism", alltså en patologisk oförmåga till känslomässigt engagemang i andra människor, ofta förenad med en till synes paradoxal pendling mellan självförhåvelse och självförakt.

Hos Norén går den narcissistiska tematiken tillbaka på den antika myten om Narcissus, och den tolkning av denna myt han mött hos Freud och dennes efterföljare. Det framgår av en lång rad mer eller mindre explicita resonemang i dramerna och i *En dramatikers dagbok*,

låt vara att han i dagboksanteckningarna ofta använder den grekiska namnformen Narkissos.

Narcissusmyten handlade i sin ursprungliga form om den vackre jägaren Narcissus som vid en källas "stilla vatten" blir så hänförd av sin egen spegelbild att han förlorar intresset för allt annat. Då han vill närma sig föremålet för sin åtrå finner han att han bara kan grumla spegelbilden i källans vatten. I sin förtvivlan över detta tar han livet av sig, men av vänligt sinnade gudar blir han efter döden förvandlad till den blomma som nu heter Narcissus poeticus.

Den mest kända versionen av denna berättelse finner vi i den romerska poeten Ovidius bok *Förvandlingar*. Här finns också ett viktigt tillägg till den ursprungliga myten. Ovidius berättar nämligen att Narcissus före sin förvandling till blomma blev föremål för den passionerade nymfen Ekos uppvaktning, men att han avvisade henne. Eko var på förhand dömd att se sin kärlek obesvarad, eftersom hon inte kunde föra ett samtal med någon levande varelse. Hennes öde var att endast vara ett eko – att upprepa det sista av det som yttrats av Narcissus.

DENNA MYT DISKUTERAS utförligt i Noréns dagböcker. Där framgår det också att han med hjälp av en psykoanalytiker kommit fram till att hans egna relationsproblem bottnat i en narcissism med rötter i barndomens störda relation till sin mor.

I dramerna är den narcissistiska problematiken inte lika explicit. Här gestaltas den huvudsakligen i form av antydningar och mångtydiga symboler. För den uppmärksamme står det likväl fullt klart att myten om Narcissus ligger till grund för både människoskildringen och samhällsanalysen.

Särskilt tydligt är detta i *Stilla vatten*, som hösten 2002 uppfördes i författarens regi på Judiska teatern i Stockholm. Det antyds redan i dramats titel som anspelar

Från pjäsen *Stilla vatten*.

FOTO: HENRIK MONTGOMERY/TT NYHETSBYRÅN

på den vattenyta där Narcissus tynar bort i sin självförsjunkhet. Att så är fallet visar en jämförelse med diskussionen om narcissismen i *En dramatikers dagbok*. Ett exempel är den anteckning från den 5 juli 2009, där uttrycket "ett stilla vatten" förknippas med Noréns egna relationsproblem.

Mot bakgrund av Narcissusallusionen i titeln *Stilla vatten* kan vi också urskilja en narcissistisk problematik i dramats människoskildring. Så är det till exempel i ett avlyssnat samtal mellan två anonyma teaterbesökare – en kvinna och en man – som återberättas av Sofia, en av dramats kvinnliga huvudpersoner:

"Efter första akten när båda reste sig för att gå ut vände sig kvinnan till mannen och frågade: Är ni gift? – Nej, sa han. Sedan gick dom ut. Mannen gick först och kvinnan bakom honom. Efter andra akten när dom reste sig igen i pausen frågade hon honom: Är ni homosexuell? – Nej, sa han. Och sedan gick han ut. Och när pjäsen var slut och dom skulle gå ut för sista gången sa hon: Har ni lust att följa med mig hem? – Nej, sa han och rusade iväg."

DENSOMSTÄLLERfrågorna i det återberättade samtalet är en kontaktsökande kvinna, och den tilltalade är en undvikande man som till sist rusar iväg. Episoden får sin förklaring i dagboksanteckningarna från den tid då *Stilla vatten* tillkom. Här återges en rad situationer, samtal och händelser som kastar ljus över Sofias berättelse. Sammantaget visar de att berättelsen om den avvisande mannen och den avvisade kvinnan ska ses som en variant på Narcissusmyten.

I denna myt berättas ju om hur Narcissus vid ett "stilla vatten" förälskade sig i sin egen spegelbild och därför avvisade den kärlekstörstande nymfen Ekos kontaktför-

För den uppmärksamme står det likväl fullt klart att myten om Narcissus ligger till grund för både människoskildringen och samhällsanalysen.

sök. Sannolikt är det just detta som Norén syftar på i en dagboksanteckning skriven kort tid före premiären på *Stilla vatten*: "Jag ska vänta, tills jag vittrar sönder som Narcissos inför sin egen spegelbild." Detta erinrar om en replik i *Stilla vatten*, där den autistiske Jonas säger: "Det är nog en del av fasaden hos min personlighet som har börjat lossna och ramla av."

Denna passage ur *Stilla vatten* blir fullt begriplig mot bakgrund av dagbokens anteckningar om Eko och Narcissus. Till sammans med många andra noteringar visar den att den narcissistiska problematiken spelat en central roll för människoskildringen i Noréns författarskap.

Likväl kan man se en skillnad mellan narcissistiska individer i hans dramer och den

person som för ordet i *En dramatikers dagbok*. Visserligen påstår dagboksförfattaren ofta att han inte förstår sig själv, men det hindrar inte att han stundtals tycks ha varit fullt medveten om den narcissistiska problematik som också verkar ha styrt hans egna reaktioner.

Det är just denna medvetenhet som tyder på att Lars Norén i sin dagbok och sina dramer arrangerat beskrivningen av sitt och andras liv på ett sätt som anpassats till vad han läst i litteraturen om den narcissistiska personligheten. Under hans tid som författare har det ju kommit ett stort antal mycket uppmärksammade böcker om narcissismen, till exempel Christopher Laschs *Den narcissistiska kulturen* (1979, sv. övers. 1981), Rollo Mays *Friheten och ödet* (1981, översatt 1983), Johan Cullbergs *Skaparkriser* (1992) och Bo Signells *Narcissism. Ett psykodynamiskt perspektiv* (1994). Under arbetet med dagboken och de nya dramerna kom också en avhandling i litteraturvetenskap, som tar upp den narcissistiska problematiken i hans tidiga författarskap, Björn Apelvists *Moderskonflikten i Lars Noréns åttiotalsdramatik* (2005). Där finns ett avslutande kapitel som tar upp den psykologiska och idéhistoriska bakgrunden till Narcissusmyten.

ATT DESSA BÖCKER satt spår i Lars Noréns självförståelse verkar sannolikt. Det behöver dock inte betyda att hans gestaltning av den narcissistiska tematiken enbart skulle bygga på läsefrukter. Mycket tyder på att han själv upplevt narcissismen och dess yttringar som ett reellt problem med djupa rötter i den egna barndomen. ✨

Champagne eller ricinolja

Naturvetenskapliga studier motiveras ofta med dess samhällsnytta.

Det är olyckligt, menar **Mattias Severin**.

DET ÄR MED VISS bävan man återvänder till barndomens hjältar. Skall de hålla måttet? I *En studie i rött* beskriver Dr Watson sitt första möte med Sherlock Holmes:

”’God dag! Hur står det till?’ sade Mr Holmes hjärtligt och tryckte min hand med en kraft som jag knappt hade trott honom om. ’Jag ser att ni har varit i Afghanistan.’”

Jodå, närmare ett halvsekel försvinner på ett ögonblick. De väcks alla till liv igen: intelligensaristokraten och den deduktiva metodens mästare Holmes. Kapten Nemo, och Jules Vernes antirasistiska ingenjörshjältar från det amerikanska inbördeskriget – förnuftets, demokratins och de tekniska framstegens apostlar. Utforskarna av kosmos och materiens innersta. De som bestämde mitt eget och så många andras yrkesval.

Ett par sidor senare förklarar Holmes hur hjärnan fungerar för den häpne Dr Watson. ”Jag föreställer mig att människans hjärna liknar ett litet tomt vindsrum, där man kan möblera efter behag. Däremot stoppar in allt möjligt skräp som han kommer över, så att de kunskaper som han verkligen skulle kunna ha nytta av trängs ut.” Watson protesterar: ”Men solsystemet!” ”Vad tusan bryr jag mig om det!” avbryter Holmes. ”Du påstår att vi rör oss kring solen. Om vi istället rörde oss kring månen, skulle det inte göra mig ett dyft och inte heller spela den ringaste roll för mitt arbete.”

Holmes försöker förtvivlat glömma sina nyvunna astronomiska insikter för att göra plats i minnet för texturen hos någon sällsynt cigarraska. Själv lämnar jag biblioteket utan att passera lånedisken. Den store Sherlock Holmes har visat sig vara en trist och andefattig knappolog. Vilken tur att han inte fick forma bilden av det vetenskapliga tänkandet i mitt unga sinne!

I STÄLLET, I VART FALL som jag nu minns det, väckte mina tidiga möten med naturvetenskapen en nästan berusande känsla av att världen ytterst är begriplig och åtkomlig för den egna tanken. Genom Jules Verne, som jag slukade i mycket tidig ålder, kom jag också att förknippa den naturvetenskapliga världens begriplighet med förnuftets triumf i en mycket bredare mening, som tankens seger över fördomar, trångsynthet och förtryck i största allmänhet. Som det bästa i arvet från upplysningen,

helt enkelt. Inom naturvetenskapen, tänkte jag mig, vinner argument över auktoritet, fakta över fördom och insikt över ideologi.

Självklart reflekterar ovanstående en inte så lite romantisk syn på naturvetenskapen och dess utövarer. I verkligheten förekommer naturligtvis även där fördomar, auktoritetstro och av karriärlystnad långt driven konformism.

Ändå vågar jag tro att studiet av naturvetenskap och matematik har en civilisatorisk uppgift att fylla. Få andra ämnen är nämligen så tydligt demokratiska till sin natur. Att i formativa år få brottas med problem där rätt och fel inte avgörs av auktoriteten hos den som yttrar sig utan av observationer och argument innebär inte bara en träning i tankereda och logik. Det är också ett möte med en av oss och våra före-

dar är det stopp. Medan ett upprepat ”varför” i kemin alltid så småningom leder ut ur ämnet och in i fysiken, har inte fysiken någon sådan bortre gräns. Fysik handlar om grunden för allting, den absoluta botten, om det finns någon botten. Och om det inte finns någon botten handlar fysiken om det också. Valet blev enkelt: jag for till universitetet för att läsa fysik och matematik.

Av denna rikedom, detta löfte om äventyr, återfinns föga i den offentliga retoriken om naturvetenskapen i den högre utbildningen. Där är det instrumentella synsättet allena rådande. Inte bara näringslivet, utan även utbildningspolitiker och ängsliga företrädare för akademien tycks eniga om att det är löften om arbeten, välfärd och hållbar tillväxt som skall locka fler ungdomar till studier i dessa ämnen. Alltihop förvis-

Vetenskapligt experiment.

ILLUSTRATION:
THOMAS KOEHLER/
GETTY IMAGES

ställningar oberoende verklighet, en yttersta probersten för våra intellektuella mödor, och en kylig och för vår självkänsla likgiltig kriorättare. Naturvetenskapen erbjuder en absolut måttstock för den egna förmågan som motverkar en i tiden alltför utdragen juvenil narcissism, och i bästa fall vaccinerar mot allsköns relativistiska moden. Därtill erbjuds, för den som är begåvad och flitig nog, just den berusande känslan av att på djupet ha förstått något verkligt väsentligt om hur världen fungerar.

SÅ SMÅNINGOM insåg jag att naturvetenskaperna inte är oberoende av varandra; det finns en hierarki där medicinen och biologin ytterst vilar på kemin som i sin tur, i princip, går att härleda ur fysiken. Men

so hedervärda motiv för ett yrkesval, men inspirerande och lustfyllda? Den frågan besvarade organisationen Svenskt Näringsliv med icke önskvärd tydlighet sommaren 2011, då man föreslog att de som väljer att läsa teknik och naturvetenskap skall kompenseras för den förmenta uppoffringen med bättre studiemedel än de som framhårdar i att utveckla sin odödliga själ genom studier i konst och humaniora. Vilket själv-mål!

Kort sagt: Vi producerar champagne, men marknadsför ricinolja – naturvetenskap och matematik är svårt och tråkigt, men nyttigt och bra för ekonomin, låter vi förstå. Vilken tur att inte heller detta präg-lade min bild av dessa ämnen då, när valet skulle göras. ✨

"Forskning" utan ansvar

Politiker som vill ha en drevfri ministerpost bör satsa på högskolefrågor.

I den gångna valrörelsen passerade Jan Björklund genom ett närmast oräkneligt antal partiledarutfrågningar utan att bli ansatt gällande det område han verkligen haft makt över, det vill säga högre utbildning och forskning.

Det blir, i valrörelser och annars, visserligen några medieminuter om nya högskoleplatser, studentbostäder och yrkeshögskola, men oftast upphör journalisternas bevakning i höjd med gymnasiet.

Man kunde annars tänka sig en viss medial nyfikenhet och lust att granska förutsättningar för, exempelvis, de statsvetare som ymnigt förekommer i press, radio och tv. Eller att nyhetsredaktioner skulle ta ett större grepp och ägna hela politiken för högre utbildning lika mycket uppmärksamhet som föräras försvarspolitik.

Men inte ens en KU-anmälan om Kungliga Tekniska högskolan (KTH) i eventuell bulvanroll i ännu en FOI-affär blev särskilt besvärande för utbildningsministern. När detta skrivs har det undantagslöst varit försvarsministern som medierna jagat, däremot inte Björklund, trots att det är utbildningsdepartementet som har politiskt ansvar om högskolor hamnar i blåsväder.

Och trots att det, förutom KTH:s samröre med FOI, finns mycket att granska i det gytter av holdingbolag och kommersiella samarbeten som universitet och högskolor bedriver.

Men medier låter sig häpnadsväckande ofta nöja med att återge den fluffiga innovationsretoriken och kan då låta ett universitet komma undan med att avisera att man (och här citerar jag ordagrant): "utvecklar en strategi för strategisk utveckling".

På grund av bristande medialt intresse för akademien kunde Björklund och andra politiker i valrörelsen lova flera lärare, utan journalistiska följdfrågor om hur lärosätena ska lösa detta. Eftersom det knappast går att få fram nya lärare (till skolan) utan att det också krävs fler universitetslärare samt vad som sedan länge är bristvara inom högskolan, mer tid till undervisning.

"Forskning" är mer frekvent uppmärksammat, även om man ibland kan misstänka att journalister (liksom politiker) har en vag uppfattning om vad forskning är och framförallt var den bedrivs.

I SVT:s partiledarutfrågning före valet påpekades exempelvis att Björklund "är ansvarig för forskning också", vilket genast kopplades till läkemedelsindustri och (förstås) sysselsättning, men inte alls till universitet och högskolor.

"Forskning" tenderar dessutom att alstra något slags hovnarrsjournalistik, där det blir fritt fram för smarta forskare att skaffa sig utrymme i SVT:s nyhetsprogram gällande rön som inte ens nått djurförsöksstatiet. Tillkommer gör skojfriska förenklingar och den av SVT:s nyhetsredaktioner anbefallna anti-elitism som firar triumfer i Kurt Olsson-liknande inlag där reportrar på "lekfullt" och andäktigt vis gör på-plats-reportage från "forskarvärlden".

Med den sortens journalistik kan alltså den som blir utbildningsminister räkna med att lämnas ifred med sina åtgärder kring högre utbildning och därmed forskning.

Men med tanke på att universitet och högskolor är statens största arbetsplats med ett anslag på så där 67 miljarder och inte minst att det som händer inom akademien berör hundratusentals studenter, är det gåtfullt att nyhetsjournalistiken så sällan tillämpar vad som gäller för andra politikområden, nämligen att granska hur makten utövas. ✿

MarieLouise Samuelsson
är journalist
och författare.

I korthet

Tyska röster om kriget

Hundraårsminnet av första världskrigets utbrott har släppt fram en flod av böcker om den katastrof som blev ett skov i moderniteten, avslutade det långa artonhundratalet och inledde det korta men desto våldsammare tjugonde århundradet. I Sverige publicerade Peter Englund redan några år i förväg den oförglömliga *Krigets skönhet och sorg*, en bok som nu kommer i en utvidgad utgåva. Häromåret kom också Christopher Clarks uppmärksammade *The Sleepwalkers*. I år har bokhandeln översvämmats av böcker i ämnet, oftast från det anglosaxiska språkområdet – till exempel Max Hastings *Catastrophe*.

På Dixikon.se hittar jag tre recensioner av aktuella böcker om det stora kriget – alla av tyska historiker. Kanske är det ett tecken på att Tyskland börjar återfå sitt kulturella inflytande? Det vittnar åtminstone om ett livligt tyskt intresse för den här delen av sin historia som länge befunnit sig i skuggan av sin fortsättning, andra världskriget.

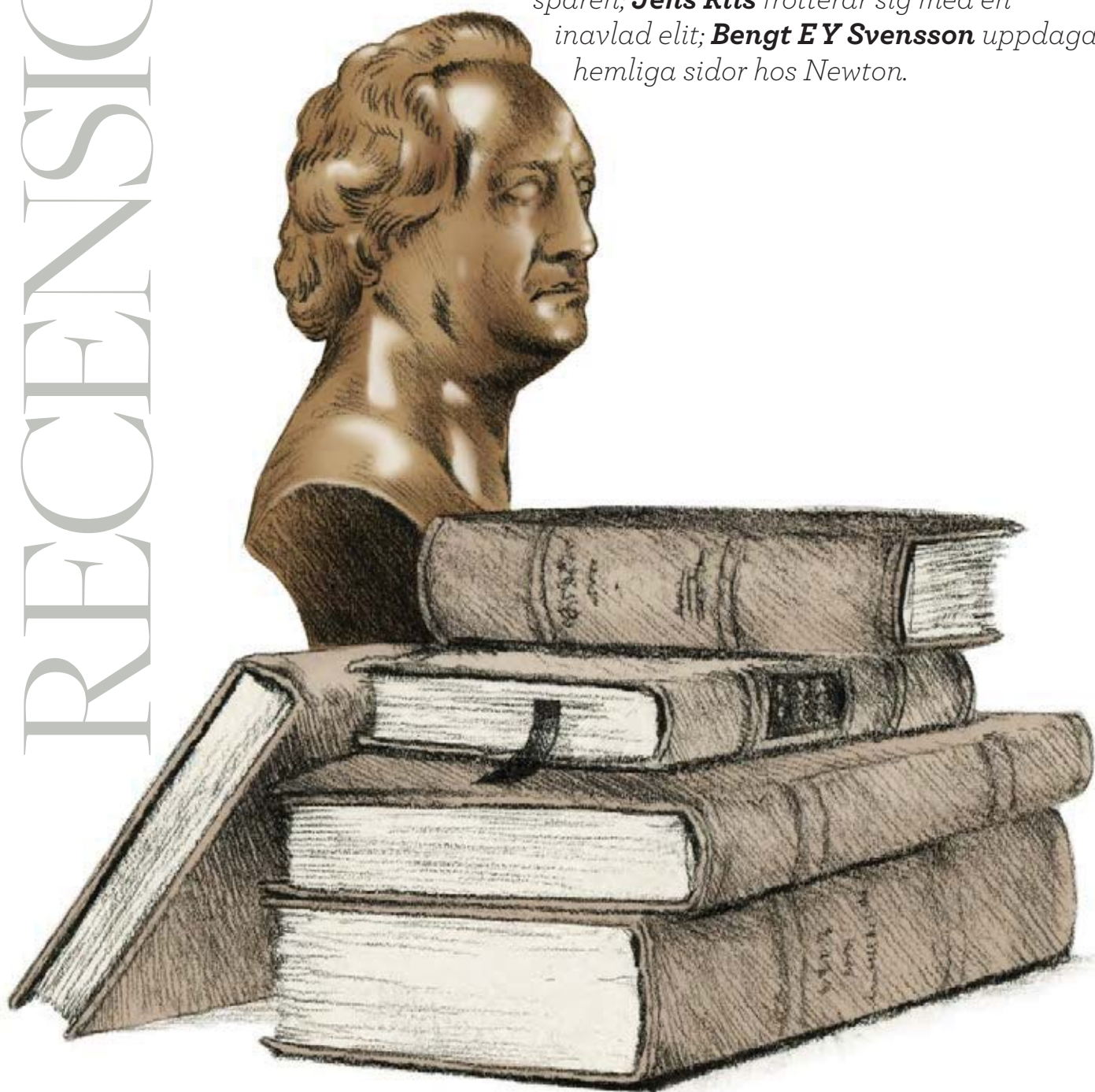
Internetportalen Dixikon är en av landets bästa och livligaste "kultursidor". Med ett femtiotal medarbetare ägnar den sig åt kultur från en lång rad språkområden som inte alltid har lätt att nå svenska läsare, eftersom kulturredaktionernas intresse för litteratur från andra språkområden än engelskan krymper allt närmare noll.

Tommy Andersson skriver om Gerhard Hirschfelds och Gerd Krumeichs *Deutschland im Ersten Weltkrieg*, som har tonvikten på de sociala förutsättningarna och konsekvenserna för Tyskland. Richard Swartz berättar hur Herfried Münkler i *Der Grosse Krieg* polemiserar mot den i Efterkrigs-Tyskland tidigare knäslagna uppfattningen att det var tyskarna som låg bakom även första världskriget. Münkler stöder sig på källor som visar hur det såg ut i andra delar av Europa. Anders Björnsson recenserar Jörg Leonards *Die Büchse der Pandora*, som försöker göra en alleuropeisk sammanfattning och ytterligare problematisera krigsakerna: det var inte spänningar mellan Tyskland och England utan snarare alliansernas bräcklighet som utlöste kriget.

Så långt historikerna. Den litterära bearbetningen av kriget exemplifieras av Ivo Holmqvist, som presenterar Pete Ayrtons internationella antologi *No Man's Land* och av Lars Lindvall, som skriver om fransmännen Henri Barbusse och Roland Dorgelès.

Peter Landelius

Detta nummers recensioner: *Martin Lagerholm* ser frankerriket breda ut sig under en stor härskare; *Anna-Lena Renqvist* blickar filosofiskt på den vita duken; *Kim Salomon* tar hissen; *Tommy Olofsson* inventerar en litterär skandal; *Jan Söderqvist* tappar reslusten; *Ninna Rösiö* konstaterar penningens seger över politiken (och allt annat); *Ivar Arpi* lystrar förgäves efter kyrkklockor i Mosul; *Staffan Ulfstrand* jämför människor med apor; *Eli Göndör* vädrar feministisk vår i den muslimska världen; *Carl Cederström* följer en kritisk tänkare i spåren; *Jens Riis* frottar sig med en inavlade elit; *Bengt E Y Svensson* uppdagar hemliga sidor hos Newton.

Kröningen av Karl den store. Fresk från Palazzi Pontifici i Vatikanen.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

Dömd att erövra

Han var kristenhetens främste banerförare, men också en aggressiv och makthungrig krigarfurste. 1200 år efter Karl den stores död begrundar

Martin Lagerholm en mångsidig symbolgestalt.

HISTORIA

Det är alltid frestande att tolka historiska skeenden och epoker metaforiskt och som representativa uttryck för olika idéer och principer. Kulturella, sociala och politiska processer skapar ju inte sällan mönster och mening också bortom sina egna tidsbundna kontexter och villkor, där historien som sådan kan erbjuda ett raster av möjliga uttydningar. Den efterkommande betraktarens tidsmässiga överblick gör det fullt möjligt att tolka och förklara olika förlopp utifrån den kunskap som har tillkommit i efterhand. Att de som levde på medeltiden (mellan antiken och renässansen) av naturliga skäl inte var medvetna om vare sig begreppet medeltid eller vad som historiskt skulle följa på deras egen tid,

hindrar ju inte att vi i vår tid ser motiv och strukturer längs med tidsaxeln, hur anakronistiska dessa än kan te sig.

Under innevarande så kallade supervalår kan det finnas skäl att särskilt uppehålla sig vid och närmare granska den historiska period som ofta betraktas som vår specifikt västerländska kulturs fundament: den karolingiska renässansen under Karl den stores regim. Det går hur som helst inte att blunda för det symboliskt lyckosamma sammanträffandet att årets val till Europaparlamentet råkar sammanfalla med att det nu är 1200 år sedan den frankiske kungen och "romerske" kejsaren dog.

Eyvind Johnsons betydande roman *Hans nådes tid* utspelar sig just under frankerrikets utbredning under Karl den stores styre, och med särskilt fokus på hur frankerna tvingar langobarderna till

underkastelse. Man kan föreställa sig hur dagens EU-skeptiker skulle kunna utnyttja romanens motiv för sina samtidspolitiska syften: det frankiska imperiet som en europeisk superstat som med övervakning och polisiär terror kontrollerar och förtrycker sina i grunden rättslösa medborgare. Instrumentaliserande tendenser i Europadebatten saknas för övrigt inte från något ideologiskt håll. Man skulle ju också kunna vända på resonemang: langobarden Johannes – som i Johnsons roman sedermera blir skrivare vid den forne fienden Karl den stores hov – inser kanske i liberal anda att chanserna till ökat välstånd, fördjupad förståelse för det främmande och framförallt till en varaktig fred stärks i takt med spridningen av interkulturella relationer. Om man alltså istället väljer att se EU:s grundtanke som ett idealistiskt projekt sprunget ur idén

>>

om ett slags gemensam europeisk kultursjäl, kan man kanske betrakta Karl den store som Europas gudfar eller rentav grundare? De storslagna epiteten har hur som helst följt honom genom seklen: Europas fyrtorn, Carolus Magnus, Imperator Augustus.

Den meriterade tyska medeltidshistorikern Johannes Fried varnar dock för den sortens överilade metaforiseringar av historiska förlopp. I slutkapitlet i sin väldiga biografi *Karl der Große*, som har kommit ut lagom till pågående *Karlsjahr*, resonerar han om Karls inflytande på eftervärlden. Den tongivande historikern Leopold von Ranke beskrev i mitten på 1800-talet Karl som en "världshistoriens exekutor", medan den store renässansforskaren Jacob Burckhardt poängterar att "den bildning som Karl den store företrädde i allt väsentligt utgjorde en renässans gentemot 600- och 700-talets barbari".

"Såväl fransmän som tyskar har framställt Karl den store som en nationalhjälte, och självaste Napoleon såg i honom Frankrikes grundare."

Sagorna och myterna om den store frankerkungen har under seklenas lopp gärna transformerats till politisk propaganda, där Karl utnyttjats både som konfrontationsfigur gentemot olika trosfiender och som fredssymbol för ett enat Europa.

Såväl fransmän som tyskar har framställt honom som en nationalhjälte (Charlemagne respektive Karl der Große), och självaste Napoleon såg i honom Frankrikes grundare. Efter andra världskriget var det, inte minst i Tyskland, tacksamt att åter uppmärksamma honom som en symbolfigur för Europa som ett transnationellt fredsprojekt, medan den franske historikern Jacques LeGoff har beskrivit hans historiska arv som ett "utkast till en gemensam europeisk kultur". Årets Karljubileum uppmärksammas nu rejält i framförallt Tyskland, men också i Frankrike, där föredrag, seminarier,

debatter, artiklar och nya bokutgivning ar alltsedan i höstas har avlöst varandra. Den tyngsta titeln torde utgöras av Frieds i alla bemärkelser grandiosa biografi *Karl der Große*. Hans vetenskapliga noggrannhet och vittfamnande akademiska kunskaper på området, liksom det enorma källmaterialet borgar för att den perspektivrika studien framgent kommer att tjäna som ett vederhäftigt standardverk i ämnet.

Fried inleder med en intellektuellt hederlig påminnelse om vilka metodologiska problem som oundvikligen tornar upp sig för den som inlåter sig på att forska om tidig medeltidshistoria: "Följande bok är ingen roman, men ändå fiktion. Den beskriver en bild som författaren själv gör sig av Karl den store eller Charlemagne. Den är subjektivt utformad och färgad [...] Hur tillvaron djupast sett såg ut för 1 200 år sedan är idag inte längre möjligt att loda. Så kvar står blott den egna inbillningsförmågan."

Livet på Karl den stores tid utgör alltså något som ofrånkomligen är oss främmande idag, vare sig det gäller språkbruk och känsloliv eller moraliska värderingar och uppfattningen av tid och rum. På liknande

Ännu en militär triumf
(Paderborn).

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

vis inleder en annan tysk medeltidshistoriker, Steffen Patzold, sin läsvärda bok *Ich und Karl der Große*. ”Den här bokens hjälte är min skapelse”, klargör han innan han ger sig i kast med att utifrån de historiska fakta som trots allt finns att tillgå teckna en åtminstone rimlig bild av en av Karl den stores närmaste medarbetare och rådgivare, hovmannen Einhard (som har lånat ut vissa drag till ovan nämnde Johannes i *Hans nådes tid*). Men Patzold erinrar alla som vurmar för den karolingiska epoken som en sinnebild för ett idealiserat Europa om att Karl den store och Einhard levde i en tid där de intellektuella och politiska frågorna var helt underordnade tankefigurer som dominerades av en kristen gemenskap i Guds tjänst. Men det ena utesluter inte nödvändigtvis det andra, skulle det visa sig under Karls halvsekelånga tid vid makten.

Vid sin död 814 täckte Karl den stores frankiska rike ett geografiskt område motsvarande dagens Tyskland och Frankrike (minus Bretagne), Schweiz, Österrike och norra Italien. Lägg därtill rikets stora inflytande på östra och sydöstra delarna av Europa, så småningom också på Bysans och Orienten. Hovet i Aachen som sin tids Bryssel? Två huvudaspekter på Karl den store dominerar Frieds porträtt. Å ena sidan var han en härskare som främjade kyrkans utbredning över hela riket genom att på en mängd orter grunda nya biskopsdömen. I sin omsorg om kyrkans ordning och kristna normer genomdrev han reformer och verkställde statligt sanktionerade skydd åt prästerskapet och de kyrkliga egendomarna.

Förnyelsen av bildningsväsendet, som Karl personligen genomdrev, tjänade i grund och botten detta heliga ändamål. I enlighet med den kristna tron strävade han också efter att skydda och bistå det väldiga rikets många fattiga, liksom att skicka allmosor till mindre kristna församlingar utanför rikets gränser. Så ser historieskrivningen ut när Karls vänner och välgörare hållit i pennan. För alla dem som invaderades, ockuperades eller med vapenmakt besegrades och likviderades var Karl, å andra sidan, snarare en obarmhärtig våldsvärkare och tyrann. Så ser det kungliga myntets andra sida ut. *Gewalt und Glaube* (Våld och tro) lyder också biografins underrubrik.

Lika mycket som Karl var kristenhetens beskyddare, utmärkte han sig som den evige krigarkungen, som likt de flesta andra härskare från den här tiden huvudsakligen legitimerade sin makt genom aggression. Att Karl bara fick uppleva två fredsår under sin långa tid på tronen är alltså inget att förundra sig över. Redan

som ung var han, för att citera Fried, ”dömd att erövra”, missionera med svärdet och tvångskristna hedningar. Ändlösa fälttåg och slag mot langobarder och sachsare, saracener, bretoner och slaver gav honom det inflytande och den status som krävdes för att behålla makten, liksom möjligheten att öka sin popularitet genom att dela ut krigsbyten till sitt folk. Efter att på juldagen år 800 dessutom ha krönts till romersk kejsare av påven Leo III (ett första steg mot en tusenårig konstruktion i form av det tysk-romerska riket) kunde han stoltsera med att officiellt vara Roms och Heliga stolens protektor, liksom efterföljare till de romerska kejsarna, *Carolus Augustus*.

Men de framgångsrika krigen lyckades i sig inte smälta samman alla de främmande länderna och folken till ett homogent frankiskt rike. Erövringarna av de främmande kulturerna ledde

Karolingisk minuskel.

sällan till en ökad kunskap om deras traditioner, religioner och härskarstrukturer. Dessutom hade frankerna ingen övergripande och abstrakt uppfattning om det egna imperiets geografiska utsträckning, och inte heller någon ordnad infrastruktur. Europa som idé och gestalt var alltså knappast något man då reflekterade över, eller ens var medveten om. Att kungen och kejsaren regerade över ett rike med runt 20 miljoner invånare hade man av allt att döma inte heller det ringaste begrepp om. Allt detta avslöjar, menar Fried, den blandning av ”traderad kunskap, fantasi och inbillning” som bestämde de allmänna föreställningarna om frankernas omvärld. I synnerhet relationen mellan de båda kristna världsdelarna, frankerriket i väst och Bysans i öst, hade länge varit komplicerat och präglats av ömsesidig skepsis och misstro. Konstantinopels diplomatiska status, mer lärdomsmättade antika traditioner och höga kultur fick länge frankerna att känna sig underlägsna. Men Aachen skulle så småningom vakna ur sin bildningsmässiga slummer.

De intellektuella läroprocesserna utvecklades alltså långsamt. Alltför långsamt, menade Karl själv, som politiskt dock var en strateg av rang och dessutom vetgirig av naturen (om än själv knappt skrivkunnig, om man får tro samtida hovvittnen). Kungen förstod snart att ett imperium i längden inte kan hållas samman av svärdet och korset allena. Gradvis men handlingskraftigt knöt han affärskontakter med främmande riken, tillgodo gjorde sig andra kulturers vetenskapliga kunskap, också från den muslimska världen. Den karolingiska renässansen började så sakta ta form.

Till *Gewalt* och *Glaube* skulle Fried i undertiteln nu alltså ha kunnat lägga till ett tredje G: *Gründung* (grund, fundament). Karl beslutade sig helt enkelt för att med sina rådgivares hjälp ”befria frankerna från okunnighetens ok”. Kungadömet, kyrkan och imperiet var i trängande behov av en bildningselit. Planmässigt kallade han några av den tidens mest prominenta lärda från när och fjärran till sitt hov. Karls vittbekanta kunskapsörst och reformiver, liksom förstås frestelsen att få sola sig i den kejsarliga glansen, lockade många till Aachen. Snart skockades en ”internationell” grupp av boklärda och vetenskapsmän runt kungen, bestående av langobarder, anglosaxare, irer och västgoter; en imponerande samling forskare och filosofer som sammantaget utgjorde ett dynamiskt system av olika bildningstraditioner.

Spänningar, fiendskap, avundsjuka och konkurrens mellan de lyckligt utvalda – ack, denna akademiska värld! – borgade för en intellektuell vitalitet och vetenskaplig blomstring som den latinska västvärlden inte hade upplevt på århundraden. Den avgjort mest inflytelserika och betydelsefulla av dessa boksynta mästare, och med särskilt avseende på det epokgörande reformarbetet, var anglosaxaren Alkuin från York, en av sin tids mest briljanta och lärda män. Från 780-talet var han verksam vid Karls hov och den egentlige utformaren av kultur- och utbildningsreformerna.

Framförallt utvecklades och spreds här en egen västlig tanketradition som på lång sikt skulle komma att förändra världen. Främst gällde det att tradera och förnya antikens vetenskapliga discipliner – astronomi, dialektik, retorik, matematik, etik – i akt och mening att ansluta dem till de stora kyrkofädernas läror. Men Karls modersspråk, frankiskan, var illa lämpat för vetenskapliga, filosofiska och teologiska studier på avancerad nivå, varför han personligen förordade korrigerade liturgiska och grammatiska handskrifter på latin, som snart också blev den politiska

>>

**KARL DER GROSSE
GEWALT UND GLAUBE**
JOHANNES FRIED
C H Beck 2013

**ICH UND KARL DER GROßE
DAS LEBEN DES HÖFLINGS
EINHARD**
STEFFEN PATZOLD
Klett-Cotta 2013

**DER SCHWIMMENDE
SOVERÄN**
**KARL DER GROßE UND DIE
BILDPOLITIK DES KÖRPERS**
HORST BREDEKAMP
Wagenbach 2014

administrationens språk. Lägg därtill den kulturhistoriskt banbrytande skriftreformen med den karolingiska minuskeln – en föregångare till vårt skriftsystem.

Den nyvordna intellektuella eliten i frankerriket lärde sig alltså på nytt att tänka, tala och skriva på latin, som mer eller mindre likartat och konsekvent lärdes ut i rikets kloster- och katedralskolor. Den klassiska bildningsprocessen genom studiet av senantika texter ledde, understyrt av Fried, inte bara till att man lärde sig behärska de dialektiska metoderna och till en allt starkare tilltro till det förnuftsstyrda tänkandet, utan utmynnade framförallt i en specifikt västerländsk kultur med egna tanketraditioner.

Med imponerande detaljrikedom skildrar Fried särskilt de exegetiska frågor och teologiska diskussioner som i hög grad kom att prägla Karls världsliga styre i egenskap av såväl bildningsreformatör som den romerska kyrkans skyddspatron. En något mer framsynt maktbärare än dagens EU-politiker, kan tyckas. Men i grunden var Karls visioner kanske inte helt olika vår tids aktuella europeiska frågor om monetära unioner eller om exklusiva och stödjande befogenheter rörande handelspolitik och utbildningsfrågor.

En annan viktig person i Karl den stores

absoluta närhet vid hovet i Aachen var nämnde Einhard, en spenslig men intellektuellt begåvad yngling från en obetydlig familj, utbildad vid klostret i Fulda. Med hjälp av intelligens, vetgirighet och flit kom han att bli en central figur under det halva århundrade han tjänade som inflytelserik rådgivare och privatsekreterare till såväl Karl som till dennes son Ludvig den fromme. I denna miljö av prakt och lyx, men också av missunnshet och oändliga intriger, lyckades han som få

”Gradvis knöt Karl affärskontakter med främmande riken, tillgodogjorde sig andra kulturars vetenskapliga kunskap, också från den muslimska världen.”

eller ingen annan hovman vinna uppskattning och behålla sin plats. Detta inte minst tack vare hans omvitnat milda natur och åtminstone på ytan prestigelösa karaktär. ”En outsider i maktens centrum”, sammanfattar Patzold i sin biografi. Einhard fick snabbt rykte om sig att vara en ypperlig diktare med stora kunskaper även inom bildkonsten och arkitekturen, påhejad av den prominente Alkuin som en gång hade rekommenderat kungen att anställa den unge mannen vid hovet.

Mycket av det vi vet om Karl på ett mer privat plan kommer direkt från Einhards berömda *Vita Karoli Magni* (Karl den stores liv), en härskarbiografi och ett vänporträtt skriven åren efter Karls död och redan under Einhards levnad något av en ”bästsäljare”. Det är en av medeltidens mest traderade och kopierade skrifter och den enskilt viktigaste och mest tillförlitliga källan till livet vid Karl den stores hov. *Vita Karoli* är språk- och stilmässigt ett utmärkt exempel på den karolingiska renässansens ideal, präglad som den är av bildning och intelligens, och dessutom avfattad på ett språk och i en stil som anknyter till romerska klassiker som Suetonius, Cicero och Tacitus. Kärnfullt skriver han här om Karls krigståg, familjeförhållanden, mat- och sovvanor, kläddräkter och inte minst om hans kraftfulla gestalt (kungen gjorde i alla avseenden skäl för sitt namn).

Men Patzold är också noga med att framhäva Einhards egen fåfänga i skrivprojektet. Folket skulle allt förbluffas av hans retoriska glans, och *Vita Karoli* skulle påminna hela världen om vilken erfarenhet och mognad som utmärkte denne Einhard som hade varit verksam vid Karl den stores hov, på den tiden då frankerrikets stjärna lyste som klarast! Patzold återger i sin bok inte bara Einhards liv och verk, utan presenterar också en idéhistorisk

pregnant bild av den kulturella miljö som präglade det frankiska riket under Karls och sedermera Ludvigs styre.

”Han fann också stort nöje i att öva sin kropp genom att simma i de naturliga varmvattenkällorna och hade i simning inte sin överman. [...] Till badet inbjöd han inte bara sina söner utan också stormän och vänner, ibland till och med hela skaror av drabanter och livvakter, så att det ibland kunde vara hundra eller fler som badade tillsammans.” Så skriver Ein-

hard i sin Karlsbiografi, här i Birger Berghs översättning. Just Karl som storsimmarer utgör det centrala motivet i konsthistorikern Horst Bredekamps rikt illustrerade och kultursemiotiskt genomsytrade studie *Der schwimmende Souverän*. Bilden av kroppen som politiskt motiv, alltså. Som alltid när Bredekamp är i farten – tidigare har han bland annat publicerat böcker om Darwins koraller och Leibniz som trädgårdsanläggare (Axess, nr 5/2013) – är perspektiven breda, spekulativa och ämnesöverskridande. Genom att låta sig avbildas som simmare upphöjer den politiska härskaren sin egen kropp till ett uttryck för spänst, handlingskraft, patriarkalisk omsorg och regeringsduglighet, menar Bredekamp.

Simmandet som huvudelement i den kroppsrelaterade politiska ikonologin har utnyttjats flitigt också på senare tid, där Mao Zedongs väldokumenterade pr-trick med en simtur i Yangtzeffoden under kulturrevolutionen hör till de mer berömda.

Det rör sig här om kroppen som skulptur och spegel och en av det autokratiska styrets mest grundläggande insignier. För Bredekamp är Einhards kommentar om simövningarna och de kollektiva aktiviteterna vid hovets badanläggning ett typiskt exempel på Karl den stores ”bildaktiva symbolisering av sitt herravälde”. Ja, han hävdar rentav att den här sortens performativa manifestationer var centrala inslag i kungens styre och en direkt förutsättning för det frankiska imperiets expansion. Frågan är väl bara om tonvikten på all denna fysiska representation verkligen skulle vara utmärkande för just den mäktige frankerkungen snarare än ett tidlöst uttryck för enväldet, om också ett ovanligt upplyst sådant. Karl den store som mångskiftande maktsymbol lär hur som helst fortsätta att lysa upp vårt gamla Europa.

Martin Lagerholm

Persona: skillnaden mellan vaka och dröm suddas ut.

FOTO: SF

Skulpturer i tiden

FILOSOFI

I n the beginning is my end.” T S Eliots ord inleder den sista essän i den sista bok som Eugenio Trías satte punkt för. Några månader senare var han död. Nu ligger den spanske filosofens postumt publicerade verk på bokdiskarna. *De cine. Aventuras y extravíos* (Om film. Äventyr och avstickare) handlar om den sjunde konstarten och författarens tredje passion: film. Den är en visuell utlöpare på de sista årens filosofiska undersökning av musiken.

När Trías (född 1942) avled förra året förlorade världen en av efterkrigstidens stora tänkare och Spanien sin viktigaste filosof sedan José Ortega y Gasset. Men kvarstår gör tomrummet efter en hållning. Trías var inte bekväm och han tog risker på ett sätt som märktes. Han gjorde skillnad. Akademiskt, intellektuellt och politiskt.

Trías förhållande till filosofin var passionerat. Uttrycket är hans eget och betydelsen är överförd. Född under rådande diktatur i en Francotillvänd familj sökte han som barn en tillflykt i musiken. Och i den rörliga bilden. Av pappan fick han en grammofon och betalda pianolektioner. Han spelade, men lyssnade hellre och gick sedan på bio. Trías valde kontemplationen och kom att bli filosof med sinne för konstens kunskapsalstrande potens.

Under sina sista år återvände Trías till sin ungdoms tillflykt. *El canto de las Sirenas* (Sirenernas sång) och *La imaginación sonora* (Den ljudande inbillningsförmågan) handlar om musik, med filosofiska förtecken. Trías utlovade fortsättning, men hälsan svek. Drabbad av nedsatt hörsel återgick han till att se på och skriva om film. Den bok som nu når läsaren är en fristående visuell replik på böckerna om tonkonst, ”en gren inympad på min tillgivenhet för musiken”.

De cine spänner i åtta essäer över lika många filmskapares verk. Urvalet är personligt. Framställningen utgår från Trías egen idé om den fråga som i det enskilda fallet är upprinnelsen till ett verk. Anslaget ger filmälskaren nya infallsvinklar på gammalt gods och filmvetaren en av kritikererna tippad klassiker på referenslitteraturens område. Med sitt fokus på skapandets källa hos en handfull filmskapare ger oss boken därtill en nyckel till författarens eget samlade *corpus*.

G enom en brokig samling essäer löper frågan om sanning: om den etiska hållning som bär den och den estetik som uppvisar den i den tid som tillkommer den. Det breda närmandet medges av en filmkonst som har ”det wagnerianska allkonstverkets” alla ingredienser: måleriets bildplan, litteraturens berättelse, teaterns iscensätt-

ning och musikens temporala karaktär.

Att sanning är en sammansatt och motsägelsefull historia framgår redan av titeln till essän om Ingmar Bergman: ”Katastrofer och baktakter”, bokstavligen mot-tider (”contratiempos”), bildligen katastrofens, eftersläpande, ousägliga bakslag. En bruten rytmik vital nog att ge sanningen form. Som i Bergmans egen krisfilm *Persona* (1966) om vilken han sagt: ”Den blev min räddning. Jag behövde inte längre bry mig om att bli förstörd.” Genom *Persona* introduceras vi till en återkommande gräzon där skillnaden mellan vaka och dröm suddas ut. Här är rubrikens katastrof förhistoria – ett förkastat barn. Filmen utspelar sig i dess kölvatten, i riktning mot rytms brytpunkt: det svek som en förstummad mor begär när hon talar, i skrift omtalar sin sköterskas förtroende i ett brev till tredje person.

I Bergmans estetik materialiserar sig denna lika ousägliga som sexuellt laddade baktakt i att filmen själv fattar eld. I handlingens tid smälter de kvinnliga rollfigurernas porträtt samman. Trías framhåller den paradoxala logiken: identiteternas upplösning låter oss erfara att den ogripbara skillnaden mellan sanning och lögn är reell.

Stanley Kubricks sista film *Eyes wide shut* erbjuder en variation på temat, med inslag »

Eugenio Trías: risktagare.

FOTO: EUGENIO TRIÁS/TT NYHETSBYRÅN

av svart humor. Vi placeras i ett labyrintiskt spel med begärets drömda former. Filmen följer, som Trías understryker, sin förlaga: den med Freud bekante Arthur Schnitzlers *Traumnovelle* (1926). Livet är en dröm och drömmarna är driftsliv. Saken är sanningen bakom masken, eldprovet är orgien, lösenordet Fidelio (den trogne). Baktaktens brutna rytmer ger oss sanningens mardröm; bakom var mask ska vi finna åter en mask, under världens skådespel åter en drömd fiktion. I denna, som Trías föreslår, makabert kärleksfulla film reduceras ett kritiskt medvetande till det ambivalenta uppvak-

av skillnaden. Tarkovskijs film är drömmens irrationella logik trogen. Förnuft och vansinne, medvetet och undermedvetet går ihop, det ska i sanning visa sig.

När skillnaden mellan sanning och lögn kollapsar kvarstår begäret: konstnärens drift (*Andrej Rublev*), en sjuklig hemlängtan (*Nostalghia*) eller en brinnande önskan att få lämna sitt offer (*Offret*). Eller här kvarstår begärets, livets och filmens gemensamma *materia prima*: tiden i vilket det givna ges. Allting har sin tid, hos Tarkovskijs skapar det film. Här uppstår scenerna, med Trías ord, direkt ur den tid som motsvarar dess sanning; eller med Tarkovskijs: "att göra film är att skulptera tiden". Scenen får bli i den tid som låter den vara, i sin spontanitet, obruten, oklippt. I Tarkovskijs filmskapande är, menar Trías, tiden en konstnärlig utmaning med etiska förtecken; och tillika en politisk sak. I gråzonen mellan dröm och dröm framvisar Tarkovskij tiden som en sanningens tillflyktsort, och en sanning lika fritt rörlig som fast.

De cine ger estetiskt ansikte till ett filosofiskt drama i gränslandet mellan den klara tanken och dess ljusskygga rötter. Alltsedan debuten 1969 med *La filosofía y su sombra* (Filosofin och dess skugga) har Trías som han säger sökt "pres-sa det moderna förnuftet till en dialog med sina skuggor". Kritiskt till en början, efter hand mer konstruktivt. Debutboken andas en förtäckt uppgörelse med dikta-turens komplex. Det handlar om ett upp-lyst förnuft som blivit blint för sina förut-

vitt: "Hela min filosofiska verksamhet har sin upprinnelse i medvetenheten om en försummelse hos upplysningens moderna förnuft, om något censurerat och hämmat, som jag kallar skuggan."

Trías är ett barn av upplysningen. Mot den bakgrunden försvarar han den irrationella yttringen som en positiv rest som tänkandet är tack skyldig, komplexiteten i vad det är att vara människa och det hela i arketypisk form som heligt. På nygam-malt vis uppvärderar Trías den transcen-denta aspekten av tankens villkor: det som i egenskap av före och efter överskri-der gränserna för både det förnuft och den existens som är oss given.

Redan i de tidiga böckerna lyfts esteti-ken – konsten i modern mening – fram som sinnebild för denna överskjutan-de positivitet. Det konstbegrepp som eta-bleras på 1800-talet är, som Trías påmin-ner oss, en typisk produkt av den sekula-riserade upplysningens motsägelseful-la anspråk på att avförtrolla världen och samtidigt nära sig på den förtrollande res-ten: den som med Benjamins bevinga-de ord skänker konstverket dess aura. Här utmejslas den konstruktiva ansats som mot mitten av 1980-talet kommer att sam-las kring en kritik av det begrepp som, i Trías läsning, beseglat modernitetens öde: begreppet gräns. Den gräns som hos Kant skiljer det vi kan veta från vad vi bara kan tro, och som i variationer präglad det mes-ta av 1900-talets filosofi – som språkets, medvetandets eller historiens gräns – har reducerats. Det som hör gränsens andra sida till, det med Kant transcendentia, har i teorin förnekats men lever, som Trías upp-märksammar, oförställt vidare i praktiken – i föreställningen om vår moraliska frihet eller i tillhörande postulat om vårt juri-diska ansvar, i den aura som trots att den är dödförklarad får konstmarknaden att gå i spinn, liksom i den religiösa anda som insveper den samtida världen.

Trías tar gränsen *ad notam*. Den bör kompletteras, vidgas. Gränsen skiljer den sinnevärld till vilken vi föds från ett her-metiskt slutet bortom. Men den förbin-dar också en levande existens med en meningsbärande krans av mysterium. Trías är inte ensam om att göra sak av gränsens tväsidighet, men han gör ny sak av dess dubbla front. Gränsen är inte en linje utan ett område: en plats. Likt den tröskel som från ett rum till ett annat kan tillåta steget att vila, öppnar gränsen inte bara ett eller två områden, den öppnar tre.

Det nya hos Trías ligger i detta försvar av gränsen som plats. Bilden förankras i det romerska begreppet *limes*: ett område inki-lat mellan den civiliserade världen och ett barbariskt bortom. Hit utkommenderades försumbara skikt ur den romerska armén.

"De cine ger estetiskt ansikte till ett filosofiskt drama i gränslandet mellan den klara tanken och dess ljusskygga rötter."

andet i gråzonen mellan vaka och dröm med vidöppet slutna ögon.

Essän om Tarkovskij, "Drömmarnas klarspråk" – bokens längsta – vänder på tematiken 180 grader: söker vi sanning bör vi lämna den vakna verkligheten bak-om oss. Trías är väl införstådd med Tar-kovskijs predikament. I en totalitär dikta-tur har det steget redan tagits. Återstår en dröm som omfattar allt, från det mest pro-saiska till det mest profetiska – till priset

sättningar därför att det valt att blunda för sina egna irrationella förtecken. För sina rötter. I likhet med Heidegger ser Trías i denna blinda punkt något glömt och för-summat, men han för tanken till Freud – och till René Girard – när han tillskriver blindheten resultatet av en repressiv akt: en censurerande handling. Frågeställning-en skulle bli ett sig-num. I självbiogra-fin sätts det i svart på

DE CINE
AVENTURAS Y EXTRAVÍOS
EUGENIO TRIÁS
Galaxia Gutenberg 2013

De uppgraderades till *limitanei*, gränsbor, med uppgift att befästa marken och på sikt vinna terräng. Genom beblandning.

Trias menar att *limitanei* ger oss en bild av vad det är att vara människa och *limes* en bild av vår egentliga uppehållsort. I gränslandet utspelar sig vårt etiska drama, här får det som är vara och sanningen äga rum.

En tolkad värld betyder något därför att den förbinder med en skärva på okänd ort. Trias uppvärderar den hos romantikerna ännu levande förståelsen av symbolen som sinnebild för det översinnliga. Udden riktar mot den lingvistiska teorin om symbolen som tecken för något betecknat. Symbolen betecknar ingenting, men närvaron av en ousäglig frånvaro ger mening. Som tankeform svarar symbolen mot gränsens specifika *logos*, som bäraren av ett minne förmedlar den oskrivna historia och i erinringens ljus reser den en etisk uppmaning: till den gränsöverskridande akt i vilken det som är skilt för ett ögonblick faller samman.

Symbolen tänks traditionellt utifrån ikonerna, som visuell bild. Genom 1900-talets lingvistiska vändning har den kopplats till rösten som språk och till ordet som skrift. I *De cine* modifieras denna förståelse genom en läsning av bilden som rörelse. Och som tid. En arkitektur av varaktighet, en visuell symfoni förmodligen att öppna tiden mot det som övergår tanken. *De cine* knyter an till böckerna om musik. Här som där handlar det om att undersöka symbolens kunskapsstrande kraft. För musiken har likheter med både den ordlösa filmen och det talade språket. Den rör sig i tiden och dess *materia prima* är ljudet, *foné*. Men i musiken kommunieras meningen ordet och bilden förutan. Som blott ljud i rörelse – eller som tongiven tystnad – rör oss musiken. Denna musikaliska egenhet erbjuder en ”ordnande princip” som ger resonans i *De cine*, och som därtill medger en musikalisk helomvändning visavi lingvistikens koppling ljud-mening.

Som det heter i *La imaginación sonora*: ”reflektionen kring det foniska för oss tillbaka till scenarier som föregår förvärvandet av ett språk”. Trias menar att det låter sig göras därför att musiken, så länge den ljuder, eller så länge den tonsätter tystnad, är obruten. Musikens kontinuum räknar inte med meningsbefriade minsta enheter. Det avspeglar sig också i notskriften. Böckerna om musik kretsar kring detta inom filosofin märkvärdigt obehandlade förhållande. De fyller ett filosofiskt tomrum och de formulerar en uppmaning: ”att söka de skikt som föder språket och gör tolkning och förståelse möjlig”. Mysteriet må kvarstå, men skuggan tillkommer oss.

Anna-Lena Renqvist

Den vertikala järnvägen

TEKNIKHISTORIA

Tekniska innovationer som ångmaskinen och glödlampan ledde in på obanade stigar och utvecklingen ändrade färdriktning. Andra uppfinningar som brödrosten eller det elektriska strykjärnet har inte haft samma genomgripande betydelse. Till den kategorin brukar även hissen räknas. Idag betraktas den som ett självklart inslag i vardagen, föga iögonfallande och knappast spektakulär. Men en blick i backspegeln öppnar för helt andra perspektiv. Enligt journalisten och forskaren Andreas Bernard sattes hissen djupa avtryck i utvecklingskurvan. Dess historia illustrerar att företeelser, som numera verkar triviala, mycket väl kan ha varit omvälvande i sin samtid.

Historien tar sats 1854 då Elisha Otis lyckades konstruera ett hisswerk utrustat med automatisk säkerhetsanordning som hindrade korgen från att störta till marken. Eftersom den gick på skenor i schaktet kallades den också vertikal järnväg. Tåg och räls var samtidens stora tekniska nyskapelser och utgjorde därför en självklar referenspunkt.

Geografiskt börjar framgångssagan i New York och redan under 1860-talet monterades hissar i de stora hotellen på den amerikanska östkusten. Introduktionen i Europa dröjde något decennium. Det nya vertikala transportsystemet fick tillika mer genomgripande betydelse i USA. Varje nytt flervåningshus uppfördes runt ett hisschakt. Öppna trapphus i kombination med hissar försvann mer eller mindre, men kom att finnas kvar i Europa.

Hissen fick också snabbt status i hotellbranschen. Dåtids turistguideböcker rubricerade den som en stor tillgång. Men redan några decennier in på 1900-talet betraktades det vertikala transportmedlet som en självklarhet och nämnades inte i böckernas hotellöversikter annat än när det saknades.

Ursprungligen hade tekniken sina begränsningar. Tröga och långsamma maskinverk som tog stort utrymme. Men med elektrifieringen i 1900-talets inledning ökade hastigheten och

maskinutrymmena krympte. Hisskorgens inredning blev också mer funktionell. Plyschsäten och ljuskronor försvann. Borgerskapets vardagsrum utgjorde inte längre stilidealet.

Hissen skapade förutsättningarna för skyskraporna. Förvisso var uppfinningen av stålkonstruktioner mot slutet av 1800-talet nödvändiga för att kunna bygga de höga husen. Men det var hissen som gjorde det bekvämt och funktionellt att nå de översta etagerna.

Med introduktionen av elevatoren förändrades inte bara den urbana miljön utan också flervåningshusens sociala hierarkier. Tidigare var det finast att bo på bottenplan, medan fattiga fick kliva upp alla trappor till de översta våningarna. Men med det vertikala transportmedlet förvandlades de fattigas bostäder till luxuösa våningar eller så kallade *penthouses*. *Roof gardens* blev också ett vanligt fenomen och vittnade om de översta etagernas status.

Hotellen genomgick en liknande förvandling. Personalens sovsalar flyttades till bottenvåningen medan översta planen förvandlades till enklav för de rika. I affärsvärldens kontorsbyggnader kallades översta etagen inte penthouse utan direktörssvit. Stora panoramafönster med imponerande utsikt över stadens silhuett vittnade om att chefen

satt på hierarkins högsta punkt och synliggjorde därmed företagets maktstruktur. Taksviten fungerade som urbanitetens

>>

LIFTED
A CULTURAL HISTORY OF THE ELEVATOR
ANDREAS BERNARD
New York University Press 2014

bergstopp. Med hissen vändes hierarkierna upp och ner och samhällspyramidens geometriska form blev synlig i flervåningshusens arkitektur.

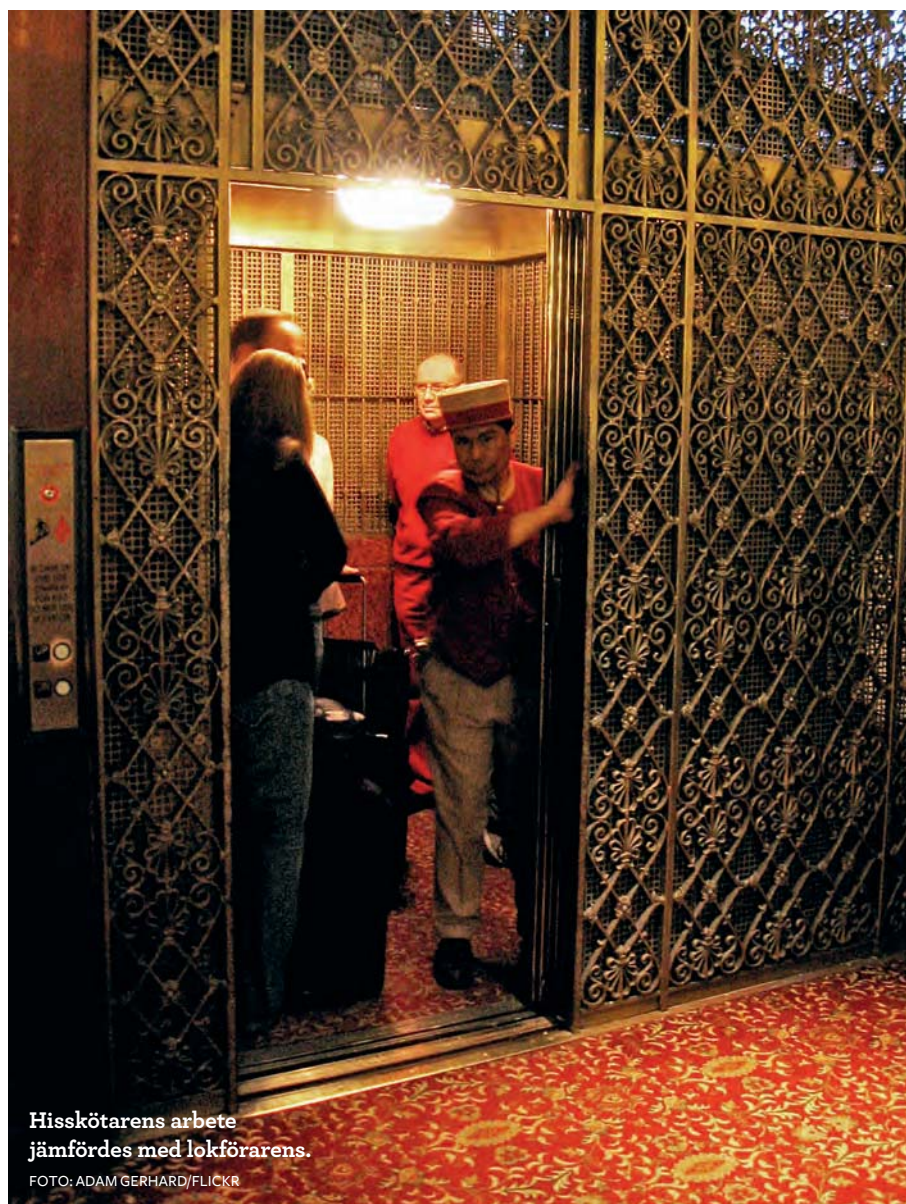
Bernard är inte minst intresserad av tankar, idéer och fantasier som hissen framkallade och som bidrog till att omprogrammera föreställningar om flervåningshus. Tidigare kunde övergången mellan en byggnads vertikala skikt vara förvirrande. Fantasier om byggnader utan gränser kan bland annat avläsas i 1900-talets tidigare romaner som Franz Kafkas *Rätttegången*. Elevatorn uppfann förvisso inte våningsplan, men definierade överskådligt genom att tydligt separera dem från varandra. Indelningen i våningar eliminerade i sin tur avvikelse och mellanliggande plan. Med elektriska tryckknappar och inneslutna schakt förvandlade hissen flervåningshus till en serie separata plattformar. Den klassificerade och sorterade utrymme och plats.

I de allt högre flervåningshusen upp tog halvofficiella ytor som trapphus, korridorer och hissar relativt stor plats. På väg till lägenheternas inkapslade familjesfär ökade därmed möjligheten att möta främmande. Sådana möten förtätades enligt Bernard i en trång hisskorg och intensifierade den problematiska relationen mellan privat och offentligt, mellan intimitet och anonymitet. Ett hotell i Chicago försökte till dels lösa problemet med segregering, en "ladies' elevator" för ensamstående kvinnor och en "gentlemen's elevator" för män och gifta par.

Hisskorgen var oftast avskärmd från insyn och därför användbar i fiktionens värld, i film som böcker. Ögonblicket av absolut avskildhet gjorde hissen lämplig för iscensättningar av allt från mord till kärlek. Endast en obetydlig ingivelse behövdes för att förvandla två främmande till älskande under den korta färden. Hisskorgens hermetiska isolation förhöjde den erotiska spänningen.

Rädsla och ångslan inför det nya och moderna kan också avläsas i samtida reaktioner på elevatoren. Liksom andra av modernitetens nya fenomen förknippades den med faror och olyckor. Den första stora järnvägskraschen skrämd och bidrog enligt Bernard till att transportmedlens destruktiva potential kom att dominera kollektiva föreställningar om hissen. Med elektrifieringen avdramatiserades emellertid riskerna. Det elektriska dörrlåset eliminerade risken för att människor skulle störtas ner i det olåsta hisschaktet.

Rädslan inför modernitetens tekniska innovationer förklarar också mängden av föreskrifter och instruktionsböcker. En i sin samtid mekaniskt komplicerad apparat krävde vägledning och manualer. Hisskötarens arbete jämfördes med

Hisskötarens arbete jämfördes med lokförarens.

FOTO: ADAM GERHARD/FLICKR

lokförarens. Arbetsuppgiften gick ut på att garantera passagerarnas säkerhet, stanna hissen vid exakt rätt tidpunkt vid varje våningsplan, reglera korgens hastighet och överse att hissdörrarna alltid var stängda. Tekniken förenklades emellertid raskt och övergången från förar- till tryckknappsstyrda hissar gick snabbt. Sedan länge är hisskötarnas arbete endast ceremoniellt och signalerar en svunnen storhetstid. De finns kvar på de finaste hotel- len som en sorts lyxmarkör.

Nymodigheter tenderar även att framkalla skräck för sjukdomar och hälsomyndigheter varnade för spridning av bakterier i trånga utrymmen som hissar. Vidare ansågs det moderna och mer specifikt förändringar i stadsmiljön framkallade neurotiska störningar. Agorafobi eller torgskräck registrerades under 1800-talets andra hälft och berodde enligt experter på att gamla röriga stadskärnor

ersattes med boulevarder och öppna platser. Klaustrofobi sattes i samband med expansionen av offentliga transportmedel. Järnväg, spårvagn och inte minst hissen betydde att människor föstes samman på en liten yta. Sistnämnda fick närmast en paradigmatiskt betydelse i synen på klaustrofobi. Sjukdomen utvecklades i skärningspunkten mellan rörlighet och begränsat utrymme.

Dagens hissar går betydligt snabbare och tystare än förra sekelskiftets. Men fortfarande finns det knappast några andra offentliga rum där man trots intimiteten kan känna sig så fullständigt ensam och anonym. I det avseendet representerar hissen kontinuitet. Möjligen är det också kontinuiteten som gör att vi lätt glömmer bort de omvälvande förändringarna som en av modernitetens många nyskapelser representerade; idag trivial men då närmast epokgörande.

Kim Salomon

Förbjuden läsefrukt

LITTERATUR

Inte bara i estetiskt och berättartekniskt hänseende innebar *Ulysses* något omtumlande nytt inom romankonsten när den efter en rad refuseringar slutligen publicerades 1922 av den parisiska bokhandlaren Sylvia Beach, på hennes för detta ändamål fort tillkomna förlag Shakespeare & Co, med samma namn som bokhandeln. James Joyces roman var även ideologiskt tvivelaktig, sedd från såväl vänster som höger, eftersom en högt begåvad ung man som Stephen Dedalus i den visar sig ha något viktigt att lära sig av malträterad medelmåtta som den judiske annonsackvisitören Leopold Bloom, som varken är någon liberal intellektuell eller någon revolutionär proletär.

Inget av detta skulle dock vara tillräckligt för att ge romanen det skandalomsusade rykte som den hann få redan inom en vecka efter publiceringen av den första upplagans tusen exemplar. Det var ett rykte som talade om obscenitet och oanständighet. Detta spreds som en löpeld, naturligtvis främst i sådana kretsar där ingen hade läst romanen och där folk trodde sig kunna bli besudlade av något osunt bara genom att röra vid den förfärliga boken.

På kort sikt var detta förödande för författaren och hans förläggare, men på lång sikt kom det att gynna författaren och hans roman, bara inte den självuppoffrande Sylvia Beach som drog sig ur karusellen när de juridiska processerna kring romanen började bli alltför kostsamma och därför inte kammade hem någon större vinst när romanen blev en veritabel storsäljare ett tiotal år efter den första publiceringen.

I drygt ett decennium var det förbjudet att sälja och distribuera boken. Numera uppfattas den allmänt som den viktigaste roman som har skrivits på engelska språket. Den var förbjuden på grund av sin obscenitet. Det är en "obsценitet" som inte bara innefattar skildringar av samlag, onani, exhibitionism och allsköns erotiska fantasier. Vad som också beskrivs, med lika stor närgångenhet, är exempelvis att folk petar sig i näsan, släpper väder och urinerar eller förrättar ännu mer tyngande behov. Med rätta berömd är skildringen av hur Leopold Bloom sitter på utedas-set och skiter.

Det mest chockerande är att författaren beskriver allt detta som fullkomligt normalt. Här finns inga komiska burleskerier

som hos Rabelais, med floder av kiss och väldiga högar av bajs. Sådant kan man ju skratta åt. Här finns heller inget kittlande ekivokt som i *Decamerone* eller i Casanovas memoarer. Sådant kan man ju läsa för den sexuella kittlingens skull.

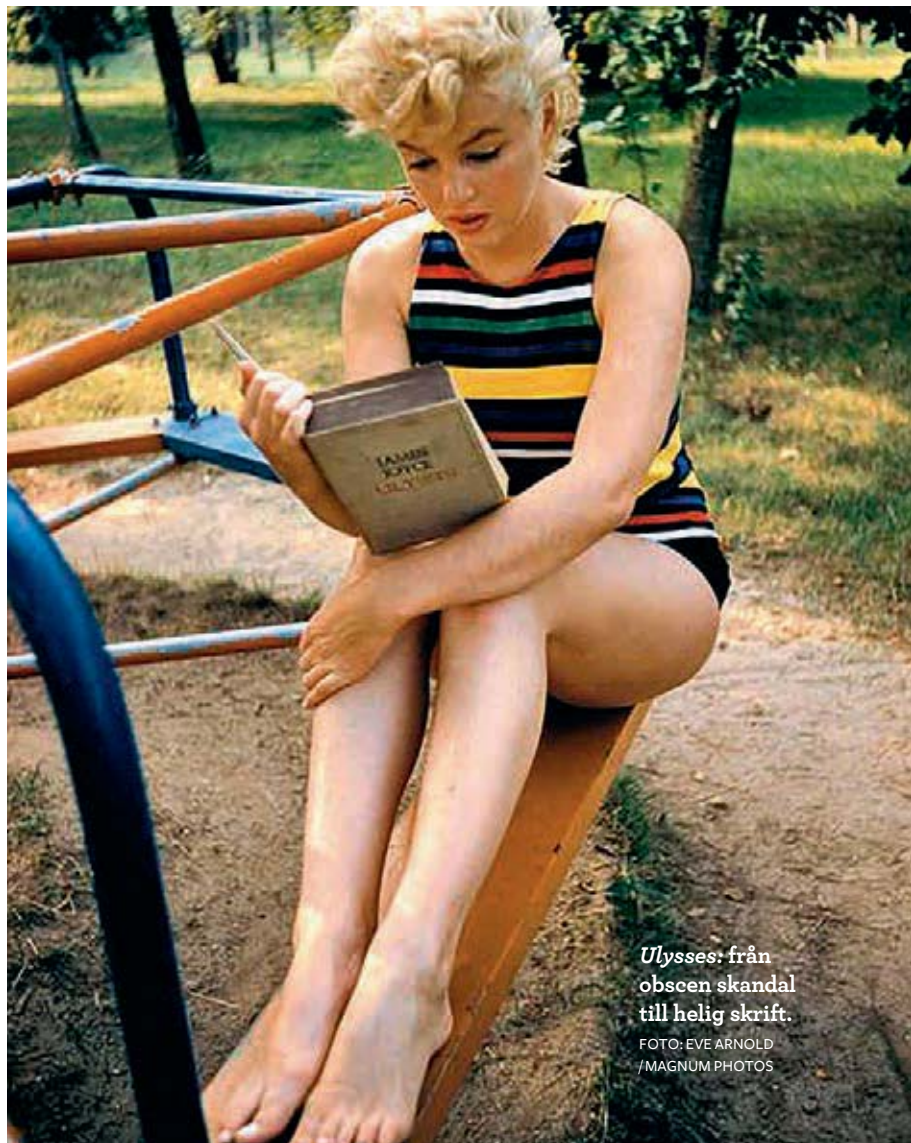
Att läsa *Ulysses* som pornografi skulle ge klen utbyte. De erotiska inslagen saknar alldeles den vanliga pornografins kännetecken. Dessutom är de fåtaliga och ibland så flyktigt antydda att bara en mycket tålmodig och ganska vältränad romanläsare riktigt kan uppfatta dem.

Att romanen blev förbjuden på Irland, i England, i USA och annorstädes var på grund av dess "obsценitet". Att den under sina förbudsår blev hett eftertraktad och under mer eller mindre äventyrliga former smugglades till nyfikna läsare i olika länder tycks däremot främst ha berott på att ryktet om dess obscenitet väckte en förväntan på något särdeles saftigt pornografiskt. Det var en förväntan som sällan

eller aldrig infriades. Den kult som sakta men säkert växte fram kring den förbjudna boken kom istället att alltmer betona dess exklusivitet och karaktär av avancerat litterärt experiment, begripligt bara för den lilla intellektuella elit som så många gärna ville tillhöra.

I sin nyutkomna *The Most Dangerous Book* beskriver Kevin Birmingham mycket detaljerat de olika bokhistoriska och juridiska turerna kring Joyces roman. Han spekulerar också mycket intresseväckande kring de olika symbolvärden som har förknippats med romanen sedan den första gången publicerades för snart hundra år sedan. Från sin undanskymda position som förbjuden och sällan läst bok har den genom decennierna gjort en raketkarriär inom litteraturhistorien och är vid det här laget den av alla romaner i världen som har ägnats mest forskning och flest mer eller mindre heltäckande explikationer

>>

Ulysses: från obscen skandal till helig skrift.

FOTO: EVE ARNOLD /MAGNUM PHOTOS

och tolkningsförsök. Den har blivit den litterära modernismens mest kanonisera-de skrift.

Kevin Birmingham är lektor i litteraturvetenskap vid Harvard och där främst verksam som lärare i *creative writing*. Att han själv äger den förmåga han till vardags ägnar sig åt att försöka lära ut bidrar i hög grad till att hans receptionshistoriska studie av spelet kring *Ulysses* blir rolig att läsa. Birmingham skriver påfallande väl och vet hur man ska dra en god historia, dessutom hur man kan krydda en framställning med festliga citat som inte alltid är så nödvändiga i sak men känns uppiggande att få ta del av. Så här kan det låta när Anthony Comstock, i 40 år chef för The United States Post Office, ges tillfälle att förklara varför lustan är en så destruktiv impuls: "Lust defiles the body, debauches the imagination, corrupts the mind, deadens the will, destroys the memory, sears the conscience, hardens the heart, and damns the soul. It unnerves the arm, and steals away the elastic step."

Vi får veta vad en rad bigotta förläggare, präster, jurister och tulltjänstemän ansåg om den i deras ögon så förfärliga och djupt

traproduktiva. Nyfikenheten bara växte och romanen blev obönhörligen alltmer berömd, både berömd och beryktad, trots att ganska få ännu hade fått en möjlighet att komma över ett exemplar och läsa den.

Tyngdpunkten i Kevin Birmingham's framställning är lagd på romanens märkliga öden och äventyr i USA, medan de europeiska moralstriderna kring den behandlas bara flyktigt eller ibland rentav irriterande summariskt. Det amerikanska materialet har Birmingham däremot suveränt handlag med. Det är också här han bidrar med nytt stoff efter att tydligen lagt stor möda på att leta i gamla rättsarkiv, spåra brev och skaffa fram biografiska uppgifter om personer som blev dömda för att ha låtit trycka och sälja mer eller mindre fullständiga piratupplagor av Joyces roman eller om sådana rättänkande själar som satte

"Romanens herostratiska ryktbarhet för ohämmad obscenitet väckte naturligtvis nyfikenhet. Folk var beredda att betala mycket för ett exemplar."

motbjudande romanen. De citeras ganska ymnigt och framstår inte bara som beklämmande utan lika ofta som så fåniga att man baxnar. Man kan nästan känna sig som förflyttad till en film av bröderna Marx, med Groucho ivrigt flängande mellan sippta tanter och farbröder klädda i pråliga festklänningar respektive frack, den ena löjligare än den andra. Det är bara att citera dem för att det ska bli god underhållning.

Det var inte bara en lång rad av samhällets stöttepelare som förfasade sig över *Ulysses* och därmed ofrivilligt bidrog till marknadsföringen av romanen. Dess herostratiska ryktbarhet för ohämmad obscenitet väckte naturligtvis stigan-de nyfikenhet. Folk var beredda att betala mycket för att komma över ett exemplar. Via Kanada smugglades den över gränsen till USA, där innehav av den var förbjudet. Den unge äventyrslystne Hemingway var en av dem som villigt enrollerade sig i kedjan av romansmugglare. Inte heller i England hjälpte det att man försökte tiga ihjäl romanens existens och att några sedlighetsivrande myndighetspersoner drev BBC att i sina sändningar förbjuda till och med ett omnämnande av bokens titel. Alla dessa censuratågar visade sig vara kon-

sin heder på spel för att till varje pris skydda amerikanska medborgare från att utsättas för vad de själva ansåg vara pervers litterär smörja ihopkommen av en gudlös och galen irländare bosatt i den moderna syndens huvudstad Paris.

Av särskilt intresse är porträttet av den advokat, Morris Ernst, en judisk immigrant av tjeckiskt ursprung, som bestämde sig för att försöka initiera en rättegång rörande Joyces roman. Han var expert på tryckfrihetsmål och en briljant förkämp för medborgerliga rättigheter. Tack vare sin förslagenhet i juridiska angelägenheter och rejäl ekonomisk uppbackning lyckades han efter några års förarbete få till stånd en rättegång angående det amerikanska förbudet mot att trycka och distribuera romanen. Det kom att bli det dittills största och mest uppmärksam-made rättsfallet ägnat en konfrontation mellan lag och litteratur. Morris och hans stab lyckades kringgå en rad juridiska komplikationer.

Rättegången kom till stånd i New York 1933. Ernst drev linjen att *Ulysses* var en modern klassiker, "a modern classic", och att den präglas av så hög konstnärlig kvalitet att förbudet mot den främst av det skälet borde hävas. Strategiskt nog medgav

En historisk milstolpe.

han att den var "obsцен" i den federala lagens mening och siktade istället in sig på att plädера för estetiska värden och för romanens klassikerstatus. Att han var så energisk med att framhålla att den var en "modern klassiker", bara elva år efter publiceringen, berodde på att det fanns ett amerikanskt lagrum som tillät

publicering av klassiska verk, även om de skulle kunna klassificeras som obscena.

De intrikata turerna kring rättsprocessen, som fortlöpte inom flera och stegvis allt högre instanser, tar Birmingham suveränt vara på. I detta parti är hans bok minst lika spännande som en kriminalroman. Och det är den intelligente Morris Ernst som är centralfiguren.

När förbudet mot *Ulysses* till sist hävdes den 7 december 1933 var det en stor nyhet inte bara i USA utan även i England. *Time Magazine* gav ut ett nummer med Joyce på omslaget och lät skriva att den friande domen var en litteraturhistorisk milstolpe: "For last week a much-enduring traveler, world-famed but long an outcast, landed safe and sound on the US shores. His name was *Ulysses*."

Den stora uppmärksamheten kring den friande domen ledde till att romanen blev en grandios kommersiell succé ett par månader senare och att även England snart hävde förbudet mot den (dock inte Irland, märk väl). Det var också en dom som vid denna tid kom att få ett viktigt symbolvärde. Den föll i slutet av ett år, då de nazistiska bokbålen hade gått som en löpeld genom Tyskland, med början den 10 maj 1933 då cirka 20 000 böcker och 5 000 bilder under ceremoniella former brändes på Opernplatz i Berlin. Så blev James Joyces *Ulysses* snabbt omvandlad till en symbol för konstnärlig frihet, liberalism och demokrati. Att bejaka den betydde att man var motståndare till censur, diktatur och bokbål.

Tommy Olofsson

THE MOST DANGEROUS BOOK
THE BATTLE FOR JAMES JOYCE'S ULYSSES
KEVIN BIRMINGHAM
Head of Zeus 2014

Borta bra men ...

BIOGRAFI

Hur exiltillvaron för en författare gestaltar sig beror givetvis på omständigheterna, liksom på författaren själv. Det är många variabler i denna komplicerade ekvation. Somliga kapslar in sig och förblir den ursprungliga identiteten trogen så gott det går, medan andra genomgår en metamorfos på gott eller möjligen på ont. De byter kanske till och med språk (Conrad, Beckett, Nabokov) och låter sig med varierande grad av framgång integreras i en annan och annorlunda kontext. Vissa blommar ut, medan andra helt enkelt bara härdar ut. Och somliga går under.

Om det var någon av 1900-talets mer kända exilförfattare som kunde antas klara och kanske till och med bli stimulerad av omställningen till ett liv utanför hemmamarknaden, så var det den judisk-österrikiske mångsysslaren Stefan Zweig – librettist, dramatiker, novellist, poet, essäist, översättare och upphovsman till romaner och historiska biografier – född 1881. Till att börja med var han dels rik arvtagare, dels exemplariskt hyllad storsäljare världen över. Han talade engelska och franska flytande och var dessutom en dogmatisk kosmopolit, ständigt på resande fot och svuren motståndare till alla former av nationalism, vilket också ledde honom till att avvisa sionismen trots en nära relation till Theodor Herzl. Judarna skulle aldrig bilda en nation, menade han, utan tvärtom stolt axla den ödesbestämda rollen som fanbärare för världsmedborgaranda och universella värden.

”Jag älskar diasporan”, skrev Zweig i ett brev till filosofen Martin Buber. I en av sina skrifter efterlyste han rent av en hymn till just exilen.

För egen del var han också proaktiv när det gällde att gå i exil och bosatte sig i England redan 1933, långt innan läget blev akut för honom som österrikare i samband med Nazi-Tysklands annektering av hemlandet i mars 1938. Denna första del av exilen var därför också en smula angenäm såtillvida att han obehindrad kunde återvända till sitt älskade Wien och vårda sin gamla mamma. Annat på exilens pluskonto var att han 1939 gifte om sig med sin unga sekreterare, Lotte, och att han hela tiden fortsatte att vara febrilt produktiv. Mycket av det som fortfarande läses av Zweig idag – främst självbiografien *Världen av idag* och den förtätade kortromanen (eller långno-

Stefan och Lotte före mörkrets inbrott.

FOTO: FOTOGRAF AKG-IMAGES/TT NYHETSBYRÅN

vellen) *Schack* – kom till under de tidiga krigsåren i USA och Brasilien.

Ikke desto mindre valde Stefan och Lotte Zweig att under omsorgsfulla former avsluta livet med en dödlig dos Veronal hemma i brasilianska Petrópolis natten till den 23 februari 1942. Stor uppståndelse på många håll. Starka känslor. För Brasilien var det en självklarhet att hålla statsbegravning. Inom tyska exilkretsar blandades dock sorgen med vrede. Thomas Mann betraktade självmordet som ett svaghets-tecken och ett svek mot de krafter inom kulturen som bildade front mot nazismen. Litteraturvetaren George Prochnik nyutkomna bok om den exil som trots hyggliga förutsättningar ändå blev omöjlig för Zweig erbjuder om inte ett försvarstal så åtminstone en redig redogörelse för vad som faktiskt hände och en nyansrik diskussion om varför det som hände förmodligen hände på just det sättet.

Ett problem i sammanhanget var, till att börja med, att Zweig var programmatiskt ointresserad av politik. För honom var Konsten och Bildningen överordnade inte bara politiken utan varje form av mänsklig verksamhet. Tack vare den medfödda silverskeden i munnen hade han aldrig behövt göra sig några bekymmer gällande försörjning eller något annat vulgärt materiellt. Han kunde vara förstrött flott mot fattigare kolleger på ett sätt som inte sällan väckte irritation, men om tidens sociala konflikter hade han inget särskilt upplyst eller upplysande att säga. Han var en flyhänt och cerebral skönande som jagades ut ur sitt ambulerande elfenbens-

torn av brutala kvastar som han inte alls begrep sig på.

Så exilen i sig var en sak, men vad som hände i och med krigsutbrottet 1939 var dels att Zweig blev en så kallad *enemy alien* med allt vad det innebär i form av byråkratiskt krångel och kringskuren frihet, dels att han tvingades att ständigt befatta sig med den obehagliga politiken eftersom folk aldrig slutade att fråga efter tydliga fördömanden av nazismen från den berömda författaren, något som Zweig alltid besvärat slingrade sig undan. Naturligtvis var han bestört över alla förbrytelser mot judar, men det som främst plågade honom var hur nazisterna med sin groteska retorik besmutsade det tyska språk som var både hans arbetsinstrument och grunden för hela hans identitet. Han ville desperat gärna tala om annat och fann det allt svårare att tala alls.

I början av 1942 – efter Pearl Harbor och före Stalingrad – kunde Nazi-Tyskland i svarta stunder te sig oövervinnerligt, och dessa stunder kom nu allt tätare och blev allt mörkare. Zweig fruktade för ett angrepp mot Sydamerika. Prochnik lägger pussel med stor finess och tar oss så nära denna förtvivlan det rimligen går att komma.

Jan Söderqvist

THE IMPOSSIBLE EXILE
STEFAN ZWEIG AT THE END
OF THE WORLD
GEORGE PROCHNIK
Other Press 2014

Kung Krösus regerar.

FOTO: AKG-IMAGES/TT NYHETSBYRÅN

Guldkalvens återtag i triumf

EKONOMI

Medan ekonomen Thomas Piketty turnerar jorden runt med sin uppseendeväckande teori om hur ojämlikheten breder ut sig med växande inkomst- och förmögenhetssklyftor, gör journalisten, essäisten och förläggaren Jean-Louis Servan-Schreiber (lillebror till 1960-talets franska politiska komet, Jean-Jacques Servan-Schreiber, författare till storsäljaren från 1968, *Den amerikanska utmaningen*) en kortare och anspråkslösare analys av de rikas situation världen över. Boken, *Pourquoi les riches ont gagné* (Varför de rika har vunnit), har en titel efter ett Warren Buffett-citat, "Klasskampen pågår fortfarande men det är vi, de rika som för

den. Och vi som kommer att vinna den."

Servan-Schreiber konstaterar nyktert att den profetian har slagit in. Han ser också de rikas spektakulära uppgång som symptomatisk för vår tid, med dess två dominerande värderingar – individualismen och penningdyrkan. Inga nutida hjältar är annat än rika: sport- och filmstjärnor och andra artister, liksom superentreprenörerna i världsklass, medan politiska, militära och religiösa hjältar lyser med sin frånvaro.

Servan-Schreiber anlägger till skillnad från Piketty ett populärvetenskapligt – framförallt sociologiskt, men också moraliskt – perspektiv på rikedom och de rika. Han tar inte som Piketty ideologisk ställning genom att rekommendera lösningar på orättviseproblemen.

Kanske beror det på att han själv är född in i en framgångsrik entreprenörsfamilj av tidskriftsförläggare och har mervärdeskapande så att säga i sin genetiska kod.

Hur kommer det sig att antalet rika har ökat så mycket för att idag uppgå till 12 miljoner – lika många som Belgiens invånare (men bara 0,2 procent av världens befolkning) – spridda över hela jordklotet? Redan kapitalismens kreativa destruktivitet med sina utslagningsmekanismer, dess ständigt ökade skaleffekter och nya industrier till följd, har verkat effektivt som förmögenhetsskapare, ända från ståltillverkningens genombrott till den digitala teknologins. Med finanssektorns globalisering och internet har ackumulationen av förmögenheter accelererat våldsamt de senaste årtiondena.

Att de rika på så kort tid har kunnat bli så många beror inte enbart på den it-understödda *finansialiseringen* av världens tillgångar med förmögenheter som uppstår och förmeras med ljusets hastighet. Den kommer sig också av kapitalismens "avisning" av kommunismens glaciär – från Kina till det tidigare östblocket. Den har medfört att hundratals miljoner nya konsumenter som tidigare har längtat efter att få berika sig eller i vart fall efter att kunna förse sig med moderna bekvämligheter och konsumtionsvanor nu har släppts fria på tidigare infrysade marknader.

Världens samlade förmögenhetsvärde har ökat med 70 procent bara sedan år 2000! Och det är inte bara de rika som har gynnats, övriga 99,8 procent av jordens befolkning har åtnjutit en standardhöjning i aldrig tidigare skådad omfattning. Antalet fattiga har, från att ha utgjort 70 procent av jordens befolkning vid 1900-talets början nu minskat till 20 procent. Icke desto mindre växer de rikas förmögenheter snabbare än fattigdomsminskningen. Tillväxttakten för de rikas förmögenheter har de senaste åren legat på 7–8 procent årligen och därmed överträffat den genomsnittliga tillväxten i världsekonomin som inte har överstigit 5 procent.

Att Europa trots sin ekonomiska eftersläpning jämfört med de nya tillväxtländerna har behållit en så relativt hög andel av världens tillgångar – nästan lika mycket som både USA och Asien-Stillahavsområdet – beror på att det här finns så många gamla förmögenheter. Därmed kommer Servan-Schreiber in på de moraliska aspekterna på ärvda förmögenheter. Den enda arvtagerskan till L'Oréals tiotals miljarder, Liliane Bettencourt, har "bara genom att göra sig mödan med att låta sig födas" som Beaumarchais formulerade det om greve Almadiva i *Figaros bröllop*, i lagens ögon lika stor rätt att njuta av sitt arv och lämna det vidare som den trägne lantbrukaren på sin ärvda släktgård, som hans förfäder har brukat i generationer. Dagens ärvda förmögenheter återfår, som också Piketty har påpekat, sin betydelse i och med globaliseringen som tillåter de rika att spela ut marknadernas och skattelagstiftningarnas fördelar mot varandra för att optimera sin avkastning. Ansträngningarna att kringskära skatteflykt till paradisiska trakter kan

inte, påpekar också Servan-Schreiber, bli verkningsfulla i en värld där det bland 192 beskattningsmässigt autonoma stater alltid kommer finnas vissa som är villiga att agera kryphål.

Det ter sig alltså moraliskt problematiskt att en människa som inte har arbetat en dag i sitt liv har kunnat erhålla en lika stark tillväxt på sina L'Oréal-miljarder

att moraliskt fördöma kapitalismens funktionssätt.

Om nu aktieägarnas eller fondspararnas intresse av ständig värdestegring prioriteras allra högst, medför det dock att vd:ar utses som varken är kreativa eller utvecklingsbefrämjande företagare eller ingenjörer, utan bara förvaltare; och som inte tvekar att sälja en del av före-

"Paradoxalt nog har det aldrig förr talats så mycket om ojämlikheten och samtidigt gjorts så lite för att minska den."

de senaste 20 åren som Bill Gates, uppfinnare och entreprenör. För maximen om lönen för mödan gäller fortfarande; den blir dock högst diskutabel när lönen antar svindlande proportioner. Därför ter sig bankiren Pierpont Morgans råd att inte investera i företag vars ledare tar ut mer än tjugo gånger vad hans arbetare tjänar skattretande överspelat när en vd på Frankrikes CAC 40-börs tjänar mellan 400 och 1 500 årsminimilöner.

De rikas akilleshäla är därmed snarare moralisk än rättslig. Särskilt som, vilket subprime-skandalen har visat, banker och andra finansinstitut har varit beredda att ställa miljoner människor på gatan för att tjäna enorma summor. De försöker skylla över att de med den globala finansmarknadens kolossala tillväxt har kunnat hösta in större vinster på spekulation än på sina traditionella ekonomiska funktioner. De gör det med argumentet att deras syfte är att öka värdet av de besparingar och pensioner som aktieägare och fondsparare, ofta pensionärer, har anförtrött dem. Det kan låta försvarbart och belyser svårigheten

taget eller stänga en mindre räntabel produktionsenhet för att förbättra börsvärdet. Det som är moraliskt och berättigat för de ena kan knappast samtidigt vara det för de andra, konkluderar Servan-Schreiber. Men om var och en tillämpar sin egen moral, vad händer då med Moralen?

Rikedom har alltid förmått framkalla avund och indignation – ja, skandal och fördömlse (Krösus, Midas); i vår tid är det mer än någonsin berättigat eftersom beloppen i omlopp inte kan ses som annat än otillbörliga i sitt övermått. Marknaderna för finansprodukter är världsomspännande och genererar sådana mängder av pengar att de inte längre har något gemensamt med de förhållanden som rådde för bara ett tjugotal år sen. Dramatiken ligger i att den ofta på religiösa grunder vilande antirikedomsideologin som har rätt de två hundra åren mellan franska revolutionen och kommunismens fall, inte längre gäller. Samtidigt har tillväxten på marknaderna för både produktion och konsumtion i de utvecklade länderna stagnerat. Att politikerna därigenom fått arbetslösheten som sin värsta huvudvärk gör att de inte vågar ta strid med de rika. Deras beroende av dessas sysselsättningskapande är så stort, och de fruktar både att de lägger ner arbetsplatser och emigrerar. Därmed väger de rika tyngre än regeringsmakten, särskilt som de kan slingra sig ur dess fiskala nät genom att flytta runt >>

POURQUOI LES RICHES ONT GAGNÉ
JEAN-LOUIS SERVAN-SCHREIBER
Albin Michel 2014

sitt kapital. Vad förmådde exempelvis den franske socialistiske ministern Montebourg med sitt hot om nationalisering mot den globalt ledande indiske stålmo-gulen Mittal i dragkampen om stålverket i som den sistnämnde ville lägga ner? Apple är ett annat talande exempel med sina kas-satillgångar som överträffar USA:s federa-la utan att ge upphov till någon nämnvärd sysselsättning där.

Det moraliska dilemma som borde upp-stå för de rika, menar Servan-Schreiber, är dessutom inte i stånd att i någon ideo-logisk mening på allvar utmana eller pro-blematisera deras situation. Det finns inte längre någon motsatt ideologi som gör deras egen – liberalismen som ju dock i grund och botten är ett ekonomiskt system – rangen stridig som ledande vär-denorm. Det förhållandet resulterar i det chockerande faktumet att ojämlikheten kan tillåtas öka och accelerera utan någ-ra starkare politiska reaktioner. Jämlikhet är visserligen ännu idealet, men protester-na i dess namn har blivit alltmer retoriska och koncentrerade till valtider.

De rika tjänar visserligen fortfarande som politiska syndabockar just i dessa perioder, men mest som föremål för verbala besvärjelser. Paradoxalt nog har det aldrig förr talats så mycket om ojäm-likheten och samtidigt gjorts så lite för att minska den. De inskränkande regler-na för bankerna och finansinstituten som med stor möda kläckts i EU:s tilltänk-ta finansunion blev inte ens en vante, än mindre den olle som de djärvaste rättvis-eivrarna hade hoppats på. De bidde en tum-me. Den vänster som alltid har varit jäm-likhetens främsta företrädare har istället – åtminstone i Frankrike men också i hög grad i Sverige – utvecklats till utgifternas och skatternas parti.

Behovet av en moral, eller en ny vär-dekod är enligt Servan-Schreiber, alltmer överhängande. Men de rika tar än så länge hem spelet på alla fronter, också den mora-liska; särskilt om de ägnar sig åt dygdiga aktiviteter som välgörenhet som Gates, Buffett och Soros. De rika har inte bara besegrat politiken, de har blivit de tyngst vägande offentliga aktörerna också i och med sitt allt aktivare stöd till undervis-ning, forskning och utveckling; och i och med humanitära insatser och välgören-het i form av stiftelser och donationer och med mecenatskap för konstnärlig verk-samhet. De bidrar därmed mer och mer till att finansiera sociala prestationer och där-med till länders sociala stabilitet. Att vara rik är inte längre illa sett, i alla fall har mot-viljan mot rika och rikedom minskat vär-lden över. Guldkalven är definitivt på åter-tåg och dansen kring den pågår för fullt.

Ninna Rösjö

Resa bland ruiner

MELLANÖSTERN

När Islamiska staten, tidigare Isis, intog staden Mosul i Irak, måla-de jihadisterna ett arabiskt "n" på dörrarna till kristna hem, vilket står för nasaréer, ett arabiskt ord som används litet nedsättande om kristna eftersom Jesus kom från Nasaret. Staden tömdes helt på sin kristna befolkning. För första gången på 1 700 år är det ingen som hål-ler gudstjänst i kyrkorna i Mosul. I minia-tyr är detta vad som sker med den krist-na kulturen över hela regionen, om än det sker mer lågintensivt på andra håll.

Mellanösternforskaren Matthew Bar-ber var på plats när Isis tog över stora delar av västra och norra Irak under som-maren. Vi som följde honom på Twit-ter fick ögonvittnesskildringar från de assyriska och yazidiska byar som över-gavs. Barber återgav vittnesskildringar från de flyktingar som strömmade från Nineveslätten och Sinjarområdet. Samti-digt hade världen all uppmärksamhet rik-tad mot kriget i Gaza. Den etniska rens-ningen befann sig i medieskugga. Detta var innan USA satte in sitt flygvapen till stöd för det kurdiska regionala självsty-rets militär peshmengan. Barber berättar

att ni bär på ett inneboende fel – utveck-las en känsla av utsatthet som andra, som inte delar den erfarenhet, inte kan relate-ra till", skrev Barber.

Jag tänker på Matthew Barbers skild-ringar från norra Irak när jag läser den danske journalisten Klaus Wivels bok *Den sidste nadver* (Den sista måltiden). Wivel har rest runt i Mellanöstern och träffat kristna, på Västbanken, i Gaza, Egypten, Irak och Libanon. I stort sett alla kristna han talar med vill bort från regionen. Men det är inte många som vill tala högt om det. De vet att det är förenat med stor risk att vädra sitt missnöje. När som helst kan våldet trappas upp mot de kristna i Eryp-ten och Irak, visar Wivel. Sällan är det frå-ga om ett statligt sanktionerat våld. Istäl-let handlar det ofta om en folklig vrede mot de kristna. Det räcker med ett ryk-te om att en kristen man har en relation med en muslimsk kvinna. I flera fall har kristna prästers fruar kidnappats och omvänts till islam, och när kvinnan åter-vänder går rykten om att hon konverterar tillbaka till kristendomen, något som är förbjudet enligt islam. Resultatet blir ofta att en hel stads kristna befolkning mås-te flyttas, för dess egen säkerhets skull. De kristna i regionen hamnar mitt emel-

"Trenden är omisskännlig. Sedan 2003 har antalet kristna i Irak minskat från cirka 1,5 miljoner till 300 000."

de även hur de olika grupperna beskrev situationen på olika sätt. De kristna och yazidiska flyktingarna var livrädda, men de muslimska kurderna var inte alls lika oroliga. "Skillnaderna i perspektiv mellan de olika grupperna är slående. Hur kan kurdiska muslimer ta det så lätt medan kristna och yazidier darrar med så myck-et rädsla, på samma ställe?" skrev Barber på sin blogg. Det kan förklaras som den ingående kunskapen om ett slags giftig personlig fiendskap inriktad på att rade-ra den sort man själv tillhör från jordens yta. "När du vet att en fiendes svurna syf-te är att döda och utplåna dig och din sort – inte bara ta över vissa resurser, utan för

lan förföljelse och diskriminering, menar Wivel. Han menar att vi behöver en ny vokabulär för att beskriva det som drab-bar de kristna i Mellanöstern.

Wivel understryker att han själv inte är troende, och att resan handlar om mänskliga rättigheter. Det blir lite av en brasklapp. Kanske behövs den. Wivel möter föreställningen att väst-världen bara försvarar sina trosfrän-der. Att intresset för de kristna i regio-nen beror på islamofobi. I Egypten går Wivel på en föreläsning som anordnas av den holländske sociologen Cornelis Hulsman, som även bjudit in salafisten och tv-imamen Muhammad Salah från

al-Nour-partiet för att tala. Ju mer Wivel frågar Hulsman om de kristnas situation i Egypten, desto mer bestämt svarar Hulsman att allt är frid och fröjd. ”Som retoriskt lerduveskytte: jag kastade iväg duvorna, han sköt ned dem.” Hulsman menar att det egentliga problemet är islamofober som försöker förstöra något som egentligen inte är ett problem alls. ”Nej, man kan inte tala om någon förföljelse av kristna [i Egypten]. Nej. Ett klart nej.”, säger Hulsman. ”Låt inte islamofoberna kontrollera offentligheten. Visa att det hela är mer komplicerat än så.”

Så hur ser det egentligen ut? Är de kristna förföljda? Faktum är att kristna idag är den mest förföljda religiösa gruppen i världen. John L. Allen jr beskriver i boken *The Global War on Christians* hur arabiska kristna idag endast utgör 5 procent av befolkningen i Mellanöstern. För hundra år sedan var siffran 20 procent. Israel är den enda någorlunda trygga staten i regionen för de kristna. Men som Wivel visar har de kristna det knappast särskilt lätt i Gaza och på Västbanken. Den kristna människorättsorganisationen Open Doors listar årligen de 50 länder där förföljelsen av kristna är som värst. Värst är Nordkorea. Men sedan följer nio muslimska länder: Somalia, Syrien, Irak, Afghanistan, Saudiarabien, Maldiverna, Pakistan, Iran och Jemen. I alla muslimska länder, i princip,

DEN SIDSTE NADVER EN REJSE BLANDT DE EFTERLADDE KRISTNE I DEN ARABISKE VERDEN

KLAUS WIVEL
Kristeligt Dagblads forlag 2013

är kristna antingen förtryckta och förföljda eller fördrivna. Det handlar inte om islamofobi, utan om dokumenterade fakta. Det är inte heller muslimer utan kristna som förföljs i flest antal länder i världen. Detta enligt Pew Research centers mätningar mellan 2006 och 2012. Den tyska människorättsorganisationen Internationale Gesellschaft für Menschenrechte bedömer att 80 procent av alla som utsätts för religiös diskriminering idag är kristna.

Men Klaus Wivel lyckas verkligen visa fram en komplex bild, även om han motbevisar Cornelis Hulsman. Ja, kristna i de länder han besöker har det ofta svårt. Förtrycket och våldet finns verkligen. Men i flera av de fall han beskriver där kyrkor och kristna attackerats av stora mobbar är det också andra muslimer som erbjuder dem skydd. Bilden är absolut inte entydig. Och i flera länder lider vanliga muslimer under ungefär samma förtryck som de kristna. Shiamuslimer är ofta ännu värre

förföljda än kristna av de intoleranta sunni-muslimska extremister som gör livet surt för alla utom dem som anses renlärliga. Wivel gör ett bra arbete med att visa nyanserna, och fastnar varken i skönmålning eller islamofob svartmålning.

Men trenden är omiskännlig. I Irak besöker han en begravningsplats. Inget vet exakt varför Abdul Jabar blev mördad. Han blev skjuten av maskerade män utanför sitt hem i Mosul i april 2013. I Sverige har den kristna flykten från Irak fått uppmärksamhet först sedan Islamiska staten tog över stora delar av Irak, men det började långt tidigare. Sedan 2003 har antalet kristna i Irak minskat från cirka 1,5 miljoner till 300 000. Kyrkan som Wivel besöker är halvfull. Den tjocka biskopen Niqodimos Dawood Matti Sharaf har rött skägg och står bredvid Abdul Jabars kista när han håller sin predikan. ”Mördaren är inte den som mördade Abdul Jabar. Mördarna är alla de som fick dem att göra det. Om fem-tio år kommer det inte längre att finnas några kristna i Irak kvar som de kan mörda. När det sker kommer de att mörda varandra istället.”

En något profetisk predikan, med tanke på vad som nu har skett i norra Irak.

Man skulle kunna säga att det finns en förlaga till Klaus Wivels bok. I *Från det heliga berget* beskriver historikern William Dalrymple hur han reser runt i Mellanöstern för att se hur det står till med kristendomen. Han finner ruiner och lämningar efter regionens döende kristendom överallt. Kyrkor som har byggts om till moskéer, lager, lador eller helt enkelt rivits. Boken gavs ut 1997. Under de 17 år som passerat har mycket hänt. Dalrymples dödsruna över kristendomens öde i dess ursprungsländer är ännu mer aktuell idag, när Islamiska staten upprättat ett kalifat i Irak och Syrien där kristna har att välja mellan att konvertera eller dö. Man skulle kunna säga att Wivel har skrivit en uppföljare till Dalrymples gripande bok. Även om *Den sidste nadver* saknar samma historiska djup så ger den en välbehövlig fördjupning i ett ämne som tyvärr bara blivit mer aktuellt på senare tid. Wivel ger de kristna i regionen ett ansikte och en röst på mycket läsvärt vis.

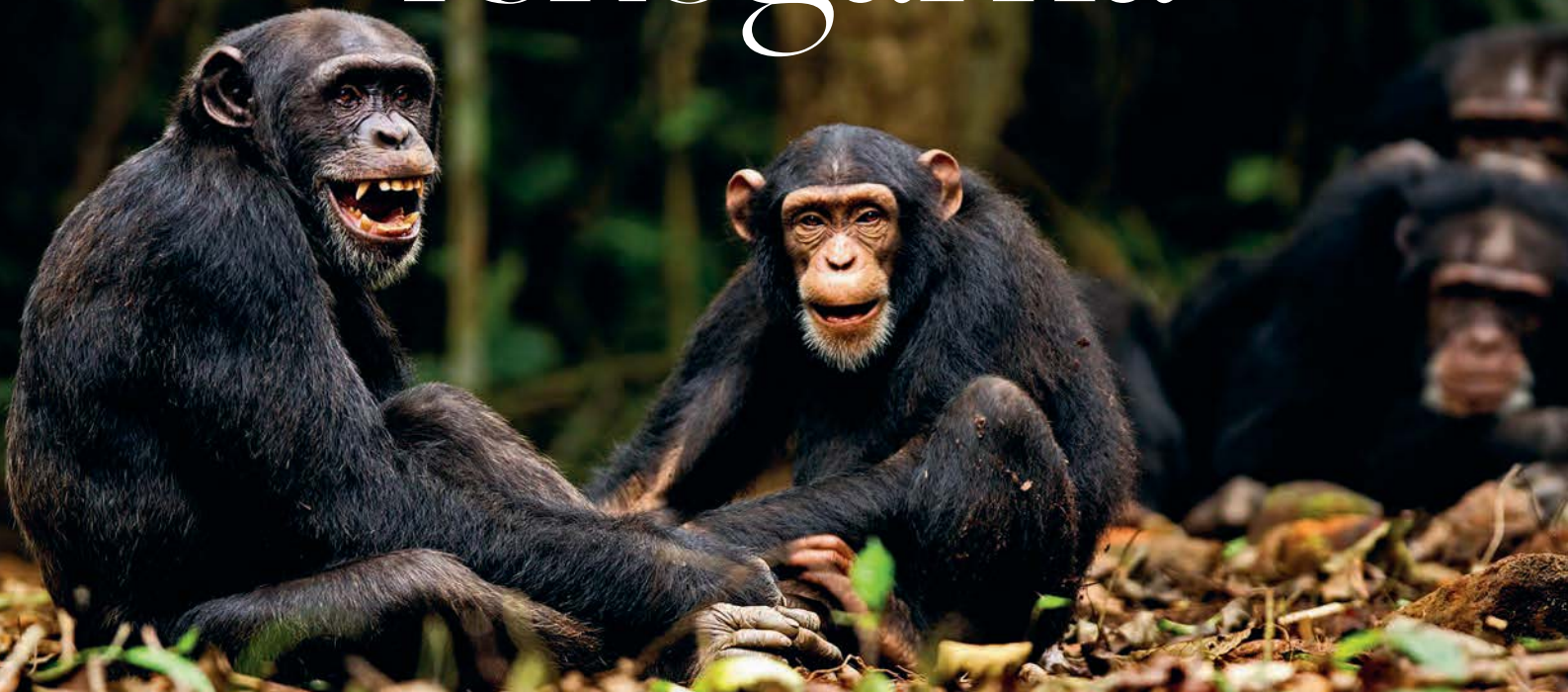
Ivar Arpi

Ett kors att bära.
Irakisk kristen på flykt.

FOTO: SPENCER PLATT/GETTY IMAGES

Kulturerna ute i skogarna

Ett blygsamt ordförråd: västafrikanska schimpanser kommunicerar så gott det går.

FOTO: ANUP SHAH/GETTY IMAGES

ZOOLOGI

A tt människan är en art bland alla andra och hör hemma bland primaterna insåg redan Carl von Linné, och att vi har utvecklat våra specifika egenskaper genom naturligt urval var kristallklart för Charles Darwin. Likväl är det rimligt att hävda att det finns ett svalg befäst mellan oss och alla andra arter här på jorden. Sedan lång tid, men framförallt under senare årtusenden, har vi människor så totalt dominerat den globala scenen att mängder av andra arter antingen har försvunnit eller också lever kvar på nåder och endast därför att vi önskar det. Vilka orsaker ligger bakom detta mänskiskoartens snabba och totala maktövertagande? Vad har *Homo sapiens* som andra arter saknar eller har mycket mindre av?

Många forskare från diverse discipliner ägnar sig åt att försöka klura ut vari de avgörande skillnaderna mellan vår art och alla de andra består. Ett sätt är naturligtvis

att jämföra oss med våra närmaste släktingar i faunan, vilket betyder schimpanserna. Vi är tveklöst den art som står dem närmast, sedan det visat sig att de genetiska skillnaderna mellan dem och oss är betydligt mindre än mellan dem och gorillorna. (Det finns två arter inom schimpanssläktet, men den ena, bonobon, är så otillräckligt studerad i sin rätta miljö att vi får nöja oss med att diskutera den andra arten, den "vanliga" schimpansen.)

En av dem som sannerligen gjort schimpansforskning till sin livsuppgift är den schweiziske biologen Christophe Boesch, nuförtiden professor vid Max Planck-institutet för evolutionär antropologi i Leipzig. Tillsammans med sin hustru har han tillbringat över tre decennier i Afrikas skogar, idogt studerande olika schimpansstammar. Mest uppmärksamhet har ägnats åt schimpanserna i vissa hittills orörda regnskogar i Elfenbenskusten, men i sin nya bok gör Boesch på basis av egna studier många intressanta jämförelser med hur schimpanserna lever

under annorlunda ekologiska betingelser i andra delar av Afrika. Naturligtvis har han besökt Gombe vid Tanganyikasjön, där Jane Goodall genom sin banbrytande forskning omkring år 1960 inledde den moderna primatforskningen, och jämfört sina schimpanser med hennes.

Efter att ha observerat schimpansgrupper i deras rätta miljö genom decennier kan Boesch på goda grunder hävda att de förvisso har kultur och att denna kultur är olika utformad i olika schimpansbestånd. När biologer talar om "kultur" avses – väl att märka – alla de beteenden som förekommer i ett bestånd och som de enskilda individerna lär av varandra. Detta till skillnad från arternas "natur", varmed åsyftas grundläggande, det vill säga: genetiskt rotade beteenden.

I fascinerande detalj skildrar Boesch de olika kulturer som finns i från varandra isolerade schimpansbestånd även inom ett begränsat område och hur dessa överförs från generation till generation.

Han delar upp kulturen i tre huvudkomponenter, nämligen materiell (eller teknisk), social och symbolisk, och han menar att schimpanserna har kommit ett gott stycke i de två första avseendena men däremot inte i det tredje. Visst finns det en begynnande kultur av symbolik, som exempelvis i utformningen av signalerna mellan individer i en flock, men utförliga och detaljerade är dock inte meddelandena.

"Medan människan är i färd med att uppfylla jorden och utnyttja alla dess ekosystem till eller över deras bristningsgräns, står schimpanserna inför sin snara undergång."

Inom varje grupp sprids kulturen framförallt genom att ungarna till en början gör som sina mammor, men en vacker dag ger sig de unga damerna iväg för att flytta in i en annan flock. De unga hannarna väntar otåligt på att flockhövdingen ska åldras, så att någon av dem kan åtnjuta alla de fördelar som tillkommer "chefen". Här ser vi ännu en likhet med mänskliga stammar, där det är männen som stannar kvar och kvinnorna som byter eller byts ut. En schimpansflock omfattar högst ett par tjog individer. Resurstillgången sätter stopp för antalet, men dessutom spelar predation, särskilt av leoparder, en betydande roll. Intressant nog reagerar olika schimpansstammar väldigt olika på en skadad gruppmedlem eller på ett lik. Förstår de vad som menas med att vara död?

En enorm styrka i Boesch's framställning är att den bygger på iakttagelser av "vilda" schimpanser med fullständigt naturlig livsföring. Begripligt nog kan han inte avhålla sig från en eller annan milt syrlig kommentar om de schimpansforskare som tvärsäkert uttalar sig om schimpanskultur praktiskt taget uteslutande på grundval av iakttagelser av djur i fångenskap. Tänk om någon fick för sig att skriva en bok om människornas kultur i ett visst land med ingenting annat än iakttagelser av stackars livstidsfångar i ett fångelse som faktaunderlag...

För att sammanfatta Boesch's slutsatser är det obestridligt att schimpanser har kultur där ute i sina skogar och till på köpet med betydande skillnader mellan olika bestånd. Emellertid finns inte mer än en antydning till de egenskaper som kännetecknar modern mänsklig kultur. Inte minst har schimpanserna en usel förmåga att kommunicera sinsemellan jämfört med vår.

Där Christophe Boesch slutar tar Thomas Suddendorf vid. Född i Tyskland verkar han numera som professor i psykologi vid University of Queensland, ett av

Australiens främsta universitet. I sin något yviga framställning ägnar han sig först och främst åt att försöka identifiera vilka egenskaper som har gjort människan till en vinnare och alla andra arter, inklusive våra närmaste släktingar bland primaterna, till förlorare. Sex förmågor anför han som utslagsgivande för människoartens enastående succé.

Först och främst kommer språket, och

det går ju knappast att förneka att vår art har ett avsevärt rikhaltigare "ordförråd" – en rikare symbolisk kultur – än någon annan. Skrivkonsten bör inte glömmas bort i detta sammanhang, eftersom den uppfinningen enligt mångas uppfattning måste ha haft en oerhörd betydelse för framväxten av våra civilisationer och vår globala dominans. Som nummer två pekar Suddendorf ut vår förmåga till långtidsminne och traditionsbyggande, vilket ger oss bättre underlag för framtidsprognoser och beredskapsarbete. Av stor vikt är vidare vår inlevelseförmåga, som gör att vi kan förstå vad våra medmänniskor just nu behöver, önskar eller fruktar, och i förekommande fall agera därefter.

Vi förfogar över en mer avancerad intelligens än någon annan djurart, vilket Suddendorf menar är vad som gett oss förmågan att göra "upppfinningar" när så fordras. Det må vara sant, men här hade det behövts en klar definition för att skilja denna förmåga från de andra han räknar upp. Genom vår kulturförmåga bygger mänskliga grupper upp en mångfasetterad gemenskap, som är viktig i konkurrens- och konfliktsituationer. Religiösa ritualer förekommer i så gott som alla kulturer och fungerar som gruppmarkeringar. Sist på Suddendorfs lista över de fundamentala mänskliga egenskaperna kommer vårt sinne för moral. Man kan, förhoppningsvis, lita på att ens medmänniskor agerar enligt vissa normer, vilket bidrar till att stärka människans så kallade prosocialitet – ömsesidig hjälpsamhet eller "hjälp till självhjälp". Emellertid skulle de flesta biologiskt orienterade antropologer klassificera denna egenskap inte som en kulturyttring utan som en genetiskt inprogrammerad anpassning. Människor samarbetar – till varandras och därmed sin egen nytta.

Det ligger en djup sanning i talesättet att "framgång föder framgång". När man på olika håll i världen förstod att

förbättra markernas produktionsförmåga, innebar detta via den kraftiga befolkningsökningen en dramatisk acceleration av den kulturella utvecklingen. Ju fler hjärnor, desto fler upppfinningar. Som en bekräftelse på detta samband har man observerat hur befolkningar som i tämligen modern tid av en eller annan orsak kraftigt har minskat i numerär också har tappat mycket av sin kulturella arsenal. Tekniska framsteg har lett till att människor idag kan samarbeta, även om de befinner sig i olika världsdelar, och detta kan vara en bidragande orsak till den enorma kulturella expansion som pågår. Glöm för all del inte att ordet "kultur" här används för alla icke-nedärvda färdigheter, alltså inte bara de sköna konsterna!

Medan människan är i färd med att uppfylla jorden och utnyttja alla dess ekosystem till eller över deras bristningsgräns, står schimpanserna (båda arterna) inför sin snara undergång. Afrikas befolkning ökar, och människorna i Afrika har givetvis lika starka och minst lika välmotiverade krav på höjd levnadsstandard som alla andra. Jaktens ökar på allt ätbart, vilket i många delar av Afrika inkluderar alla slags aparter, inklusive schimpanser, och dessutom kan infångade schimpansungar säljas som kuriosa till rikt folk som äger allt utom just schimpansungar. Men än värre är att i takt med att produktionslandskapet breder sig ut, krymper och försvinner regnskogar och savanner, florer och faunor, däribland våra närmaste släktingar i det stora systemet. *Sic transit gloria mundi*...

Staffan Ulfstrand

WILD CULTURES
A COMPARISON BETWEEN
CHIMPANZEE AND HUMAN
CULTURES

CHRISTOPHE BOESCH
Cambridge University Press
2012

THE GAP
THE SCIENCE OF WHAT
SEPARATES US FROM OTHER
ANIMALS

THOMAS SUDDENDORF
Basic Books 2013

Andra könet i tredje världen

RELIGION

Det är med en rejäl uppförsbacke muslimska kvinnor tar sig an uppgiften att tolka Koranen till förmån för mer jämställdhet mellan könen. Dels beror det på den långa traditionen av patriarkala tolkningar som ska ifrågasättas, dels har Koranen en annan ställning hos muslimer än vad Bibeln och evangelierna har för judar och kristna.

Koranen anses ofta bland troende muslimer nämligen vara en konkretisering av Gud, jämförbar med Jesus inom kristendomen och således ett tecken på den allsmäktiges existens. Därmed uppfattas Koranen inte som Bibeln eller evangelierna, där tid och rum har betydelse, utan ses snarare som en felfri tidlös helhet genom vilken Gud framträder.

Bland religionshistoriker är det dock allmänt vedertaget att det förekommer ett tidsvakuum på 200 år från Muhammeds död till det första beviset på en klar och stabiliserad korantext. Den tredje av de fyra kaliferna Uthman (577–656) anses ha sammanställt de texter som slutligen blev Koranen. Varje avsnitt är en sura och sammanställningen är gjord helt enkelt genom att placera den längsta suran först och den kortaste sist. Därmed är också tidskronologin i Koranen oklar.

Koranens autenticitet bekräftades genom ögonvittnesskildringar av Profetens liv. När generationen av omedelbara ögonvittnen dog, förmedlade nästkommande generation vad de fått höra av den första generationens ögonvittnen, och så vidare. Tillförlitligheten i uppgifterna värderades utifrån trovärdigheten i överföringskedjan. När en tillförlitlig överföring kunde säkerställas accepterades utsagan som ett komplement till Koranen. Dessa utsagor om Profetens och hans närmas betedande kom att kallas *sunna* (helig kutym, sed) och sättet på vilket dessa seder kom att dokumenteras och samlas kom att kallas *hadith*. I och med att *sunna* presenterar livet i det äldsta av muslimska samhällen anses den vara det viktigaste

tolkningsverktyget för Koranen. Koranens texter blir helt enkelt relevanta och användbara med hjälp av *sunna*.

Användandet av *hadith* som historisk källa bör dock ifrågasättas. Dels på grund av den enorma mängden material som dessutom ofta är motsägelsefullt, dels för att en del texter lätt väcker misstanken att de är efterkonstruktioner med syfte att bekräfta Koranens innehåll.

Därtill lästes inte Koranen som vilken annan bok som helst eller tolkades individuellt. Den lästes högt och kommenterades högt av en läromästare kopplad till kedjan av auktoriteter. På så vis utvecklades i mindre utsträckningen ett system för överföring av kunskap och i större utsträckning överföring av auktoritet över

Vad säger Koranen?

FOTO: THE DAVID COLLECTION

kunskap. Att auktoriteterna dessutom undantagslöst varit män borde inte överraska någon.

Tolkningen av dessa texter har fått avgörande betydelse för människor vilkas ambition är att inrätta sitt dagliga liv efter Koranens påbud. Därmed har tolkningsföreträdet också inneburit makt över andra människors vardag. För att mer jämställdhet mellan könen ska bli möjlig bland troende muslimer är det således avgörande att det finns tolkningar av Koranen som kan legitimera en sådan utveckling.

Antalet feministiska tolkningar av islam och Koranen har blivit allt fler och utbudet växer stadigt. Oftast är det muslimska kvinnor som gjort karriär på universitet i USA

eller Europa. Exempel är Asma Barlas från Ithaca College, New York, med boken *Believing Women in Islam. Unreading Patriarchal Interpretations of the Qur'an* från 2002 och professor Amina Wadud med *Inside the Gender Jihad. Woman's Reform in Islam* från 2007. Wadud föddes i USA och studerade senare i karriären Koranen i Egypten. Dessutom var hon den första kvinnan att, den 18 mars 2005, leda en könsneutral fredagsbön och predika i New York.

Med Koranen och tidigare tolkningar som utgångspunkt har nu Aysa A Hidayatullah, som är forskare i teologi och religionsvetenskap vid University of San Francisco, gått in i meningsstrid med alla tidigare feministiska tolkningar av Koranen i sin bok *Feminist Edges of the Qur'an*.

Hidayatullah är lika tydlig som meto- disk i sitt resonemang. Inledningsvis förklarar hon vilka muslimska feminister hon väljer att förhålla sig till och varför hon anser att deras tolkningsmetoder är ohållbara. Hon har valt att bland andra vända sig mot just Asma Barlas och Amin Waduds texter, vilket innebär att hon verkligen ger sig på de kanske mest renommerade i ämnet för närvarande.

För Hidayatullah är all feministisk tolkning av Koranen helt enkelt en anakronism som går ut på att överföra gängse feministiska teorier på texter skrivna vid en annan tid punkt och med helt andra målsättningar än att stämma överens med synen på kvinnor i dagens samhällen. Inte minst blir dessa tolkningar i hennes ögon mer ett resultat av vad tidigare judiska och kristna feminister gjort med Bibeln och evangelierna än ett självständigt muslimskt förhållningssätt till Koranen som tolkar texterna utifrån ett strikt muslimskt religiöst perspektiv. Dessutom störs hon av att muslimska kvinnors situation används som argument för att antingen attackera eller försvara islam, vilket hon menar påverkar båda sidorna i deras tolkningsambitioner och i deras syn på texterna.

Tydligt framträder det i boken hur viktigt det är för henne att verkligen finna en hållbar väg till att lyfta in hela Koranen i ett samhälle där ambitionen att uppnå jämställdhet mellan könen är norm. Hennes djupa gudstro följer med genom hela texten. Icke desto mindre upprepar hon gång efter annan att hon inte kan bortse från vad som faktiskt står i Koranen och lyfter fram de texter vilka lätt kan förstås som en uppmaning till mäns kontroll och makt över kvinnor. Dessa texter har hon för övrigt samlat i ett appendix i slutet på boken.

Vid återkommande tillfällen uppehåller

hon sig vid sura 4:38 eller 4:34 (beroende på vilken sammanställning av Koranen man läser, det finns två olika alternativ) där mannen uppmanas till att "agen dem" eller "tillrättavisa dem handgripligen" om kvinnor inte gör vad de blir tillsagda. Hon lyfter också fram texter som används för att legitimera månggifte eller äktenskap med minderåriga.

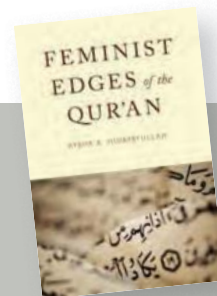
De feministiska tolkningsalternativen som Hidayatullah angriper följer tre olika linjer. Antingen förpassas obekväma eller kontroversiella texter till sina historiska sammanhang vilket därmed diskvalificerar dem för att gälla i vår samtid. Eller så jämförs de med andra texter som säger något annat eller uttrycker en motsats som skulle upphäva de problematiska texternas giltighet och slutligen provas diskriminerande texter mot bilden av Gud som god, rättvis och allsmäktig, vilket leder till slutsatsen att syftet bakom dessa texter måste vara något annat som för närvarande är dolt för människan.

Oavsett vilken av metoderna som används, menar hon att de alla bortser

från idén om Koranen som en felfri tidlös helhet från Gud. Som felfri och tidlös kan helt enkelt inte vissa stycken förpassas till historiska epoker och därigenom ogiltigförklaras. Och är denna helhet given av Gud kan den inte av bristfälliga människor förstås utan att de själva gör anspråk på att vara på Guds nivå. Om det dessutom är Guds felfria ord giltiga för evigt, kan de inte avfärdas på grund av samtidens feministiska intressen. Dessutom menar Hidayatullah att feministiska och patriarkala förhållningssättet till Koranen inte skiljer nämnvärt från varandra i sina respektive intressen av att driva fram sina egna positioner.

Hidayatullahs resonemang är övertygande. Hon är konsekvent med att noga citera meningsmotståndarna. Och hon gör det effektivt. Egentligen behövs inte någon direkt förkunskap om islam för att följa hennes argument. Boken är tät och empiriskt oantastlig. Källor redovisas tydligt och argumenten följer logiskt på varandra även om de i en del fall kan upplevas något esoteriska.

Feminist Edges of the Qur'an eller andra

FEMINIST EDGES OF THE QUR'AN

AYSHA A HIDAYATULLAH
Oxford University Press 2014

feministiska ambitioner kommer inte att få omedelbara konsekvenser för kvinnor som lever under förtryck ute i världen, begränsade till hemmets sysslor och mäns godtycke. Men faktum är att många troende muslimska kvinnor runt om i världen redan accepterat de tolkningar som Hidayatullah ifrågasätter. För dem riskerar hennes teorier att bli ett hårt bakslag. Ty förr eller senare kommer även muslimska kvinnor som genom gängse feministiska teorier funnit en ny plats i sin tillvaro nås av budskapet att en del av vad de grundar sin identitet på ifrågasätts av just en annan troende muslimsk kvinna.

Ändå är engagemanget med vilket Hidayatullah och andra före henne tagit sig an problemet beundransvärt, kanske framförallt med tanke på att de ifrågasätter patriarkala tolkningstraditioner som pågått i generationer. Det ger också en föraning om hur viktig frågan trots allt är för troende muslimska kvinnor som lever med förmånen att kunna diskutera frågan tack vare sin utbildning och sin status. Och något säger det om islams framtid. Men framförallt visar det hur viktig utbildning för kvinnor i muslimska omgivningar är för att förändringar ska bli möjliga där det behövs.

Mot slutet av boken ställer hon den retoriska frågan huruvida muslimska feminister kan överleva en slutsats som visar att Koranen inte är samstämd med deras krav på rättvisa mellan könen? För Hidayatullah är svaret ja. Med en blandad känsla av glädje och sorg konstaterar hon att det å ena sidan kan vara befriande att lägga tidigare arbete bakom sig och å andra sidan kunna påbörja nya försök till en feministisk tolkning av Koranen. Kanske går detta enligt henne inte att göra med samtidens feministiska teorier. Men oavsett hur man förstår hennes slutsatser, är ett feminismens intåg i den muslimska religiösa världen en pågående process som ingen kraft på jorden kan stoppa.

Eli Göndör

"För att mer jämställdhet mellan könen ska bli möjlig bland troende muslimer är det avgörande att det finns tolkningar av Koranen som kan legitimera en sådan utveckling."

Ett liv i en krokodilkäft

BIOGRAFI

Historien om filosofen och kritiker Walter Benjamins död är vid det här laget väl känd. På flykt undan Hitler – han hade för länge sedan lämnat lägenheten i sin hemstad Berlin och hade nu även fått överge sin bostad i Paris – tar han sitt liv på ett litet hotell vid gränsen mellan Frankrike och Spanien. Några dagar tidigare, i slutet av september 1940, påbörjar han tillsammans med en relativt oerfaren guide och några andra flyktingar en ansträngande vandring över Pyrenéerna. Benjamins hälsa är klen, hjärtat svagt. Guiden ska senare berätta hur Benjamin följde en strikt rutin: han gick i tio minuter, sedan en minuts vila. Trots det tilläts ingen bära hans tunga attachéväska. Den innehöll nämligen ett nytt manuskript, som enligt honom skulle vara ”viktigare än jag själv”.

När sällskapet till slut når Port Bou är gränsen stängd. Benjamin var utrustad med visum som skulle ta honom först genom Spanien, in i Portugal och sedan vidare mot New York och vännerna Horkheimer och Adorno. Men inga papper kunde hjälpa honom.

Historien om Benjamin tar slut i Port Bou. Efter nästan sju år av exil såg han inte längre någon utväg. Han skrev några korta rader till Adorno och svalde sedan det morfin som han tagit med sig för en eventuell nödsituation. Det är lika ironiskt som smått symboliskt för Benjamins liv att gränsen öppnar igen dagen därpå.

Väskan försvann och dess innehåll är fortfarande föremål för vilda spekulationer. Vissa tror att där fanns ett färdigställt manuskript till *Passagearbetet* – hans tusensidiga montagebok om Paris under mitten av 1800-talet. Andra gissar på en utarbetad version av hans studie om Baudelaire. Howard Eiland och Michael Jennings menar i sin eminenta biografi över Benjamins liv och tanke, *Walter Benjamin*, att det mest sannolika är en uppdaterad version av hans sena essä ”Historiefilosofiska teser”.

Benjamin föddes 1892 i Berlin som äldsta barnet av tre i ett välbärgat judiskt hem. Fadern, en kultiverad och framgångsrik företagare, såg till att barnen fick en liberal borgerlig uppväxt. Som nioåring började han på en av Berlins mest ansedda skolor, men den stränga miljön fick honom att känna sig som en fånge och han utvecklade redan här en aversion

Walter Benjamin ...

mot konventionell utbildning med hårda hierarkier. I efterhand kunde Benjamin inte framkalla ett enda positivt minne från sin tid i skolan. Men det var ändå en produktiv tid eftersom det var precis kring just dessa ämnen – utbildning, pedagogik och hierarkiska maktförhållanden – som han skulle syssla med i sina första texter. Djupt inspirerad av den radikale pedagogen Gustav Wyneken började Benjamin, inte ens 20 år gammal, involvera sig i den tyska ungdomsrörelsen som arbetade för vad de kallade en revolutionär kulturell förändring, särskilt riktad mot den instrumentella mentalitet som enligt dem perverterade utbildningen och dödade den ”kreativa anden”.

Besviken även på vad universitetet erbjöd – 1912 påbörjade Benjamin filosofistudier i Freiburg, men såg ingen fördel med platsen annat än närheten till Italien – fortsatte han med större intensitet sitt arbete med ungdomsrörelsen och producerade en strid ström av kortare essäer, främst för *Der Anfang*, en central tidskrift för rörelsen, där Wyneken var chefredaktör. Efter första läsåret återvände han till Berlin för studier vid Friedrich Wilhelms universitet (numera Humbolt-Universität zu Berlin), bland annat för sociologen Georg Simmel, som Benjamin var djupt imponerad av. Men tiden i Berlin blev kort. Han återvände snart till Freiburg och sina studier, men hade alltså svårt att

FOTO: AKG-IMAGES/TT NYHETSBYRÅN

"Benjamin själv beskrev hur han ville exponeras för olika extrema åsikter och på så sätt bevattna sitt intellektuella rotsystem."

FOTO: TT NYHETSBYRÅN

... fascinerades av Paris passager.

anpassa sig till den begränsande universitetsmiljön. I ett brev från den här tiden skrev han att "universitetet är helt enkelt inte en plats för studier". Enda ljusglimen i vardagen kom från vänskapen med den tyske poeten C F Heinle som, med Benjamins ord, var en vacker drömmare och oerhört tysk. Tillsammans skapade de en parallell existens, långt från de tris-

ta föreläsningarna, där de ägnade dagarna åt långa promenader och kvällarna åt poesiläsning.

Sommaren 1914, strax efter första världskrigets utbrott, begick Heinle och en kvinnlig vän självmord. Medan tidningarna ville få det till en dömd romans såg vännerna det som en nykter protest mot kriget. Benjamin hämtade sig aldrig helt från händelsen och skulle själv, vid flera tidpunkter, särskilt senare i livet, göra förberedelser för att ta sitt eget liv.

Under de följande åren lämnar Benjamin ungdomsrörelsen och koncentrerar sig på sina studier, som 1919 resulterar i en färdig avhandling. Kriget var i Benjamins liv förvånansvärt avlägset. Politiskt höll han låg profil. I brev nämns kriget mest som en försvärande omständighet när han, i jakt på nya svåråtkomliga böcker, skulle lägga bud på olika auktioner. Istället gör han flera nya bekantskaper, bland annat med filosofen Gershom Scholem, som skulle förbli en nära vän livet ut. Han träffade också den musikaliskt sinnade Dora Pollack, som snart bröt upp från sitt dåvarande äktenskap. De gifte sig 1917 och året därpå föddes deras enda barn, Stefan.

Kriget var slut och Benjamin, nu 28 år gammal, var en gift småbarnsförälder utan konkreta framtidsplaner. Paret hade efter två år i Schweiz, där de hade uppehållit sig i slutet av kriget, flyttat in i Benjamins familjehem i Berlin. Föräldrarna hade dittills försörjt paret utan att ställa särskilt många frågor. Benjamin hade visserligen publicerat ett antal artiklar, men skrivandet var inget han kunde leva av, i synnerhet som hans vanor var exklusiva, med restaurangbesök, dyr konst och ständigt nya inköp till det växande biblioteket.

Föräldrarnas tålmod började ta slut och för att undvika faderns planer att tvinga honom in i en bankkarriär började Benjamin resa, först till Heidelberg, och senare till Frankfurt, i hopp om att hitta ett lärarjobb på universitetet som skulle kunna leda till hans habilitation (motsvarande en docentur och nödvändig för att få en universitetsanställning).

Men trots en ekonomiskt och emotionellt kostsam charmintensiv riktad mot några av landets mer inflytelserika professorer lyckades Benjamin aldrig ta sig förbi akademiens välbevakade murar. 1925 skickar han in sin habilitationsskrift, *Ursprung des deutschen Trauerspiels*, i vilken han vill demonstrera allegorins betydelse för tyskt barockdrama, men professorerna i Frankfurt, som uppenbarligen inte förstod vad Benjamin försökte säga och som klagade över hans svåråtkomliga språk, vägrade att släppa igenom studien. De rekommenderade Benjamin att dra tillbaka sin ansökan. Det skulle, som de sade, bespara både institutionen och honom själv ofrånkomliga pinsamheter.

Benjamins komplicerade relation till Akademien är en deprimerande följetong som fortsätter till hans sista levnadsår, och närmare än så här skulle han aldrig komma en akademisk position. Efter nederlaget i Frankfurt påbörjade han vad som skulle bli en livslång karriär som oberoende skriftställare. Han hade redan bekantat sig med den 14 år äldre Siegfried Kracauer, redaktör på *Frankfurter Zeitung*. Kracauer beredde Benjamin utrymme i tidningen, som han fortsatte att skriva för ända fram till 1936, även om han också under de senare åren, efter Nationalsozialisternas maktövertagande i Tyskland, skrev enstaka artiklar under pseudonym.

I mitten av 1920-talet kunde han således inleda en intensiv arbetsperiod. Han påbörjade tillsammans med sin franske vän Franz Hessel en översättning av Proust och publicerade en uppsjö av essäer om allt från fransk modernism (som nu blivit hans expertområde) till barnlitteratur, våld och droger. Äktenskapet med Dora hade för länge sedan havererat. Trots det upprätthöll de en fasad och bodde fortfarande kvar i föräldrahemmet, även om Benjamin tillbringade mer och mer tid utomlands, främst i Paris. Han var knappast någon hängiven familjefar. Sonen Stefan berättade senare att han mindes Benjamin mer som en intellektuell figur än som pappa, någon som kom hem med lekaker från främmande länder.

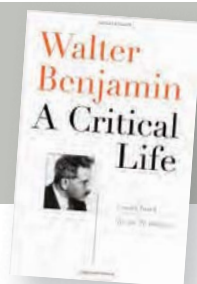
På en resa till Capri hade Benjamin förälskat sig i den ryska revolutionären Asja Lăcis. De kunde nu återse varandra i Berlin i slutet av 1928, dit Lăcis tillsammans med sin man hade kommit från Moskva för att tillsammans med Bertolt Brecht arbeta med en teaterföreställning. Romansen med Lăcis ledde till att Benjamin slutligen begärde skilsmässa.

Hans politiska sympatier är omdebatterade och hans flört med kommunismen och resan till Moskva har ofta förklarats i ljuset av hans romans med Lăcis. Det var hur som helst genom henne som han

>>

WALTER BENJAMIN A CRITICAL LIFE

HOWARD EILAND OCH
MICHAEL W JENNINGS
Harvard University Press 2014

först kom i kontakt med Brecht, som av Benjamins övriga vänner ansågs utöva ett farligt politiskt inflytande. Scholem, som själv försökte påverka Benjamin genom att väcka hans judiska identitet till liv, beskrev i ett brev hur Benjamin var "en man som byggt bo i en krokodilkäft som han med nöd kunde hålla öppen". Benjamin själv beskrev hur han ville exponeras för olika extrema åsikter och på så sätt bevarat sitt intellektuella rotsystem.

Benjamin står i början av 1930-talet på toppen av sin karriär, ansedd som en betydande kritiker och författare. Men redan nu börjar det skymma i Tyskland. De tidsskrifter som tidigare stått öppna tar nu inte emot hans artiklar. Hösten 1933 lämnar han Berlin för gott och beger sig till Paris.

Men Paris hade förändrats. Många av hans vänner hade lämnat staden. De anti-semitiska vindarna hade blivit starkare. Intellektuellt isolerad och med svåra penningbekymmer hamnar Benjamin i en djup depression som ska återkomma med jämna mellanrum under de följande åren. Han pendlar mellan billiga hotell i Paris, exhustrans pensionat i Italien och danska Skovsbostrand, dit Bertolt Brecht hade flyttat. Men han känner sig för det mesta ensam och isolerad. I Paris sitter han på Bibliothèque Nationale försjunken i det omfattande arkivarbete som ska bli hans mest kända verk, *Passagearbetet*. (Arbetet kommer senare att räddas av bibliotekarien och vännen Georges Bataille). I Danmark, på besök hos Brecht, ägnar han dagarna åt sina studier om Baudelaire och kvällarna åt samtal och utdragna schackpartier. Det som håller honom flytande under de sista levnadsåren är de stipendier han får från Max Horkheimer och Institutet för socialforskning. Vännen Adorno – som Benjamin fortsätter att brevväxla med in i det sista och som han kallar "min enda lärjunge" – har även han flytt till USA.

Howard Eiland och Micahel Jennings erbjuder här ett mästerligt dokument över en av 1900-talets mest originella och inflytelserika filosofer. Framställningen är späckad med fascinerande biografiska detaljer och fångar en tid som var turbulent inte bara politiskt utan också intellektuellt. Boken erbjuder detaljerade och intressanta analyser av Benjamins mer kända essäer, som "Konstverket i reproduktionsåldern" och "Författaren som producent", men man bör ändå lägga ifrån sig den här fullmatade biografien då och då för att läsa några av Benjamins egna arbeten. Det är framförallt i de texterna, i hans idiosynkratiska tankevärld, vi hittar den Benjamin som kommer att leva vidare en lång tid framöver.

Carl Cederström

Att tänka rätt är mindre

FRANSK DEBATT

Michel Maffesoli är en fransk sociolog vars idéer nådde viss internationell spridning när postmodernismen härjade som värst på universiteten. Han är ett stort namn i Italien, Brasilien och Sydkorea. Här i Sverige uppmärksammades Maffesoli under 2000-talet på DN:s och Aftonbladets kultursidor. Den excentriske Sorbonneprofessorn, som alltid bär fluga, bjöds också in att föreläsa på Teaterbiennalen i Växjö. Men hemma i Paris är Michel Maffesoli kontroversiell. År 2001 lade en av hans doktorander fram en avhandling om stjärntydningens sociologi, vilket väckte skandal i den franska forskarvärlden. Affären blev inte mindre pikant av att doktoranden Élisabeth Teissier var en känd tv-astrolog och före detta mjukporrskadis, som påstod sig ha tolkat horoskop tillsammans med president Mitterrand på dennes tjänsterum under

Kuwaitkriget! Maffesoli skälldes för ovetenskaplighet och kände sig förföljd av sina kolleger. Debaclet med madame Teissier drog ett löjets skimmer över professorns akademiska karriär, fastän han hävdade att avhandlingen hade hållit kritisk distans till sitt ämne.

Trots det samhällsvetenskapliga modets skiftningar och missöden som ovanstående har Michel Maffesoli under alla år fortsatt att propagera för sina postmoderna teorier, både inom akademien och i massmedierna. Nu är han aktuell med debattboken *Les nouveaux bien-pensants*, skriven i samarbete med hustrun Hélène Strohl. Hon är en tidigare högt uppsatt funktionär, utbildad på elitskolan ENA, och har främst bidragit med ett kapitel om sin egen yrkeskår. Själv tar sig Maffesoli an franska journalister, politiker och intellektuella, och han är inte nådig.

Av baksidestexten att döma är *Les nouveaux bien-pensants* en uppgörelse med en världsfrånvänd, högljudd minoritet av så kallat rättänkande, som struntar i vanliga

Den excentriske Michel Maffesoli – alltid med fluga.

FOTO: ELLIF/WIKIMEDIA COMMONS

människors problem och driver de franska väljarna i armarna på extrema partier. Vid en genomläsning av boken framgår det mycket riktigt att Michel Maffesoli retar sig såväl på limousinliberaler och champagnesocialister som på militanta marxister. Hans hatobjekt i de tjuatrande klasserna kan dock inte kallas särskilt *nouveaux*, och i intervjuer har den illmarige sociologen erkänt att titeln bestämdes av förläggaren, som hoppades öka försäljningssiffrorna genom att lansera ett nytt begrepp likt *la nouvelle cuisine* eller *les nouveaux philosophes*. Nåväl, med sin penna karaktärs-mördar Maffesoli glatt sådana som Alain Minc, Jacques Attali och Alain Badiou, men han attackerar inte, som brukligt är, från en högerposition i fransk debatt. När exempelvis Alain Finkielkraut eller den reaktionäre tv-journalisten Éric Zemmour tar strid mot sina fienders mångkultur, genusteori eller flumpedagogik hänvisar de alltid till republikens universella ideal eller Frankrikes forna storhet. För den inbitne postmodernisten Michel Maffesoli är dessa argument totalt passé. Västerlandet är på väg ut ur moderniteten, så det är hög tid att vi lämnar upplysningens rationalism och demokratisyn bakom oss.

Ungefär vart tredje eller fjärde sekel uppstår en ny civilisation, och vi är nu inne

på samma gång tillhöra flera olika subkulturer och ständigt omdefiniera sin flyktiga identitet. Den postmoderna människan tror inte på politikernas rationella framtidsvisioner och arbetsmarknadsåtgärder. Hon är en drömmande, kroppslig varelse som vill leva ut sina passioner här och nu tillsammans med likasinnade, vare sig dessa är Jehovas vittnen eller surfande soffpotatisar.

Detta begriper inte den mest inavlade klanen av alla, Frankrikes elit, vars medlemmar alla utbildas på samma högskolor för att sedan tillbringa sina yrkes- och privatliv i Paris flottaste kvarter. Teknokra-

om vad som borde finnas. Han vill därför inte precisera hur fransmännen framöver ska kunna leva tillsammans i ett land vars gemensamma värdegrund håller på att erodera. Tillsammans med sin hustru har Michel Maffesoli under marknadsföringen av boken uttalat sig ganska vagt om en "harmonie conflictuelle" i ett framtida regionernas Europa styrt enligt subsidiaritetsprincipen.

I *Les nouveaux bien-pensants* kan han dock inte avhålla sig från att kommentera ett antal dagspolitiska frågor. Själv kallar sig Maffesoli anarkist, men andra har velat placera honom på den politiska högerkan-

"Michel Maffesoli retar sig såväl på limousinliberaler och champagnesocialister som på militanta marxister."

i en dekadensperiod som påminner om romarrikets fall, menar den klassiskt bildade Maffesoli. Intellekтуella och experter framhårdar i sitt arroganta uppfostningsnit, men allt färre fransmän tar dem på allvar eller orkar läsa deras tidningar. Väljarna är trötta på verklighetsfrämmande politisk korrekthet och allt fler missnöjesröstar på främlingsfientliga partier. Andra röstar inte alls, utan organiserar sig i utomparlamentariska gräsrotsrörelser eller identitetspolitiska lobbyer. Under tiden försvarar de styrandes grindvakter sitt söndervittrande samhällsbygge.

Enligt Michel Maffesolis kungstänke är den annalkande postmoderniteten stamgemenskapernas tidevarv. Individens kan

terna från ENA säger sig visserligen värna om minoriteters rättigheter, men i själva verket vill de stöpa alla fransmän i samma form: medborgarna ska gå i en konfessionslös skola, bli goda demokrater och därefter bidra till välfärdsstaten. Däremot ska de helst inte tillbringa för mycket tid på internet, för denna hotfulla nymodighet har en tendens att locka svaga själar på avvägar, och härskarna har ingen förståelse för undersåtarnas irrationella och destruktiva böjelser.

Som så många franska tänkare har Maffesoli en förkärlek för svepande abstraktioner, lärda citat och spetsfundiga ordlekar. Exempelvis får läsaren i *Les nouveaux bien-pensants* ta del av små utläggningar om de subtila betydelseskilnaderna mellan begrepp som *pouvoir* och *puissance*, *justice* och *justesse* eller *progressisme* och *progressivité*. Författaren är inte lika intresserad av att ge förslag till lösningar på konkreta samhällsproblem. Den flugförsedde akademikern säger sig nämligen representera den fria och neutrala forskningen, vars uppgift är att tala om vad som finns, istället för att fantisera

ten. Sociologiprofessorns främsta antagonister hör förvisso hemma till vänster, och han dristade sig för några år sedan att skriva en uppskattande bok om Nicolas Sarkozy. Expresidenten förföljs av journalistskrået, våra dagars inkquisition, påstår Michel Maffesoli. Detta plötsliga anfall av omsorg om makt-havarna säger i och för sig inget om författarens partipreferenser. Han tycker också att pressen ska låta bli att snoka i socialisternas hemliga bankkonton eller otrohetsaffärer.

När det gäller sexualpolitik har Maffesoli och Strohl även åsikter om samkönade äktenskap. Makarna är skeptiska, men deras skepsis bottenar inte i någon katolsk konservatism. Om jag förstår dem rätt måste offentligheten sluta lägga sig i befolkningens kärleksliv genom att sanktionera vissa parkonstellationer. Varken presidenter eller homosexuella ska försas in i borgerlig monogami. Lagstiftarna ska inte heller ha synpunkter på skolelevs klädedräkt, anser Michel Maffesoli. Han är en svuren motståndare till slöjförbud, som riskerar att hålla muslimska flickor utanför skolan och samtidigt radikaliserar islam i Frankrike. En liknande tryckkokarlogik har fått Maffesoli att i flera medier försvara den antisemitiske komikern Dieudonné rätt att framföra sina shower: det onda måste tillåtas att pysa ut för att inte explodera.

Jens Riis

LES NOUVEAUX BIEN-PENSANTS
MICHEL MAFFESOLI OCH
HÉLÈNE STROHL
Éditions du
Moment 2014

Den siste magikern

VETENSKAPSHISTORIA

Den 16 juli 1936 är John Maynard Keynes på auktion i London. Keynes är inte bara den berömda nationalekonomen, inflytelserik rådgivare till den engelska regeringen etcetera, utan också en hängiven samlare av äldre böcker. Nu har han fått tipset av sin bror att auktionsfirman Sotheby's bjuder ut ett antal handskrivna manuskript, anteckningsböcker och lösa, handskrivna blad. De är alla signerade Isaac Newton, den moderna naturvetenskapens förgrundsgestalt, verksam mer än två seklar tidigare.

Det är inget överväldigande intresse för auktionen. Bland budgivarna finns, förutom Keynes själv, bara en grupp antikvariatshandlare. Det beror kanske på att det samtidigt klubbas målningar av impressionisterna på den andra stora auktionsfirman, Christie's; vad är väl några fullklottrade blad av en aldrig så stor vetenskapsman mot en målning av Cézanne eller Renoir!

Keynes intresse stiger under auktionens gång. Han återvänder nästa dag och kommer allt som allt över 38 buntar av de totalt mer än 300 med Newtons efterlämnade anteckningar som såldes ut. Han kom senare över ett antal till; allt befinner sig idag i ett av Cambridgeuniversitetets bibliotek.

Newton och hans efterlämnade anteckningar har nu fått sin egen berättelse i Sarah Drys bok *The Newton Papers*. Den

De handlingar som auktioneras ut dessa julidagar 1936 hade fram till dess legat i förvar hos grevarna av Portsmouth i deras sydengelska slott Hurstbourne Park, dit de fördes en tid efter Newtons död 1727 av dottern till Newtons systerdotter; Newton själv var aldrig gift. Visserligen hade några forskare fått möjlighet att ta del av dem. Och material med avgjort vetenskapligt innehåll hade redan i slutet av 1800-talet donerats till universitetet i Cambridge, Newtons Alma Mater. Men Newtons övriga kvarlåtenskap, det som uppfattades som mera personligt, ville dessa avlägsna släktingar inte dela med sig av till omvärlden.

Änledning till hemlighetsmakeriet var att innehållet i de Newtonska anteckningarna betraktades som känsligt. Hade den store naturfilosofen sysslat med vad som i eftervärlden kallas för pseudovetenskap, ja rent av kvacksalveri? Var han kanske en neurotiker som efter ett nervöst sammanbrott 1693 hade förlorat sitt omdöme? Inget av detta, inte ens antydningar om sådant, ville man skulle solka Newtons eftermäle som den store forskaren.

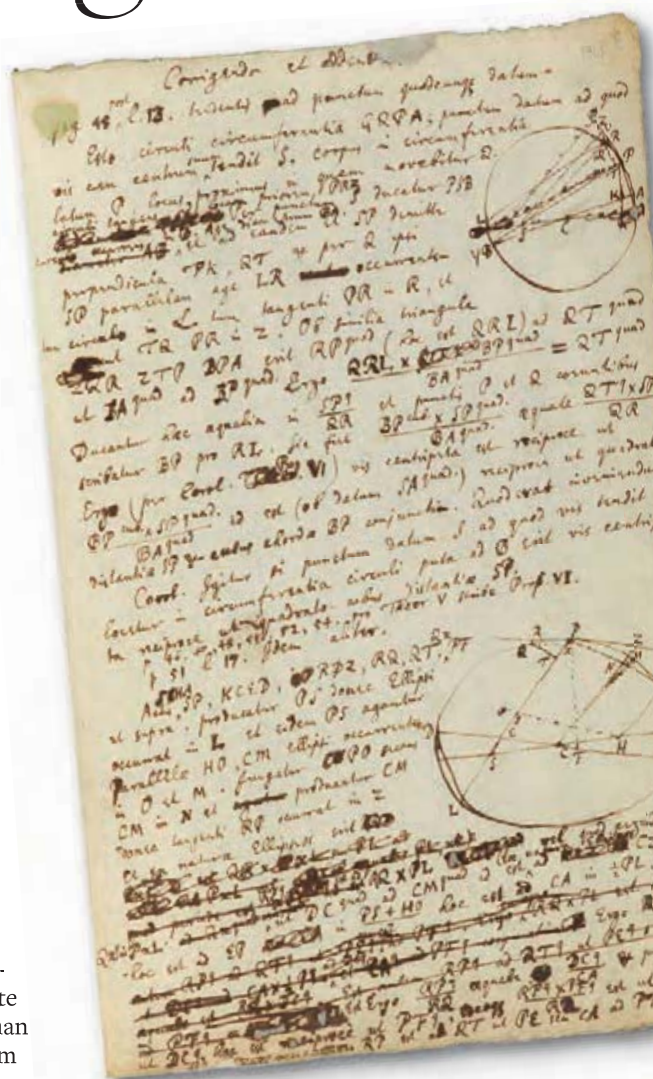
Det fanns nämligen antydning-

"Hade den store naturfilosofen sysslat med pseudo-vetenskap, ja rent av kvacksalveri? Var han kanske en neurotiker som hade förlorat sitt omdöme?"

ger en spännande inblick såväl i vetenskapshistoria som också i det värde som kan ligga i gamla gulnande blad, bara de rätta intressenterna får upp ögonen för dem. Keynes betalade i dagens penningvärde 150 000 kr för alla sina buntar. Nyligen har fyra handskrivna Newtonblad sålts för motsvarande 1,7 miljoner kronor!

Totalt har Newton i sina handskrifter, skrivna med bläck han själv hade framställt, lämnat efter sig mer än sju miljoner ord. Om de överfördes, skulle de fylla över 10 000 datorskrivna A4-sidor. Hans tydliga handstil är fullt läsbar än idag.

ar om att Newton hade sysslat med annat än att uppfinna differential- och integralkalkylen, formulera lagen för tyngdkraften och förstå ljusets natur. Till exempel var hans närmast kätterska åsikter om religionen kända åtminstone av hans närmaste vänner redan under hans livstid. Han var bland annat starkt emot treenighetsläran och hävdade att Guds sanna ord hade förvanskats av kyrkan under den första kristna tiden. Han ägnade i själva verket mycket av sin tid åt teologi och skrev noggrant ned alla sina tankar i sina anteckningsböcker. Dessa fylls också av

Känsligt material.

FOTO: CAMBRIDGE UNIVERSITY

hans alkemiska laboratorieprotokoll; att han var djupt engagerad i alkemi var också känt i en trängre krets under hans livstid.

Men allt detta ville eller vågade Newton själv aldrig publicera. Och så när som på några mindre skrifter förblev allt hans handskrivna material också otryckt efter hans död. Det passade inte in i bilden av den hyllade forskaren att han kunde ha ägnat sig åt så obskyra ting som alkemi, profetdyndning och biblisk talmystik. Så allt förblev en närmast total hemlighet, förborgad i Newtons efterlämnade anteckningar i ett arkiv på Hurstbourne Park.

Det var istället föreställningen om det rationellt tänkande geniet som byggdes upp, han som med sina storverk *Principia Mathematica* och *Opticks* lade grunden inte bara för den fortsatta utvecklingen inom fysiken utan också i mycket för den världs-

bild som vi idag förknippar med upplysningstiden. Inte minst på kontinenten, och inte minst genom Voltaires insatser, kom Newton att bli en förebild. Han personifierade det sällsynta matematiska och filosofiska snillet som genom logiskt tänkande kunde komma naturens hemligheter på spåren. Med sina rader "Nature and Nature's law lay hid in night; God said, 'Let Newton Be', and all was light" fångade skalden Alexander Pope den uppfattningen. Och ett sådant ideal fick naturligtvis inte fläckas av diverse, som man ansåg, dåliga karaktärsdrag.

Vi förflyttar oss nu till jultiden 1942. Trots brinnande världskrig bokstavligen in på knutarna har Royal Society, den engelska vetenskapsakademien, ändå tagit initiativet till att fira 300-årsjubileet av Newtons födelse. Keynes är en av huvudtalarna. Han vill naturligtvis tala om vad hans inköpta buntar innehöll. För

trots alla sina andra uppdrag hade Keynes hunnit med att i varje fall översiktligt gå igenom de Newtonska papperen. Han talar under titeln "Newton the Man". Det blir en omvärdering av Newton som väcker genljus långt utanför vetenskapshistorikernas krets. De Newtonska anteckningar som Keynes kommit över avslöjar att Newtons karaktär var betydligt mera sammansatt än vad den gängse uppfattningen hade gjort gällande. Newtons alkemi, hans religion, hans bibliska bokstavstro var en avsevärt mycket större del i hans tankevärld än vad någon dittills kunnat ana. Keynes hävdar till och med att Newton inte skall uppfattas som den förste moderna vetenskapsmannen utan istället som den siste magikern.

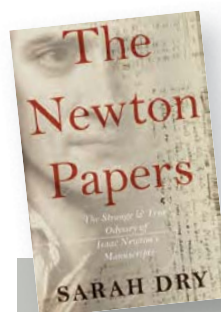
Andra forskares senare djupborrningar i Newtonmanuskripten har gett Keynes rätt. Men med ett förtydligande. Att vara "magiker" betyder i detta sam-

manhang inte att vare trollkarl. Det är snarare en fråga om att ha en världsuppfattning, framförallt en uppfattning om naturen, i vilken dolda krafter spelar roll och där Guds hand hela tiden finns med. Denna uppfattning var typisk för renässansen men på väg att försvinna under Newtons tid. De dolda krafterna kallades "ockulta", inte i meningen att kunna framsvärjas genom diverse trollkonster utan just i betydelsen "dolda" eller "oförklarliga". Newton blir således anklagad för att ha infört "ockulta" krafter när han inte kan förklara tyngdkraftens verkan på avstånd på ett sätt som var godtagbart för dåtidens mekanistiska världsuppfattning. Men hellre än att införa mer eller mindre konstlade förklaringar säger han att "jag framför inga hypoteser".

Som Dry konstaterar i sin bok har studiet av Newtons efterlämnade handskrifter nu blivit en "Newton-industri". Hela grupper av vetenskapshistoriker ägnar sig åt att försöka pussla ihop de till synes olika delarna av människan Newton till en helhetsbild av hans komplicerade och svårtolkade personlighet. Då är det inte bara de buntar som Keynes köpte på Sotheby's-auktionen – och som i huvudsak utgörs av alkemiska verk – som utgör underlaget. En annan betydelsefull samling Newtonmanuskript, koncentrerad kring Newtons teologiska handskrifter, finns i den så kallade Yahudasamlingen i det judiska nationalbiblioteket i Jerusalem.

Drys bok ger en fascinerande inblick inte bara i de öden och äventyr som de Newtonska handskrifterna har genomgått utan minst lika mycket i de personligheter – forskare och andra – som kommit i kontakt med dem. Hon understryker hur slående det är att varje tid har haft sin uppfattning om Newton. Kanske man nu ändå börjar närma sig en sann bild av honom: en synnerligen sammansatt och kreativ person med ett enormt brett register, i hög grad präglad av sin tid.

Bengt E Y Svensson

THE NEWTON PAPERS
THE STRANGE AND TRUE
ODYSSEY OF ISAAC
NEWTON'S
MANUSCRIPTS
SARAH DRY
Oxford University Press 2014

Newton undersöker
ljuset. Etsning.
FOTO: GETTY IMAGES

På grund av tryckeribranschens närmast sydländska arbetstakt är det möjligt att Skottland har hunnit lämnat Storbritannien och att Sverige har fått en regering när dessa rader når er. Låt mig i så fall vara den förste som beklagar båda dessa besked, om än i efterhand.

Det svenska valresultatet var en triumf för dem av oss som inte har några andra ambitioner än att bli lämnade i fred. Ännu fyra dygn efter valdagen rådde ett vilsamt kaos, som visade god potential att kunna mogna till en flerårig handlingsförlamning. Men, som alltid när folkpartister finns med i bilden, är ingenting säkert. Kanske har, som sagt, vår nådatid redan kommit till sin ände.

I så fall föreslår jag bildandet av en folkrörelse som kräver att hela eller delar av Sverige – vilka spelar mindre roll – omedelbart bör få folkomrösta om att anslutas till Skottland. En någorlunda bred uppslutning och några Instagramkonton borde distrahera politiker, både i Stockholm och Edinburgh, från att utträtta något av betydelse i åtminstone två år till.

Vad vi hittar på därefter får bli en senare fråga. Gud föder höken.

KONSERVATIVT LAGDA katoliker anade trots allt en ljusglimt när Benedictus XVI valde att avgå: kanske skulle den förste afrikanske påven sedan Sankt Militades, eller möjligen Sankt Gelasius, snart sträcka ut sin ecklesiastiska hand, för att få fiskarens ring kysst. Då skulle det vara slut med den undfallande anpassning som kyrkans europeiska och amerikanska liberaler driver, för de afrikanska bröderna håller med få undantag på formerna.

Nu blev det inte så, men alla inser att det bara är en tidsfråga innan Guds ställföreträdare på jorden är en sträng afrikan.

Det vore taktlöst att släppa smolk i våra konservativa vänners glädjebägare. Gårdagens *aggiornamento* är dagens barlast. Det vore direkt oklokt att ifrågasätta våra afrikanska vänners omdöme, med den koloniala skuld vi alla bär på. Men vi måste ändå kunna tala om det här. Det nyligen rapporterade fallet med Singa Kimie och Ndjome Francky är en rimlig utgångspunkt.

En alldeles vanlig dag i Kameruns huvudstad Yaoundé beställde dessa båda herrar var sin drink på en bar. Ordningsmakten arresterade dem. Det skedde inte utan habeas corpus: de gripna fick veta att de slagits i bojar på grund av att deras val fallit på grädd- och whiskeylikören Baileys. Det betecknades av rätten som "böigt" och likställdes med ett brott mot Kameruns strikta lagar mot homosexualitet. Straffet blev fem års fängelse.

Endast en hycklare kan påstå att kopplingen

mellan sexuell läggning och gräddlikör är helt gripen ur luften. Men poängen är inte om Kameruns rättsväsende har rätt i sak. Poängen är att vissa sanningar bäst lämnas osagda i hövliga sällskap. Dessutom bör sociala sanktioner stå i proportion till överträdelsen. Baileys är visserligen en vederbörlig dryck, vars brukare förtjänar straff alldeles oavsett sexuell läggning, men fem års fängelse är i det övre skiktet för vad som kan betraktas som rimligt.

Herrarna Kimie och Francky har nu fått domen upphävd av högre instans, men frågan är likväl väckt: Vilka drycker kommer en afrikansk påve att föra upp på Index potuum prohibitorum, som väl motsvarigheten till listan över förbjudna böcker borde heta? Baileys, Kahlua och Parfait Amour kan vi klara oss utan, men är vi säkra på att portvin inte anses "böigt" av våra afrikanska vänner?

DEN SKAKANDE HISTORIEN OM "Kerstin" som strax efter valet "fick en klump i magen" när hon handlade på Coop, kan knappast ha undgått någon. På kvittot, bland mintpastiller och morötter, stod det

"Kom ej tillbaka! Sieg Heil". Såväl "Kerstin" som kassörskan vittnade i kvällspresen om att de blev "chockade" över "nazikvittot". "Vad är det här? Är det ett skämt?" frågade "Kerstin" Coop.

Företaget tog avstånd från budskapet. Det skulle röra sig om en enskild anställd som manipulerat datasystemet.

Må så vara. Men många av oss delar "Kerstins" chock, för att inte tala om hennes klump i magen. Vi trodde aldrig att något av detta slag skulle kunna hända i Sverige. Att skylla på en enskild

anställd, är att blunda för obehagliga, men viktiga frågor.

Vilka är egentligen de nazistiska strukturerna bakom kvittohanteringen i Sverige? Är inte alla som handlat på Kooperationen delvis medskyldiga till att upprätthålla dessa strukturer? Vilka andra detaljhandelsbolag är smittade av den bruna pesten?

Nu måste vi skriva upp, inleda bojkotter, komma överens om vilka vi inte ska tala med och samlas på Sergels torg, innan det är för sent.

Jag vill ogärna sprida panik, men om nazikvittona tillåts breda ut sig till Ica och Hemköp, är det bara en tidsfråga innan de når Cajsa Warg och Urban Deli. Var ska vi då handla?

PÅ AXESS TV
OCH AXESS.SE
NÄR DET PASSAR

**VARFÖR
DRÖMMER VI?**

En vetenskaplig undersökning av drömmar. Vad betyder våra drömmar?
I denna dokumentär får vi följa en rad fascinerande experiment:
från narkolepsi till återkommande mardrömmar.
De bidrar alla med ledtrådar till frågan: Varför drömmar vi?

Klassisk bildning på **AXESS TV**

OYSTER PERPETUAL MILGAUSS

SAMHÄLLE ROIFEKÉUS om X
OPINION: Marika Formgren (bild) om en borgerlighet på ideologisk reträtt
tradition: paulina helgesson om kulturen av Jane Austen för och nu

— 1851 —
NYMANS UR

WATCHES & JEWELRY
STOCKHOLM | VÄSTERÅS
WWW.NYMANSUR.COM